

MONUMENTA HUNGARIAE HISTORICA
DISSERTATIONES

Redigit
PÁL FODOR

Institutum Historicum Sedis Centralis
Studiorum Philosophicorum
Academiae Scientiarum Hungaricae
Budapestini, 2017

MAGYAR TÖRTÉNELMI EMLÉKEK
ÉRTEKEZÉSEK

Hatalom, adó, jog
Gazdaságtörténeti tanulmányok
a magyar középkorról

Szerkesztette
Kádas István és Weisz Boglárka

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet
Budapest, 2017

A kötet megjelenését
az MTA BTK Lendület Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport
(LP 2015-4/2015) támogatta

© A szerzők, 2017
© MTA BTK, 2017

ISBN 978-963-416-078-6
ISSN 2063-3742

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is

TARTALOM

Előszó 7

A KIRÁLYI HATALOM SZEREPE A GAZDASÁGI ÉLETBEN

- NEUMANN TIBOR: „Minden időkbén kegyelmes uratok kívánunk lenni”.
A királyi városok adóztatása a 15. század végén 13
- WEISZ BOGLÁRKA: A jászok adózása a középkorban 107
- ROSTA SZABOLCS: Árpád-kori kézi mérlegek Pétermonostorán 125
- V. SZÉKELY GYÖRGY–TÓTH CSABA: Régészeti adatok
az Árpád-kori mérlegsúlyok csoportosításához 155
- SKORKA RENÁTA–WEISZ BOGLÁRKA: A porosz kapcsolat. Johann
Falbrecht és David Rosenfeld a magyar pénzügyigazgatásban .. 181
- GÁL JUDIT: A dalmáciai városok és az egyházi földadományok.
Az adományok szabályozásai és ezek hatása
a magyar királyi politikára a 12–13. században 209
- SZENDE KATALIN: *Nundinae seu forum annuale*.
Sokadalomtartási engedélyek Nagy Lajos várospolitikájában ... 231
- KOVÁCS VIKTÓRIA: Korábbi adományok elve. Vezérfonalak
az Anjou- és a Zsigmond kor vámjogi ítélkezési gyakorlatában .. 263
- SZILÁGYI MAGDOLNA: Utakról és utazókról.
Középkori magyar királyok intézkedései az utakról
és az utazókról a 11–14. században 283

A VÁROSOK SZEREPE A GAZDASÁGI ÉLETBEN

- GÖNCZI KATALIN: A szász-magdeburgi jog hatása a középkori
Magyar Királyságban. Autonómia és jogi transzfer 303
- SKORKA RENÁTA: Ki dolgozzék más helyett?
A budai jogkönyv 65. artikulusának tanulságai 321
- KÁDAS ISTVÁN: Kölcsönös haszon. Eperjes, Bártfa városok
és a Sáros megyei kismemesség a középkor végén 337
- UHRIN DOROTTYA: Szent Katalin és Borbála,
a felvidéki bányavárosok védőszentjei 369
- LŐVEI PÁL: A „sárkánylovagok” kőfaragója.
Egy 15. századi szobrász-vállalkozó műhelye Budán 387
- ADRIAN ANDREI RUSU: A késő középkori kelet-magyarországi elit
ingóságai. Társadalomtörténeti tanulságok 487
- BENDA JUDIT: Kis középkori kalmárbolt-tipológia 511
- KOLLÁTH ÁGNES–TOMKA GÁBOR: A győri Széchenyi tér
topográfiája. Az Árpád-kortól a kora újkor kezdetéig 551

Földrajzi- és személynévmutató 571

columns of red marble in the Hunyadi-castle of Vajdanúnyad (Hunedoara, today Romania) together with their capitals with coats of arms, floral ornaments and an inscription of 1452. The workshop may carve also the late Gothic "fountain with the lions" (1483) in Visegrád palace of King Matthias Corvinus.

The coat of arms on the tomb monuments of the aristocracy was generally replaced by the valiant figure in armour holding a flag in the last third of the fifteenth century and first half of the sixteenth. Some of them – among others and unfinished piece depicting an armoured arm with a banner from Buda – may be the production of already the third generation of the Buda workshop (Imre Szapolyai, d. 1487 and István, d. 1499, Szepeshely [Zipser Kapitel, Spišská Kapitula, today Slovakia]; Perényi tomb, Terebes, etc.). The workshop of bourgeois enterprise of Buda, as the legacy of the master of the Stibor tombs, worked until the first quarter of the sixteenth century – the tomb monuments and other carvings made by its masters and stone carvers are the witnesses of a century-long continuous production of a high level.

LÓVEI PÁL*

A „sárkánylovagok” kőfaragója

Egy 15. századi szobrász-vállalkozó műhelye Budán

Marosi Ernőnek, akinek szintén kedvenc sportja az ötletekkel való pingpongozás¹

A Sárkányrend (1408) invenciózus jelvényének Magyarországon legtöbbször reprodukált ábrázolása Stiborici (II.) Stibor (†1434) vörösmárványból faragott, budai síremlékén² látható. (1–2. kép) A szarkofágfedőlapnak csak egyik hosszoldalon húzódik felirat nélküli keret. Mezőjében domborművű, teljes páncélatban és fegyverzetben ábrázolt, lábfejeit oroszlánon nyugtató férfialak látható. Csigás hajzatú, bajuszos feje mellett a Stibor családnak a lengyel Ostoja címernemzettségével megegyező ábrájú címerpajzsa van, két egymástól elforduló félholddal és a pajzsfőben keresztrel. A fej másik oldalán a pajzshoz tartozó csőrsisak helyezkedik el, körülötte a sisaktakaró indás-leveles foszlányaival. A sisakdísz félholdpárból növvő nyakon ülő sárkányfej, tátott, fogazott szájából kicsapó lángnyelvvvel. A figura vállain körbefutó, fonott zsinór a Sárkányrend bal vállra helyezett jelvényét tartja, a farkát nyaka köré tekerő, hátán vésett keresztrel jelölt, körívben hajló sárkányt. Az alak bal kezével kardját és a fentivel megegyező ábrájú, kicsiny pajzsát tartja, jobbát lándzsája rúdján nyugtatja, a rúd mellett a díszes derékövön kardhüvely függ. A fegyverzet részletei – a sodronying fonata, az öv indadíszes veretei, a kardhüvely

* A szerző a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont (MTA BTK) „Lendület” Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport (LP2015-4/2015) tagja, az MTA BTK Művészettörténeti Intézet tudományos tanácsadója (lovei.pal@btk.mta.hu).

1 „Együtt, versengve dolgoztunk 'a Stibor síremlékek mestere' fantomképén, akinek műhelye Boszniába is szállított.” — *Marosi Ernő: Lóvei Pál – laudáció.* Elhangzott a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat 2015. március 23-án tartott éves közgyűlésén az Ipolyi-érem átadása alkalmából. Műemlékvédelem 59. (2015) 61.

2 Budapesti Történeti Múzeum (a továbbiakban BTM), ltsz. BTM-KO 139. — Magyarország Műemlékei III. Szerk. Forster Gyula. Budapest 1913. 257.; *Horváth Henrik: A Székesfevárosi Múzeum középkori lapidáriuma a Halászbástyán.* Magyar Művészet 8. (1932) 114–115.; *Lóvei Pál: Stiborici II. Stibor (†1434) sírköve.* In: *Mátyás-templom. A budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai (1246–2013).* Kiállítási katalógus. Szerk. Farbak Péter, Farbakné Deklava Lilla, Mátéfy Balázs, Róka Enikő, Végh András. Budapest 2015. 134–135. (kat. sz.: 3.51.); *A síremlék előkerülésének részletei, valamint a rá vonatkozó, az 1990-es éveket megelőző kutatások és vélemények összefoglalása: Lóvei Pál: A Stibor-síremlékek mestere.* Budapest Régiségei 33. (1999) 103–104.

2. kép. Stiborici (II.) Stibor síremléke, részlet (fotó: Műemléki Fotótár)

1. kép. Stiborici (II.) Stibor síremléke (BTM; fotó: BTM)

liliomos díszítése, a kard markolata, a lábvért és a cipő csatjai — finom és gondos kialakításúak.

A több mint egy évszázada, 1907-ben a budai Nagyboldogasszony-templom közelében előkerült, legismertebb — több esetben címlapra is került — középkori budai síremlék páncélos figurája sárkányos mellrészének képét gyakran kivágatban is közlő, a sírkövet elemző, leíró vagy csak éppen említő levéltári és múzeumi források, szakirodalmi munkák száma közelíti a kétszázadot. Az elemzések során egyre inkább a Kárpát-medencei síremlék-faragás egyik főműveként megjelenített alkotás újabb vizsgálatát a középkori magyarországi síremlék-katalógus munkálatai során még Varga Líviával közösen kezdtük. Ennek során két kérdéskör, mégpedig a síremlék művészeti környezetének részletes feltárása, valamint a Sárkányrend emlékanyagának összegyűjtése több alkalommal is összekapcsolódott.

Az 1987. évi budapesti Zsigmond-kiállítás katalógusában foglalkoztam először párhuzamosan a két témával,³ és utóbb kénytelen voltam mindkettő-

3 *Lővei Pál*: A Sárkányrend fennmaradt emlékei. In: *Művészet Zsigmond király korában 1387–1437. I–II. Kiállítási katalógus*. Szerk. Beke László, Marosi Ernő, Wehli Tünde. Budapest 1987. I. 148–179.; röviddel később íródott, rövid összefoglaló: *Lővei, Pál*: Der ungarische Drachenor-

höz rendszeresen, de mindig szívesen és örömmel visszatérni.⁴ Az újabb vizsgálatok, adalékok, felismerések állandóan pontosították a korábbi eredményeket. Mindkét téma más kutatók számára is érdekesnek bizonyult,⁵ így a vélemények cseréje is újabb impulzusokat jelent a továbblépéshez. A Zsigmond-kiállítás főrendezője, Marosi Ernő szerepe mindkét téma szempontjából meghatározó volt.⁶

Egy szobrász-kőfaragó személyiség „születése”

Az Anjou- és Zsigmond kori arisztokrácia sírköveinek Varga Líviával és Engel Pállal történt feldolgozása során a budai Stibor-síremlékre vonatkozó vizsgálatok új impulzusokat nyertek azáltal, hogy Körösi Jenő székesfehérvári kőfaragvány-gyűjteményében, valamint a Magyar Nemzeti Múzeumban addig ismeretlen, Stibor-címereket is hordozó töredékeket⁷ sikerült Stiborici (I.) Stibor (+1414) erdélyi vajda (3–5. kép) személyéhez, illetve a család egy nőtagjához (Stiborici Anna?) kapcsolni.⁸ (6–8. kép) A szakirodalom mindeze-

den. In: *Die Ritter. Burgerländische Landesausstellung*, 1990. Bearb. Harald Prickler. Burg Güssing 1990. 64–67.; *Lővei Pál*: Síremlékszobrászat. In: *Művészet Zsigmond király korában i. m. II. 281–283.*

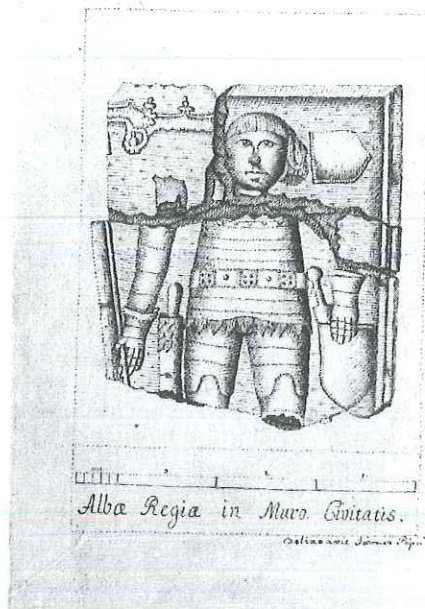
4 Csaknem húsz év elteltével a 2006. évi budapesti és luxemburgi Zsigmond/Sigismundus-kiállítás, amelynek a „sárkányos lovagok világa” (A kiállítás negyedik nagy egységét alkotta „A királyi udvar – a sárkányos lovagok világa”: Sigismundus rex et imperator. *Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387–1437. Kiállítási katalógus*. Szerk. Takács Imre. Budapest–Luxemburg 2006. 198–427. [német és francia nyelvű kiadásban is]; vö. A sárkány lovagjai. *Múlt-kor történelmi portál* 6. [2008] http://www.mult-kor.hu/20081212_a_sarkany_lovagjai [letöltés: 2017. február 8.] – komoly kölcsönzések segítségével – fontos és látványos részlegét képezte, lehetővé tette számomra a Sárkányrend és más rendek/rendjelvények kérdésének európai összefüggésben történő újragondolását: *Lővei Pál*: Uralkodói lovagrendek a középkorban, különös tekintettel Zsigmond Sárkányrendjére. In: *Sigismundus rex et imperator i. m. 251–263.*; a kapcsolódó katalógustételek: 337–356. (4.36–64. kat. számok: *Jékely Zsombor, Frank Matthias Kammel, Lothar Lambacher, Lővei Pál, Marosi Ernő, Papp Szilárd, Rácz György, François Reinert, Martin Roland, Margaret Scott, Szakács Béla Zsolt, Takács Imre, Végh András*).

5 Lásd a 288. jegyzetet.

6 Tudomást szerezve az 1983–1984 folyamán Ausztriában könyvtárzás során és autopszia segítségével gyűjtött, rendjelvényeket ábrázoló síremlékanyagról és epigráfiai emlékekről, Marosi Ernő bízott a Sárkányrend emlékeinek katalógusszerű összegyűjtésére: *Lővei P.*: A Sárkányrend fennmaradt emlékei. i. m.

7 A székesfehérvári törzstörődék: Szent István Király Múzeum, Itsz. 5863.; a fejtörődék ma is a székesfehérvári Körösi-gyűjteményben található; a budai Stibor-címeres darab: előbb Magyar Nemzeti Múzeum (a továbbiakban MNM), Itsz. 13/1896.6., majd újraleltározva 70.84.c, 1989-ben csere útján átkerült a BTM-be; a modern feliratrészletet és takarófoszlány részletét hordozó törődék: előbb MNM, Itsz. 13/1896.3., majd BTM, Itsz. BTM-KO 603a; a női fejes faragvány: MNM, Itsz. 13/1896.4., majd BTM, Itsz. BTM-KO 601., a múzeum raktáraiban évtizedek óta nem fellelhető; a negyedik darab: MNM, Itsz. 13/1896.5., majd BTM, Itsz. BTM-KO 603b, a múzeum raktáraiban nem azonosítható, és ábrájáról sem ismert semmilyen adat.

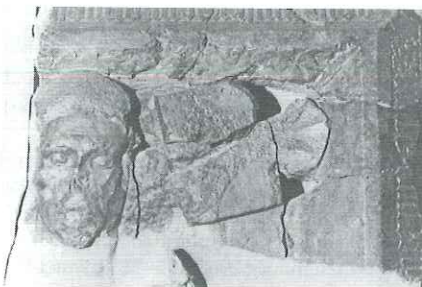
8 *Engel Pál – Lővei Pál – Varga Lívia*: Zsigmond-kori bárói síremlékeinkről. *Ars Hungarica* 11. (1983) 31–35., 6–8. kép; *Engel, Pál – Lővei, Pál – Varga, Lívia*: Grabplatten von ungarischen Magnaten aus dem Zeitalter der Anjou-Könige und Sigismunds von Luxemburg. *Acta Historiae*

3. kép. Stiborici (I.) Stibor síremlékének töredékei (egy Anjou-szarkofágoldal-töredék társaságában) a székesfehérvári városfalban (Pápai János 18. század végi rajza Jakosits József rendfőnök gyűjteményéből: Magyar Ferences Levéltár és Könyvtár, Collectae a P. Joseph Jakosics, 37. kötet, Antiquitates, 1. oldal; reprodukció: Lővei Pál)

4. kép. Stiborici (I.) Stibor székesfehérvári síremlékének töredéke (Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum, ltsz. 5863.; fotó: Műemléki Fotótár)

5. kép. Stiborici (I.) Stibor székesfehérvári síremlékének töredéke (Székesfehérvár, Körösi Jenő-gyűjtemény; fotó: a szerző archívuma)

ket addig sosem kötötte a Stiborokhoz, igaz, a budai Stibor-sírkővel fennálló stílárius kapcsolatot hangsúlyozta.

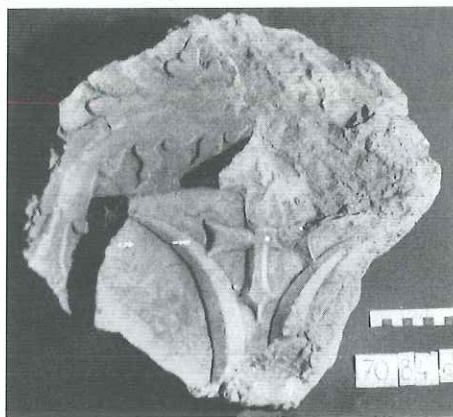
Marosi Ernő már korábban rámutatott a budavári szoborlelet bizonyos elemeinek rokonságára Stiborici (II.) Stibor budai síremlékével.⁹ Később részletesebben is kifejtette, hogy a budavári szoborlelet szobrászműhelyének a szobrok

Artium 30. (1984) 36., 38., 40., 42., 47–50., 9–13. kép; Engel Pál – Lővei Pál – Varga Livia: Főnemesi sírkövek a Zsigmond kori Magyarországon. In: Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Fügedi Erik. Budapest 1986. 210., 212., 215–216., 220–222., 4. kép; Művészet Zsigmond király korában i. m. II. 292–293. (kat. sz.: Sz.47–49., Lővei Pál, Varga Livia); a munkafolyamat, egyben a Stibor családi vonatkozások felismerése előtti vélemények ismertetése: Lővei P.: A Stibor-síremlékek mestere i. m. 104–105.

⁹ Marosi, Ernő: Vorläufige kunsthistorische Bemerkungen zum Skulpturenfund von 1974 in der Burg von Buda. Acta Historiae Artium 22. (1976) 362.; Die Parler und der schöne Stil 1350–1400. Europäische Kunst unter der Luxemburgen: ein Handbuch zur Ausstellung des Schnütgen-Museums in der Kunsthalle Köln II. Hrsg. Anton Legner. Köln 1978. 453. (Marosi Ernő).

6. kép. A Stibor család egy nőtagja budai síremlékének töredéke (BTM, ltsz. BTM-KO 601.; fotó: Radocsay-hagyaték)

7. kép. A Stibor család egy nőtagja budai síremlékének töredéke a Stibor-címerrel (BTM; fotó: Lővei Pál)

8. kép. A Stibor család egy nőtagja budai síremlékének töredéke (BTM, ltsz. BTM-KO 603a; fotó: Lővei Pál)

legkésőbbi csoportján dolgozó egyik tagja huzamosabb ideig Budán működött, amit az a megfelelés bizonyít, amely az ifjabb Stibor síremlékén a fej megformálását a jellegzetes, kubisztikus mintázású várbeli ifjúfejek (9–11. kép) stílusához fűzi. A síremlék mestere tömeges produkcióra, a vörösmárvány megmunkálására berendezett műhely vezetője volt, működéséről több budai figurális és címeres töredék tanúskodik.¹⁰ A budai szoborlelet kalapos férfifejének mestere később sírkőfaragóként tevékenykedett, művei mindenekelőtt a budai és székesfehérvári Stibor-síremlékek.¹¹ A budai Stibor-sírkő arca és a budai szoborleletből származó ifjú fejek formakezelése — az anyag különbözősége ellenére — annyira hasonló, hogy minden további nélkül tekinthetők egy kéz munkáinak. A Stibor-sírlap körül egész sor figurális és címeres vörösmárvány-faragvány csoportosítható, amelyek részben Budáról, részben az ország távolabbi

¹⁰ Marosi Ernő: Kőszobrászat. In: Magyarországi művészet 1300–1470 körül I. Szerk. Marosi Ernő. Budapest 1987. 584.

¹¹ Marosi Ernő: Szobrászat. In: Művészet Zsigmond király korában i. m. II. 237., 250., 253., 264.

9. kép. Chaperonos férfifej a budai szoborleletből (BTM, ltsz. BTM-KO 75.1.51.; fotó: BTM, Tihanyi Bence)

10. kép. Kalapos férfifej a budai szoborleletből (BTM, ltsz. BTM-KO 75.1.59.; fotó: BTM, Tihanyi Bence)

11. kép. Férfifej a budai szoborleletből (BTM, ltsz. BTM-KO 75.1.55.; fotó: BTM, Tihanyi Bence)

vidékeiről kerültek elő, de már anyaguk is az ország központjához köti őket. E vörösmárvány figurális és ornamentális emlékek stílusának legközelebbi párhuzamai egy Salzburg körül csoportosuló emlékcsoport felé vezetnek — a 14. század végi seeoni Aribó-síremléktől kiinduló stílus egyik főműve Vas Ernő (Ernst der Eiserne) stájer hercegnek (+1424) a reini ciszterci kolostorban található, vörösmárvány szarkofágfedlapja.¹² (12–14. kép)

12 Marosi Ernő: A XV. századi budai szoborsorozat művészettörténeti helye. In: A budavári szoborlelet. Szerk. Zolnay László, Marosi Ernő. Budapest 1989. 110–111.; Aribó örgrófnak, a seeoni kolostor alapítójának retrospektív síremlékét Simon apát készítette, a tumba oldalának

12. kép. Vas Ernő síremléke (Rein, ciszterci kolostor temploma; fotó: Lővei Pál)

13. kép. Vas Ernő tumbafedlapja (fotó: Gotik in der Steiermark i. m. Abb. 98 nyomán)

14. kép. Vas Ernő tumbafedlapjának részlete (fotó: Lővei Pál)

A Stibor család három tagjának síremléke nagyon szoros stílárís és típusbeli kapcsolata mindenképpen műhelyazonosságról, legalábbis a két vitézi síremlék esetében a kéz azonosságáról árulkodik. Ennek ismeretében, az 1987. évi Zsigmond-kiállítás katalógusában született meg ismeretlen nevű alkotójuknak a „Stibor-síremlékek mestere” szükségneve,¹³ amelyet hamarosan Marosi Ernő is használni kezdett.¹⁴ Ekkor még úgy látta, hogy a budai szoborlelet egyik, a tömörszerű fejek jellemezte markáns személyi stílusa a továbbiakban vörösmárvány síremlékeken érvényesül: a fejeket faragó mesterrel a „Stibor-síremlékek mestere” egyenesen azonosnak tűnik.¹⁵ E véleményét még 2006-ban is megerősítette: a Stibor síremlékek mestere példa arra, hogy egy szobrász odahagyja a karriert az udvari műhelyben, hogy független síremlék-specialistává váljon.¹⁶

A budai Stibor-síremlék közben nemzetközi összefüggésrendszerbe is bekerült. A boszniai Sarajevó közelében emelt Bobovac királyi vár feltárása során figurális vörösmárvány fedlap(ok) töredékei (15–19. kép) kerültek elő, amelyeket a feltáró Pavao Anđelić már az 1970-es években a budai Stibor-sírkővel állított – teljesen indokoltan – stílárís-párhuzamba, anyagukat is magyarországi

apáti figurája melletti donációs felirat szerint 1395-ben, míg a fedlap Simon apát tettét ugyancsak megőrkítő köriratában 1400-as évszám szerepel: *Ramisch, Hans Karlmann*: Plastik. In: Gotik in Österreich. Ausstellung. Veranstaltet von der Stadt Krems an der Donau 19. Mai bis 15. Oktober 1967. Hrsg. Harry Kühne. Krems an der Donau 1967. 205. (Nr. 153.), Abb. 46; Vas Ernő síremlékére: *Müller, Carl Theodor*: Zur monumentalen Salzburger Plastik des frühen fünfzehnten Jahrhunderts. Zeitschrift des Deutschen Vereins für Kunstwissenschaft 6. (1939) 241., Abb. 3; *Mayr, Vincent*: Studien zur Sepulkralplastik in Rotmarmor im bayerisch-österreichischen Raum 1360–1460. Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Ludwig-Maximilians-Universität zu München. Bamberg 1972. 19–20.; *Krenn, Peter – Valentinitich, Helfried*: Grabmalplastik. In: Gotik in der Steiermark. Landesausstellung Stift St. Lambrecht. Bearb. Elisabeth Langer. [Graz] 1978. 293., 298–299. (Kat. Nr.: 260.), Abb. 98.; *Woisetschläger, Kurt*: Das Kunstschaffen im Bereich des Klosters Rein. In: Stift Rein 1129–1979. 850 Jahre Kultur und Glaube, Festschrift zum Jubiläum. Hrsg. von Abt Paulus Rappold unter Mitarbeit von Karl Amon, Helmut Mezler-Andelberg, Norbert Müller, Ileana Schwarzkogler. Rein 1979. 83., Bild 50.; *Mayr, Vincent*: Zum Einflußbereich der spätgotischen Grabmalplastik Salzburgs. Alte und Moderne Kunst 24. (1979:162) 12.

13 *Lóvei P.*: Síremlékszobrászat i. m. 281–283.; *Lóvei Pál*: A tömört vörös mészkő – „vörös márvány” – a középkori magyarországi művészetben. *Ars Hungarica* 20. (1992:2) 11.

14 *Marosi E.*: A XV. századi budai szoborsorozat i. m. 110–111., 127.; *Marosi, Ernő*: Mittelalterliche Kunst aus Buda und Pest. In: Budapest im Mittelalter. Hrsg. Gerd Biegel. Braunschweig 1991. 60.; „Meister der Stibor-Grabsteine”: *Marosi, Ernő*: Die Skulpturen von Buda im europäischen Kontext. In: 1414–1418. Weltereignis des Mittelalters. Das Konstanzer Konzil, Essays. Hrsg. Karl-Heinz Braun, Mathias Herweg, Hans W. Hubert, Joachim Schneider, Thomas Zotz. Darmstadt 2013. 181.

15 *Marosi E.*: Mittelalterliche Kunst i. m. 60.

16 *Marosi, Ernő*: Sigismund, 1368–1437 – König von Ungarn als Erbe der Anjou-Tradition. In: Karl IV. Kaiser von Gottes Gnaden. Kunst und Repräsentation des Hauses Luxemburg 1310–1437. Hrsg. Jiří Fajt. München–Berlin 2006. 578.; már csak a lehetőségek egyikeként: *Marosi Ernő*: A Zsigmond-kor művészeti öröksége. In: Sigismundus rex et imperator i. m. 562–563.

15. kép. Bosnyák király síremlékének töredékes fedlapja (Sarajevó, ZMBH; fotó: Mudrák Attila)

18. kép. Bosnyák király síremlékének részlete, fej töredékei (Sarajevó, ZMBH; fotó: Mudrák Attila)

16. kép. Bosnyák király síremlékének töredékes fedlapja, törzstörődék (Sarajevó, ZMBH; fotó: Mudrák Attila)

17. kép. Bosnyák király síremlékének töredékes fedlapja, angyal alakjával (Sarajevó, ZMBH; fotó: Mudrák Attila)

19. kép. Bosnyák király síremlékének részlete, kardhüvely ábrázolásával (Sarajevó, ZMBH; fotó: Mudrák Attila)

20. kép. Angyalt ábrázoló, befejezetlen töredék (MNG; fotó: Lővei Pál)

tartotta.¹⁷ A stabilizotóp-geokémiai vizsgálat¹⁸ a kőanyag magyarországi, Gerecse hegységbeli eredetét később igazolta is. A darabok megrendelésére leginkább II. Tvrtko bosnyák király (1404–1409, 1421–1443) 1433 vége és 1435 eleje közötti budai tartózkodása¹⁹ idején kerülhetett sor. A boszniai faragványok — a férfialak páncélos, díszöves törzstörédeke, a kar- és lábvérték formája és részletei, valamint a díszkard hüvelyének díszítése alapján — a „Stibor-síremlékek mestere” alkotásaiként határozhatók meg. Legközelebbi analógiájukat — ahogy arra már Andelić is rámutatott — Stiborici (II.) Stibor budai fedlapja jelenti, ugyanakkor a keretprofil és a betűformák igen hasonlóak a Stiborici (I.) Stibor székesfehérvári szarkofágfedlapján találhatóéhoz. A bobovaci saroktörédek, amelyen szárnyas angyal feje és válla (17. kép) látható, további bizonyítékul szolgál a budai keletkezés mellett: az angyal hajzatának körvonala, pántszerű gallérja, a fej fölött kitért szárnyak egyéni formálása közvetlen párhuzama egy angyalt ábrázoló, vörösmárvány anyagú töredéken található, amely a budai Mária Magdolna-plébániatemplom feltárása során került elő.²⁰ (20. kép) Oldalá-

17 Sarajevo, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine (a továbbiakban ZMBH). — Andelić leletei és publikációi nem váltak azonnal ismertté a magyarországi kutatás számára, figyelmemet a kérdésre Feld István hívta fel. *Andelić, Pavno*: Bobovac i Kraljeva Sutjeska. Stolna mjesto Bosanskih vladara u XIV i XV stoljeću. Sarajevo 1973. 86–95.; *Andelić, Pavno*: Dobrothee Gorjanska, reine de Bosnie. Wissenschaftliche Mitteilungen des Bosnisch-herzegowinischen Landesmuseums. VI. Heft A, Archäologie (1979) 289–308.; *Lővei P.*: A tömött vörös mészkő i. m. 11.; *Lővei P.*: A Stibor-síremlékek mestere i. m. 105–106.; *Fekeza, Lidija – Gavrilović, Margita – Lővei Pál*: Bosnyák királyok síremlékeinek töredékei. In: Sigismundus rex et imperator i. m. 450–451. (kat. sz.: 5.15.); *Sijarić, Mirsad*: Nagrobne ploče tri bosanska kralja/Tombstones of three Bosnian kings. Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu 23. (2006) 229–256.

18 Pintér Farkas vizsgálata.

19 *Klaić Vjekoslav*: Bosznia története a legrégebb kortól a királyság bukásáig. Bojničić Iván német átdolgozása után fordította Szamota István. Nagybecskerek 1890. 295., 297.; *Povijest Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463. I. Napisali Krunoslav Draganovic et al.* Sarajevo 1942. [1998] 488., 489.; *Mályusz Elemér*: Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437. Budapest 1984. 111.

20 Előbb BTM, ltsz. 55.51.1., 1992-től Magyar Nemzeti Galéria (a továbbiakban MNG), ltsz. 92.21.M. — *Bertalan Vilmosné*: Előzetes jelentés a Mária Magdolna templom ásatásáról. Budapest Régiségei 22. (1971) 425., 427.; A boszniai és a budai töredékek kapcsolatáról: *Lővei P.*: A tömött vörös mészkő i. m. 11., 6. kép; *Lővei P.*: A Stibor-síremlékek mestere i. m. 106., 14. kép.

nak alul rézsűvel és homorlattal kezdődő, csiszolt felületű profilja mutatja, hogy szarkofág fedőlapjának szánták. A profil többi részét másodlagosan lefaragták. A faragvány domborműve szembenéző, rongált arcú, hosszú hajú, kiterjesztett szárnyú, címerpajzsot tartó angyalt ábrázol. A pajzs felületét csak nagyolva simították le, ábrája nem készült el. A bal szárny felső vége mellett befejezetlen, domborművű részlet látható. Az angyalt hordozó sávtól az alighanem a halotti szobornak szánt belső mező homorlattal mélyült, a tagozat felülete csak nagyolt. Tehát nemcsak a budai Stibor-sírkő készült valóban Budán, ahogy azt a kutatás mindig is feltételezte — bár jó ideje már indokolhatatlan feltevessel a domonkos sírkőfaragó-műhely keretei között²¹ —, hanem a székesfehérvári és a boszniai síremlékek is, vagyis az egész műhely Budához köthető.

A bobovaci síremlékeknek a Sárkányrendhez is van kapcsolódásuk. A páncélba öltöztetett halotti figura törzstörédekét hordozó, vörösmárvány síremléktörédeken (16. kép) a páncélszoknya jobb szélét betakaró, lángot okozó sárkányfej valószínűleg a Sárkányrend nagyméretű jelvényéhez tartozott, helyzetéből következően alighanem egy címerpajzs pajzstartójaként.²² A bobovaci faragványos anyagban ismert egyébként egy olyan, minden bizonnyal helyi mészkőből faragott szobor mellrész-törédeke is, amelynek mellpáncélján a zsinóron átfűzött sárkányrendi jelvény viselési módja pontosan megfelel a budai Stibor-síremléken láthatónak.²³ A bobovaci építető II. Tvrtko bosnyák király balkáni kortársai közül többen is a Sárkányrend tagjai voltak, az ő rendi tagságáról mindenesetre nem ismert adat — a faragványok alapján azonban erősen valószínűsíthető. Bosznia királya (*Der Künig von Bossen*) — nevét a forrás nem említi, általában a korábban és később újból bosnyák király II. Tvrtko személyével azonosítják, újabban azonban az akkoriban Budára látogató Stjepan Ostoja neve merült fel — mindenesetre részt vett az 1412. évi budai királytalálkozón,²⁴ sárkányrendi tagsága akár ebből az alkalomból is datálódhatott.

21 Például *Horváth H.*: A Székesfővárosi Múzeum középkori lapidáriuma i. m. 114., 115., 119., 123.; *Horváth Henrik*: Korvin Mátyás és a művészet. Budapest 1940. 37.; *Iff. Gerő László*: Újabb adatok a várbeli Szent Miklós templomhoz. Budapest Régiségei 13. (1943) 299.; *F. Mihály Ida – Lócsy Erzsébet – Holl Imre*: A középkori Buda és Pest. Budapest 1955. 38.; *Gerevich László*: Gótika és proto-renaissance (A XIV. század végétől a XV. század derekáig). In: A magyarországi művészet története I. Főszerk. Fülep Lajos. Budapest 1956. 188.

22 *Andelić, P.*: Bobovac i Kraljeva Sutjeska i. m.: tükrösen fordított fényképe a 87. oldalon, ezt a részletet tekintve nehezen elképzelhető rekonstrukciós rajz a 91. oldalon; *Fekeza, L. – Gavrilović, M. – Lővei P.*: Bosnyák királyok i. m. 450–451.

23 *Fekeza, Lidija – Gavrilović, Margita – Lővei Pál*: Gótikus kőfaragványok és síremléktörédek Bobovacról, a boszniai királyok székhelyéről. In: Sigismundus rex et imperator i. m. 448–449., 1. kép.

24 A résztvevők jegyzéke: Zsigmondkori oklevéltár. I–XIII. Szerk. Mályusz Elemér, Borsa Iván, C. Tóth Norbert, Neumann Tibor, Lakatos Bálint, Mikó Gábor. Budapest 1951–2017. (a továbbiakban ZsO) III. 2224. sz.; Sigismundus rex et imperator i. m. 454. (kat. sz.: 5. 21., *Rácz György*); *Vö. Nagy, Balázs*: Ceremony and Diplomacy: The Royal Summit in Buda in 1412. In: *The Jagellonians in Europe: Dynastic Diplomacy and Foreign Relations*. Ed. Attila Bányai in co-operation with Balázs Antal Bacsa. Debrecen 2016. 15.

21. kép. Ismeretlen (†1436) sírkövének töredéke („Châtillon”-töredék) (BTM; fotó: Radocsay-hagyaték)

22. kép. Ismeretlen (†1436) sírkövének töredéke („Châtillon”-töredék) (BTM; fotó: Makky György)

Idővel megérett a helyzet a „Stibor-síremlékek mestere” ismert oeuvre-je összeállítására is, ez a budavári Szent Zsigmond-templom feltárásához és a leletek bemutatását szolgáló kiállításához kapcsolódó konferencián történt meg.²⁵ Állításaim egy részét valójában még kissé félve fogalmaztam meg, az 1430-as évek legfontosabb, legszínvonalasabb címeres sírlapjait több különböző, a „Stibor-síremlékek mesteréhez” mérhető minőségű mesterhez kötve.²⁶ Ide tartozik a budai ún. „Châtillon”-töredék (az 1436-ban – az 1987. évi Zsigmond-kiállításig a szakirodalomban 1433 szerepelt – elhunyt, ismeretlen személy címerábrája (21–22. kép) hasonló a francia Châtillon családéhoz, de aligha azonos azzal);²⁷ Perényi István asztalnokmester (†1437) rudabányai sírlapja (23. kép);²⁸ Perényi János tárnokmester (†1458) vele egykorú, vagy alig ké-

25 Lóvei P.: A Stibor-síremlékek mestere i. m. 103–121.

26 Lóvei P.: A Stibor-síremlékek mestere i. m. 106–107.

27 BTM, ltsz. BTM-KO 79. – Forster Gyula: A budavári Halászbástya és a domokos-szerzetesek templomának romjai. In: Magyarország Műemlékei I. Szerk. Forster Gyula. Budapest 1905. 154., 91. kép; Horváth Henrik: A Fővárosi Múzeum Kömléktárának leíró lajstroma. Budapest 1932. 15. (79. sz.); Radocsay, Dénes: Les principaux monuments funéraires médiévaux conservés à Budapest. In: Mélanges offerts à Szabolcs de Vajay ... Ed. comte d'Adhémar de Panat et al. Braga 1971. 478. (65. sz.); Ismeretlen (†1436) sírköve. In: Művészet Zsigmond király korában i. m. II. 298–299. (kat. sz.: Sz.55., Lóvei Pál)

28 Feltehetően a kurtyáni pálos kolostorból, ma a rudabányai református templomban található. – Csoma József – Csergheő Géza: A Perényiek középkori síremlékei. Archaeologiai Értesítő Ú. F. 8. (1888) 295–298.; Csergheő, Géza von – Csoma, Jozef von: Alte Grabdenkmäler aus Ungarn.

23. kép. Perényi István sírlapja (Rudabánya, református templom; fotó: Múemléki Fotótár)

24. kép. Perényi János sírlapja (Terebes, plébániatemplom; fotó: Makky György)

sőbbi, 1438–1439-ben faragott, terebesi síremléke (24. kép) (mindkettőn feltűnik a Sárkányrend jelvénye is);²⁹ Frangepán (VI.) János (†1436) budai (valójában Budáról rendeltetési helyére soha el nem szállított – ez minden bizonnyal a család valamelyik hagyományos temetkezési helye, a horvátországi Zengg, esetleg Terszát lett volna az Adria partján –, kisebb részleteit tekintve egyenesen befejezetlenül is maradt) sírköve a Magyar Nemzeti Múzeumban, illetve

Budapest 1890. 36–39.; Engel P. – Lóvei P. – Varga L.: Zsigmond-kori bárói síremlékeinkről i. m. 36–37., 10. kép; Sigismundus rex et imperator i. m. 348–349. (kat. sz.: 4.53., Lóvei Pál).

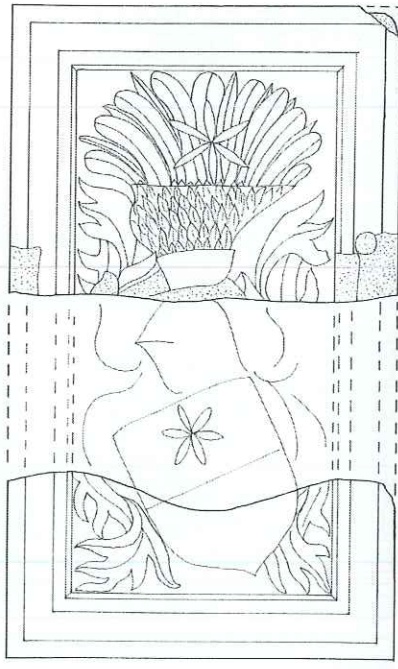
29 A volt pálos templomban (ma római katolikus plébániatemplom). – Csoma J. – Csergheő G.: A Perényiek középkori síremlékei i. m. 296–300.; Csergheő, G. v. – Csoma, J. v.: Alte Grabdenkmäler aus Ungarn i. m. 39–46.; Engel P. – Lóvei P. – Varga L.: Zsigmond-kori bárói síremlékeinkről i. m. 37–38., 11. kép; Sigismundus rex et imperator i. m. 348. (kat. sz.: 4.52., Lóvei Pál); Lóvei Pál – Weisz Boglárka: A gazdaság- és pénzügyigazgatás szereplőinek szórványos síremlékei a középkori Magyarországon. In: Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Weisz Boglárka. Budapest 2016. 224–226., 7. kép.

25. kép. Frangepán (VI.) János budai sírlapjának töredéke (MNM; fotó: Radocsay-hagyaték)

26. kép. Frangepán (VI.) János sárospataki sírlapjának töredéke (Sárospatak, Rákóczi Múzeum; fotó: Varga Lívია)

27. kép. Frangepán (VI.) János sírlapjának rekonstrukciós rajza (fotó: Lővei Pál)

0 10 20 30 40 50 cm

Sárospatakon (25–27. kép);³⁰ továbbá Décsei Rohfi István fia János (+1420) a „Châtillon”-címeres töredékek közeli stiláris és motivális kapcsolatot mutató, ma Zágrábban őrzött, kutenyai sírlapja.³¹ (28. kép) A budai Stibor-, „Châtillon”-, Frangepán-sírköveken „a háttér diszkrét indamintája” hasonlóságára már Horváth Henrik rámutatott,³² és a heraldikus sírlapok egyfajta „vezéremlékeként” értékelte a darabokat Marosi Ernő.³³ Ma már mindenképpen a

30 A sírlap felső fele: MNM, ltsz. 60.279.c; az alsó töredék: Sárospatak, Rákóczi Múzeum, ltsz. 58.8.55. — Rómer Flóris: Régi sírköveinkről. Archaeologiai Közlemények 8. (Ú. F. 6.) (1871) 209–210.; 1. ábra; Radocsay, D.: Les principaux monuments funéraires i. m. 480. (70. sz.); Engel P. – Lővei P. – Varga L.: Zsigmond-kori bárói síremlékeinkről i. m. 46–47., 21–23. kép.

31 Zagreb, Hrvatski povijesni muzej (a továbbiakban HPM), ltsz. 6811. — Engel Pál – Lővei Pál: A gerecsei vörösmárvány használata Zágrábban és környékén a középkorban. Annales de la Galerie Nationale Hongroise — A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve 1991. 47., 48., IX/1. kép; Horvat, Zorislav: Heraldčki štítovi gotičke arhitekture kontinentalne Hrvatske. Zagreb 1996. 37., 40., 34. kép; Lővei P.: A Stibor-síremlékek mestere i. m. 106., 19. kép; A hosszú ideig feltételezett zágrábi székesegyházi eredettel szemben a valódi lelőhely felismerésével: Valentić, Mirko – Prister, Lada: Zbirka kamenih spomenika. Zagreb 2002. 63. (kat. sz.: 113.).

32 Horváth H.: A Székesfővárosi Múzeum középkori lapidáriuma i. m. 114–115.

33 Marosi E.: A Zsigmond-kor művészeti öröksége i. m. 563.

29. kép. Budai síremléktöredék a lengyel Pobóg-címeremzetség címerével (BTM; fotó: Múemléki Fotótár, Mihalik Tamás)

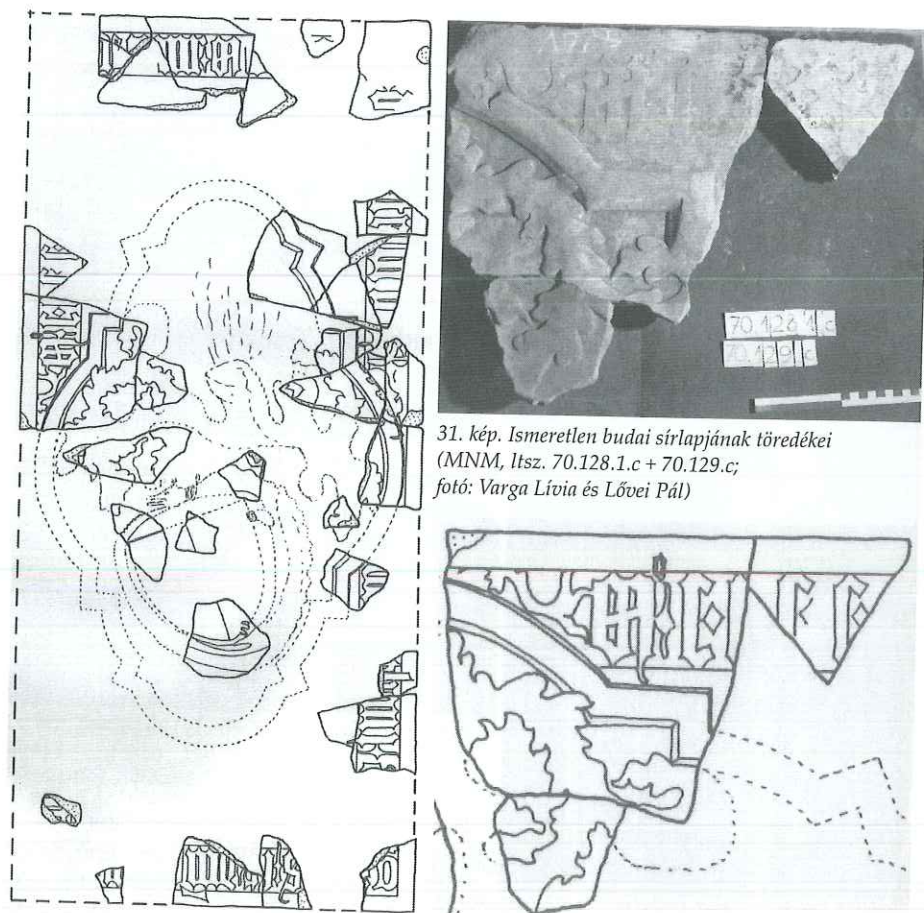
28. kép. Décsei Rohfi István fia János sírlapja (Zágráb, HPM; fotó: Horvat, Z.: Heraldčki štítovi gotičke arhitekture i. m. 34. kép nyomán)

„Stibor-mester” műhelyéhez kapcsolom valamennyi felsorolt darabot (a két Perényi-sírkő és a „Châtillon”-címeres töredék esetében ezt Marosi Ernő már korábban megtette³⁴), ami természetesen megengedi több, alkalmazotti státuszban álló kőfaragó, kőfaragósegéd kezenyomának megkülönböztetését is. Akkori megfogalmazásom szerint mindenesetre mesterünk személyében „a késői Zsigmond kor arisztokrata körökben legdivatosabb, polgári jellegű szobrász-vállalkozójának képe sejlik fel a fél évezredes homályból.”³⁵

A feldolgozás során ehhez a csoporthoz soroltam több további, töredékes budai síremléket is, így egy, a lengyel Pobóg-címeremzetség címerábráját mutató, figurális ábrájú faragványt (29. kép) – ifjabb (Staszów-i) Mosticius, vagy egy családtagja síremlékének részlete? –, amelyet már az 1987. évi

34 Marosi E.: A XV. századi budai szoborsorozat i. m. 111.

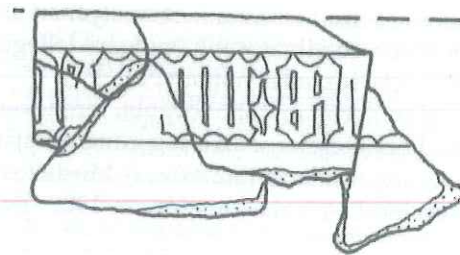
35 Lővei P.: A Stibor-síremlékek mestere i. m. 104.

31. kép. Ismeretlen budai sírlapjának töredékei (MNM, ltsz. 70.128.1.c + 70.129.c; fotó: Varga Livia és Lővei Pál)

0 20 cm

30. kép. Ismeretlen, töredékes budai sírlapjának rekonstrukciós rajza (MNM; fotó: Lővei Pál)

32. kép. Ismeretlen budai sírlapjának töredékei (MNM, ltsz. 70.128.1.c + 70.129.c; felmérési rajz: Lővei Pál)

33. kép. Ismeretlen budai sírlapjának töredékei (MNM, leltározatlan; felmérési rajz: Lővei Pál)

Zsigmond-kiállításon is sikerült bemutatni,³⁶ valamint mintegy féltucatnyi töredékes, címeres emléket a budai Nagyboldogasszony-templom és a domonkos kolostor leletei közül, alapvetően a sisaktakaró foszlányainak jellege alapján, esetenként epigráfiai megfontolásokból is.³⁷ Az utóbbiak között több is a keretelt mezőn belül a címeres ábrát övező, különféle karéjos tükröformákat mutat. 1999-ben egy, a Magyar Nemzeti Múzeum – több-kevesebb bizonyossággal egybegyűjtött – harminchárom töredékből rajzilag rekonstruált, összetett karéjos keretben heraldikus ábrát mutató sírkő budai eredetét tételeztem csak.³⁸ (30–33. kép) Osztott címerpajzsának csekély maradványai körül a Sárkányrend jelvényének részletei ismerhetők fel, ennek alapján feltételezhetően azonosítható az együttes Schulek Frigyes építési naplójában, miszerint a Nagyboldogasszony-templom 1876. november 23. és 25. között a Nemzeti Múzeumba vitetett leletei között, a 4. és 5. fuvarban „különösen kiemelendő [...] a Zsigmond király idejébéli sárkányrend lovagjának kitűnő mívű sírlemezének töredékei találtak az ötödik szakaszból kiemelt építési törmelék között”.³⁹ Feliratából az évszám eleje – *m^o cccc* – értelmezhető. Nyújtott formájú, derékszögű kis kiugrásokkal tagolt körívek alkotta, domborművű tükrökeretének pontos analógiája a budai domonkos kolostor leletei között található, a tükrőben sisaktakaró-foszlányok és szárnyas sisakdísz részletével, a kereten *[qu]a(drin)gintesimo xx* feliratrészlettel.⁴⁰ (34. kép) Egy másik típust alkotnak az ívszakaszok keretelte, mélyített tükrű sírlapok. Egy sisaktakaró-foszlányt, keretén *[fe]sto marie* feliratrészletet hordozó töredék a Nagyboldogasszony-templom leletei közé tartozik.⁴¹ (36–37. kép) Párdarabját *mantell[---]* szótöredékkel (35. kép) az 1999-es Stibor-tanulmányban még nem szerepeltet-

36 BTM — Művészet Zsigmond király korában i. m. II. 294–295. (kat. sz.: Sz. 50., Lővei Pál); Lővei P.: A Stibor-síremlékek mestere i. m. 105., 8. kép.

37 Lővei P.: A Stibor-síremlékek mestere i. m. 106., 107.; 15–16., 22–24. kép.

38 MNM, ltsz. 70.81.1-2.c, 70.82.1-2.c, 70.107.c, 70.128.1-9.c, 70.129.c, 70.130.c, 70.132.c, 70.134.c, 70.135.c, 70.150.c, 70.152.c, 70.154.c, valamint 11 leltározatlan darab – Lővei P.: A Stibor-síremlékek mestere i. m. 106., 120. 53. j. 15. kép.

39 A budavári főtemplom 1876. évi építési naplójának kivonatai. Kézirat, BTM Újkori osztály, Schulek-hagyaték, ltsz. 52.41.2758.13.: 52.41.2758.2.; A biztos azonosítás szempontjából problémát jelent, hogy a budai emlékműanyagban egy [Edlasper]ger al(ia)s Junkher megjelölésű, alighanem Juncker Péter (+1504 előtt) budai polgár, harmincados, bécsi háztulajdonos sírköveként azonosítható faragvány ugyancsak sárkányos pajzstartót, továbbá egy Sárkányrendet ábrázoló sarokpajzsot is mutat. Töredékeinek többségét régi múzeumi anyagként csak utólag leltározták be (MNM, ltsz. 60.285.1.c, 60.285.2.c, 60.265.c, 70.114.c, 70.115.1-2.c – összesen 10 darab), de két további, illeszkedő darabjáról (BTM, ltsz. BTM-KO 251, 254?) tudható volt a budai Nagyboldogasszony-templomból való eredet. A BTM két töredékét utóbb átadták a MNM-nak (MNM, ltsz. 90.1.1.c és 90.1.2.c), és a sírlap darabjait összeillesztve a faragványt restaurálták. Vö. Lővei Pál: Néhány címeres emlék a 14–15. századból. Művészettörténeti Értesítő 40. (1991) 57–58., 17–18. kép.

40 BTM, ltsz. BTM-KO 77.2.26. (a Hilton-szálló kerengőjében) — Lővei P.: A Stibor-síremlékek mestere i. m. 106., 16. kép.

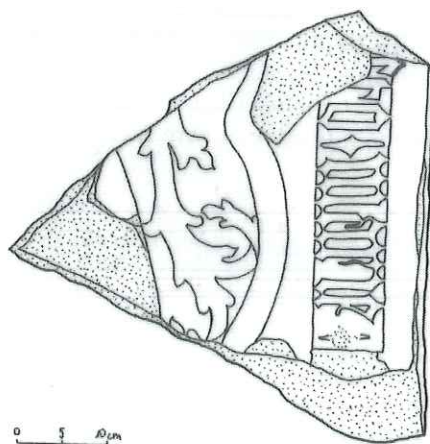
41 BTM, ltsz. BTM-KO 254.3. — Lővei P.: A Stibor-síremlékek mestere i. m. 107., 22. kép.

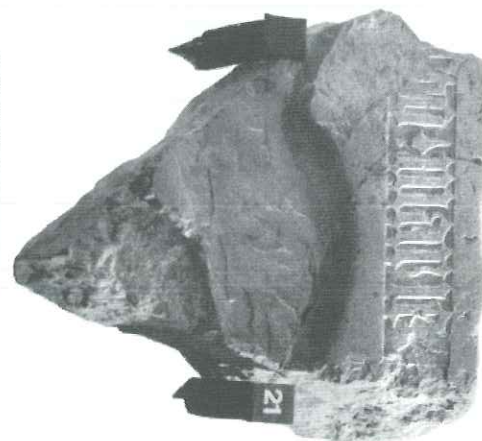
34. kép. Ismeretlen budai sírlapjának töredéke (BTM; fotó: Surány László)

35. kép. Ismeretlen budai sírlapjának töredéke (MNM; fotó: Varga Lívia és Lóvei Pál)

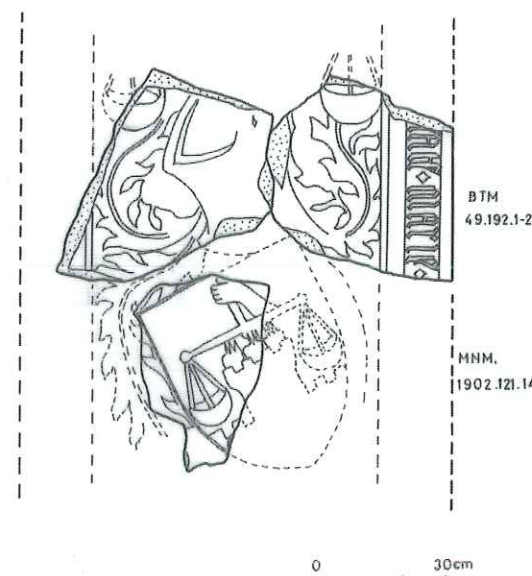
36. kép. Ismeretlen budai sírlapjának töredéke (BTM; felmérési rajz: Lóvei Pál)

37. kép. Ismeretlen budai sírlapjának töredéke (BTM; fotó: Lóvei Pál)

tem.⁴² Egy karéjos tükör nélküli sírlap három töredéke a címerpajzsban pártázatos bástya fölött mérleget tartó kezet ábrázol, a sisakdíszből a mérleg két – részben töredékes – serpenyője maradt csak meg, a sisak körül a már jól

⁴² MNM, ltsz. nem olvasható rajta, de valószínűleg ez a leltárkönyv szerint három összeillő töredéket alkotó 1902.121.4+15+16. sz. Ebben az esetben a Nagyboldogasszony-templom környékéről származik, a Halászbástya építészeti vezetője adta át a múzeumnak.

38. kép. Ismeretlen budai sírlapjának töredékei (BTM, MNM; rekonstrukciós rajz: Lóvei Pál)

0 30cm

ismert takarófoszlányokkal (feliratrészlete: [be]ate marie).⁴³ (38. kép) Radocsay Dénes a sírlap takarófoszlányait annyira közelinek tartotta a mantell[---]-töredékéhez, hogy egyazon sírkő részeiként közölte őket.⁴⁴ A rokonság valóban igen közeli, de a foszlányok erezése mégsem egyezik teljesen, és a betűtípus (például az *a* betűk) is különböző formálásúak. A felsorolt öt töredékes sírlappal ellentétben talán nem a padlóban lehetett, hanem magasztított síremléket fedett egy [k]amerher[r] feliratú darab, keretének külsőpereme ugyanis negyedhomorlattal tagolt, felirata pedig nem a lap közepe felől, hanem kívülről olvasható.⁴⁵ (39–40. kép) A sisaktakaró foszlányainak formálása szinte pontosan megegyezik a Frangepán-sírkőével. A német *Kamerherr* elnevezés a posztómetszők megjelölésére szolgált. A posztókereskedés a középkor folyamán végig a város német vezetőrétegének a kezén volt.⁴⁶ A sírkő így minden bizonnyal egy német patrícius-kereskedő sírját fedhette. Ugyanakkor ismert

⁴³ A sírkő sisakot, takarófoszlányokat és a sisakdísz részletét hordozó, összeillő két töredéke a BTM-ben (ltsz. BTM-KO 49.192.1–2.), a címertöredék a MNM-ban (ltsz. 1902.121.14.) található. Az MNM darabja a Nagyboldogasszony-templom környékéről származik, a Halászbástya építészeti vezetője adta át a múzeumnak, a két BTM-es töredék az Ince pápa – a későbbi Hess András – téren került elő és a sírlap származási helye egyaránt lehetett a Nagyboldogasszony-templom, illetve a domonkos kolostor.

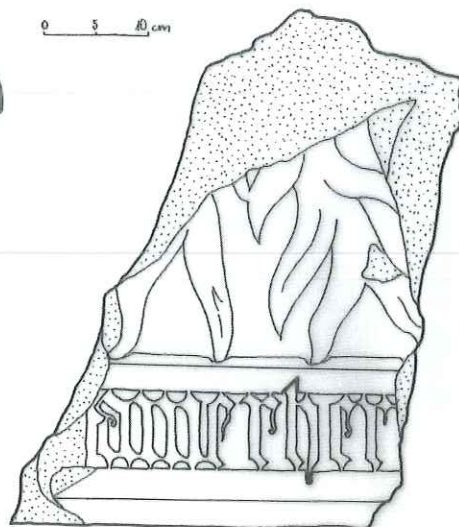
⁴⁴ Radocsay, D.: Les principaux monuments funéraires i. m. 476. (54. sz.).

⁴⁵ BTM, a leltári szám hiánya miatt csak feltételezhető, hogy a 254., illetve 255. sz. alatt beletárolt 34, illetve 27 db vörös márvány sírkőtöredék egyike, amelyek a Nagyboldogasszony-templom közelében kerültek elő, valószínűleg a restauráláshoz kapcsolódó környezetrendezés során, 1900 táján, és amelyeket később a Halászbástya kőtárában állítottak ki. — Lóvei P.: A Stibor-síremlékek mestere i. m. 107., 24. kép.

⁴⁶ Végh András: Buda város középkori helyrajza I. Budapest 2006. 191.

39. kép. Ismeretlen budai sírlapjának töredéke (BTM; fotó: BTM)

40. kép. Ismeretlen budai sírlapjának töredéke (BTM; felmérési rajz: Lővei Pál)

Kamerer Ulrik, aki 1396–1397-ben harmincados és urburaispán volt, majd 1411-ben (ekkor Teuler Konráddal együtt) a harmincadispáni tiszteletet töltötte be.⁴⁷

A fentebb említett, bobovaci és budai angyalos töredékek szigorú frontalitásával szemben egy másik budai, állítólag a Nagyboldogasszony-templom restaurálása során előkerült darab egy enyhén oldalra forduló angyalnak a „Stibor-mester” alkotásaival rokon technikájú és megformálású, fürtös hajzatú fejét és szárnyának részletét mutatja — a kevésbé finom, sematikusabb kialakítása alapján nem a mester saját kezű művei, de műhelyének alkotásai közé sorolható.⁴⁸ (41. kép)

A 2006. évi budapesti-luxemburgi Zsigmond-kiállítás kapcsán Marosi Ernő tovább gondolkozott a „Stibor-síremlékek mestere” pályafutásának állomásait illetően, és a korábbi elképzelése mellett felvetett egy másik lehetőséget is a kőfaragóval kapcsolatban: míg korábban a budai szoborlelet műhelyének körébe tartozó valamelyik mesterrel számolt, aki a műhely feloszlása után 1430 körül polgári vállalkozóként nyitott műhelyt, amely az esztergomi érsek tulajdonolta vörösmárvány bányák működtetésén vagy bérlésén ala-

47 Soós Ferenc: A középkori Magyarország gazdasági- és pénzügyigazgatási tisztségviselői. Numizmatikai Közlöny 112–113. (2013–2014) 117.; Skorka Renáta: A krakkói kereskedők esete az urburaispánnal. Kuny Domokos Múzeum Közleményei 20. (2014) 177–183.; Weisz Boglárka: Az erdélyi sókamarak ispánjai a 14. század végéig. In: Certamen IV. Szerk. Egyed Emese, Gálfi Emőke, Weisz Attila. Kolozsvár 2017. 250–251.

48 BTM, ltsz. BTM-KO 600., a múzeum raktáraiban hosszú ideje nem található. — Lővei P.: A Stibor-síremlékek mestere i. m. 106., 17. kép.

pulhatott, addig most már hasonló valószínűséggel számolt egy elejétől fogva szabad vállalkozóval is.⁴⁹ „A Stibor-mester vörösmárvány figurális síremlékekben fennmaradt oeuvre-je viszonylag tisztázottnak tekinthető, a rokon budai szobrokat faragó kéz azonossága az anyag és az állapot különbsége miatt mindig is csak feltevés maradhat. A mestert olyan városi vállalkozónak képzelhetjük el, aki 1430 táján a luxusiparban igen produktív volt [...] Csábító lenne benne az udvari megbízatáson [...] iskolázott s utóbb udvari tapasztalatait kamatoztató kőfaragót látni, de ennek fordítottja, az udvari munkán eleve városi kézművesként való közreműködése is elképzelhető.”⁵⁰ Legújabb, a középkori királyi udvar művészetét és az udvari művészetet vázoló helyzetképében (2015) így foglalta össze, miként látja most a helyzetet: „[...] a csak stílusa alapján megkülönböztethető, ezért szükségénnel ellátott kőfaragó, a Stibor-síremlékek mestere [...] Kezdetben [...] arra gondoltunk, hogy a [budavári] szobrokon dolgozó kőfaragóműhely egy tagja — talán a munkák intenzitásának, majd megszűnésének hatására — megélhetését keresve és az udvari megbízatáson szerzett [...] szaktudását, nyilván tekintélyét is kamatoztatva, vörösmárvány, luxus síremlékek faragására adta fejét. Jelenlegi tudásunk szerint ennek épp az ellenkezője történt. A vörösmárvány-faragás annyira speciális kőfaragótudást feltételez, s mesterünk stílusa oly jól illeszkedik különösen a salzburgi központú produkcióba, hogy feltételezhetjük, a mester a kőfaragásnak ebben az ágában képzett vállalkozóként, polgárként nyitott műhelyt, s vállalt emellett munkát a Zsigmond kori palota figurális díszének munkáiban is. Ekként egy olyan városi mesterrel számolhatunk, akinek munkáját az udvar is igénybe vette — s ez a fejlett udvari művészet tipikus struktúrájának felel meg.”⁵¹ Marosi ugyanezt az elképzelést, valamivel bővebb indoklással, a korábban már említett külföldi analógiák jelentős művekkel történő kiegészítésével együtt, már 2009-ben közzétette egy 2007-ben Passauban rendezett konferencia tanulmánykötetében.⁵² Magam a Marosi Ernő 2015-ös tanulmányát is tartalmazó kötetben annyit írtam, hogy „a vállalkozásszerűen szerve-

49 Marosi, Ernő: Fünfzig Jahre Herrschaft Sigismunds in der Kunstgeschichte. In: Sigismund von Luxemburg – Ein Kaiser in Europa. Tagungsband des internationalen historischen und kunsthistorischen Kongresses in Luxemburg, 8–10. Juni 2005. Hrsg. Michel Pauly, François Reinert. Mainz am Rhein 2006. 256., 257.; Marosi E.: A Zsigmond-kor művészeti öröksége i. m. 562–563.

50 Marosi E.: A Zsigmond-kor művészeti öröksége i. m. 562.

51 Marosi Ernő: Művészet a királyi udvarban és udvari művészet az ország középkori közepén. In: In medio regni Hungariae. Régészeti, művészettörténeti és történeti kutatások „az ország közepén”. Szerk. Benkő Elek, Orosz Krisztina. Budapest 2015. 60.; A feltehetően Salzburgtól Budára költöző, „vörösmárvány-specialista” „Meister der Stibor-Grabmäler”-ről röviden: Marosi, Ernő: Unvollendet oder überarbeitet? Die Skulpturen von Sigismunds Schloss in Buda. In: Das Konstanzer Konzil. Katalog: 1414–1418, Weltereignis des Mittelalters. Bearb. Karen Evers et al. Darmstadt 2014. 48–49.

52 Marosi, Ernő: Ungarn und Passau zur Zeit von König Sigismund von Luxemburg und Erzbischof Georg von Hohenlohe von Gran. In: Der Passauer Dom des Mittelalters. Vorträge des Symposiums Passau, 12. bis 14. März 2007. Hrsg. Michael Hauck, Herbert W. Wurster. Passau 2009. 254–259.

41. kép. Angyaltörredék budai síremlékről (?)
(BTM; fotó: BTM)

42. kép. Női fejtörredék („Kamenný svedok”
kiállítás [Bratislava, 1993] plakátja)

zett városi kőfaragó cég legjobban körvonalazható magyarországi példaként jelenik meg [...] a királyi udvar vonzaskörzetében is tevékenykedő, [...] legfontosabb művei alapján a ‘Stibor-síremlékek mestere’ szükségnévvel illetett szobrász-kézműves műhelye”.⁵³

Az eltérő – a mi szempontunkból jelentősen eltérő – keménységű kőanyagok egy személy vagy műhely általi használatának az összevethetőség szempontjából zavaró problémáit – ismételten – jelezve foglalt állást az ügyben Papp Szilárd. Szerinte a budavári szoborlelet mesterei Magyarországon teljesített egyéb megbízásainak építészeti jelei mellett „egyetlen ponton a szobrászatban is világosnak tűnik a kontinuitás. Az 1430-as évekből ismert egy olyan töredéksorozat vörösmárvány síremlékekből, melyeket biztosan egyazon, nyilvánvalóan budai műhelyben gyártottak. Az együttest a legfőbb – mert majdnem teljesen ép is – emlékérről, Stiborici (II.) Stibor [...] sírkövérről a Stibor-síremlékek mestere szükségnévvel látta el a kutatás. Noha a töredékes fennmaradás miatt és az eltérő anyagból, illetve a síremlékszobrászat részben eltérő ábrázolási feladataiból következően nehéz az összevetés, főként a fejek esetében egyértelműek a szoros motivikus, de stíluskapcsolatok is. Nemigen képzelhető el a síremlékeket gyártó műhely tagjaról, hogy ne álltak volna valamilyen szorosabb kapcsolatban a szoboregyüttes »világi« részével.”⁵⁴

A különböző kőanyagok ellenére elérhető nagyfokú hasonlóságra jó példaként szolgálnak a vörösmárvány budai Stibor-síremlékek (2. és 6. kép) és az egyik angyaltörredék, (41. kép), illetve egy a pozsonyi vár felárása során feltöl-

53 Lóvei Pál: Uralkodói kőanyagok. A király és az elit díszítőkö-használata a középkori Magyarországon. In: *In medio regni Hungariae* i. m. 95.

54 Papp Szilárd: A király műhelye: Luxemburgi Zsigmond budavári szobrai és művészettörténeti helyzetük. *Művészettörténeti Értesítő* 63. (2014) 29.

tésből előkerült női (angyal?) fejtörredék⁵⁵ (42. kép) csigás hajfürtjeinek teljesen azonos geometriai logikával történt kialakítása, illetve a fejformáknak és a szemek részleteinek kapcsolatai.

Eltérő keménységű kőanyagok használata

Kicsit eltérve a tárgyalás fő vonalától, érdemes szélesebb körben is kitekinteni az eltérő kőanyagok egyazon emléken vagy egyazon műhelyben történő használatára. A székesfehérvári Anjou-sírbaldachin esetében a hasonlóan nagy keménységű vörös- és fehérmárvány alkalmazása egyazon emléken⁵⁶ nem tűnt problematikusnak, de eleinte hajlamos voltam élesen elválasztani a vörösmárvány faragásának technikáját a „közönséges” mész- és homokkövek, vulkáni tufák megdolgozásától. Ahogy azonban egyre több esetben derült fény a keményebb és a puhább kőanyagok együttes magyarországi használatára, úgy módosult a véleményem: egy-egy műhelyen belül természetesen lehetett ebből a szempontból is munkamegosztás, de az elegánsnak számító dolog, ha nyilván költséges lehetett is, nem számított ritkaságnak. Az esztergomi palotakápolna rózsablakának belső ívköveit és sugarasan elhelyezett oszlopocskáit vörösmárványból faragták, a többi kőelem mészkőből van.⁵⁷ A pilisi ciszterci kolostor templomában a főhajó nagyméretű záróköveit fémcsapokkal rájuk erősített, ornamentális díszű vörösmárvány korongokkal díszítették a 13. század első negyedében.⁵⁸ Ezzel lényegében egy időben a templomban eltemetett Gertrúd királyné (+1213) szarkofágjának puha mészkőből faragott, figurális díszű (festett felületű!) oldallapjait vörösmárvány lábazati párkány és fedlap közé helyezték.⁵⁹ A helybéli vörösmárvány használata világosan mutatja, hogy a Gertrúd-síremlék nem importműként került Magyarországra, hanem szobrásza maga jött ide a reimsi építőpáholyból,⁶⁰ és jelzi talán azt is, hogy egy-egy kőfaragóműhely, illetve csoport vagy akár magányos mester szükség esetén bármikor bevonhatott a munkába az eltérő anyagok faragásában jártas helyi szakembert. Pilisen egyébként a kolostor többszintes kútja is kétféle anyagból, vörösmárvány és fehér mészkő felhasznál-

55 Magassága: 15,5 cm. — Fiala, Andrej – Semanko, Andrej: K architektúre gotického paláca Bratislavského hradu. *Pamiatky a múzea* 42. (1993:3) 4. kép; Fiala, Andrej – Šulcová, Jana – Krútky, Peter: *Die Bratislavaer Burg*. Bratislava 1995. 19. kép.

56 Lóvei Pál: Székesfehérvár, Anjou-sírkápolna. In: *Művészet* I. Lajos király korában 1342–1382. Katalógus. Szerk. Marosi Ernő, Tóth Melinda, Varga Livia. Székesfehérvár 1982. 192–203.

57 Lux Géza: Az esztergomi ásatások építési feladatai. Budapest 1942. (Különlenyomat az „Építészeti” 1942. évi 3. füzetéből) 4.

58 Takács Imre: A pilisi ciszterci apátság. In: *Pannonia Regia – Művészet a Dunántúlon 1000–1541*. Szerk. Mikó Árpád, Takács Imre. Budapest 1994. 237., 238. (kat. sz.: IV–4.).

59 Takács Imre: Gertrudis királyné síremléke. In: *Pannonia Regia* i. m. 248., 252. (kat. sz.: IV–21 a., b.); Takács, Imre: The Tomb of Queen Gertrude. *Acta Historiae Artium* 56. (2015) 5–88.

60 Takács I.: The Tomb of Queen Gertrude i. m. 46.

nálásával készült.⁶¹ Vörösmárvány és kemény fehér mészkő alkotja a pannonhalmi Porta speciosát.⁶² Vagy másfél száz évvel később a visegrádi királyi palota udvarának nyolcszögű kútjánál a környékbeli andezittufa, valamint Süttő környéki kemény mészkő (ezeket színezték) mellett vörösmárvány kávalopokat és a baldachint lezáró mennyezetlapokat alkalmaztak,⁶³ ahogy az Anjou-falikút is Süttő környéki forrásvízi mészkő, andezittufa és andezitbreccsa, valamint vörösmárvány együttes használatának bizonyítéka.⁶⁴ A magyarországi reneszánsz emlékein több esetben figyelhető meg, illetve — időnként csak korábbi írott említések útján — fogható meg a vörösmárvány és a Buda környéki márga, illetve más mészkövek polikróm használata, például a nyitrai székesegyház nemrég megtisztított szentségházán,⁶⁵ illetve Kinizsi Pál országbíró (†1494) és Uzdoliai Myslenovith (Kamicsáci Horváth) Márk dalmát-horvát-szlavón bán (†1508) nagyvázsonyi, Szapolyai Imre nádor (†1487) és Szapolyai István nádor (†1499) szepeshelyi tumbáin.⁶⁶ Egy világos kőből faragott angyal töredékes mellalakját ábrázoló egri dombormű — feltételezhető párdarabjával minden bizonnyal medalliont vagy kerek koszorút tartott⁶⁷ — talán Nagylucsei Orbán egri püspök (†1491) szarkofágjának reneszánsz profilú, vörösmárvány fedlapja és lábazati elemei között a tumba oldalához tartozhatott.⁶⁸

A különböző keménységű kőanyagok egy kőfaragó/szobrász oeuvre-jén belül megfigyelhető használata természetesen nem korlátozódott a Kárpát-medencére, a késő gótika olyan kiemelkedő európai mesterei, mint Nikolaus

61 Takács Imre: Egy 13. századi kút töredékei a pilisi ciszterci monostorból. *Művészettörténeti Értesítő* 41. (1992) 1–19.

62 Takács Imre: Pannonhalma újjáépítése a 13. században. In: Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve I. Szerk. Takács Imre. Pannonhalma 1996. 201–203., 288–298. (kat. sz.: II.18.).

63 Szakál Ernő: A visegrádi Anjou-kori királyi palota gótikus kútházának rekonstrukciója. *Magyar Műemlékvédelem* IV. 1963–1966. Budapest 1969. 163., 172–173., 178., 180–181.

64 Szakál Ernő: A visegrádi királyi palota Anjou-kori falikútjának rekonstrukciója. *Magyar Műemlékvédelem* VI. 1969–1970. (1972) 346–347., 352–353., 354–358.

65 Medvecký, Jozef: Renesančné pastofórium v Nitre. *Pamiatky a múzeá* 57. (2008:1) 72–73.; *Medvecký, Jozef: Ranorenesančné tabernákulum z roku 1497 v Nitre. Pamiatky a múzeá* 57. (2008:3) 28–30.

66 Éri István – Sedlmayr János: Kinizsi Pál és Horváth Márk nagyvázsonyi síremlékeinek története és rajzi rekonstrukciója. *Magyar Múzeumok* 10. (2004:3) 11–17.; Mikó Árpád: Domborműtöredék lovasjelenettel Nagyvázsonyból. In: Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490. Szerk. Farbaky Péter, Spekner Enikő, Szende Katalin, Végh András. Budapest 2008. 303–305. (kat. sz.: 8.5.); J*** [Jankovich Miklós]: Zápolya Imre', és István' Hamvai. *Tudományos Gyűjtemény* 1818. IX. 5.; összefoglalóan: Lővei, Pál: Renaissance in Red and White. The use of coloured stone in Hungary at the turn of the 16th century. In: *Bonum ut Pulchrum* i. m. 433–442.

67 Havasi Krisztina: Reneszánssz márványdombormű töredékei az egri várból. *Művészettörténeti Értesítő* 55. (2006) 98–99.; 10–12. kép.

68 Lővei, P.: Renaissance in Red and White i. m. 435–436.

Gerhaert von Leyden (†1473),⁶⁹ Veit Stoss (†1533)⁷⁰ és Tilman Riemenschneider (†1531)⁷¹ egyaránt dolgoztak — leginkább éppen a síremlékművészet területén — puhább kőanyagokkal és kemény vörösmárványokkal.⁷² Nikolaus Gerhaert és Tilman Riemenschneider — a maguk műhelyével együtt — folyamatosan faragott fát is,⁷³ ami azonban általánosnak semmiképpen nem volt mondható, főleg mivel a legtöbb (német) városban a fafaragók, faszobrászok (*Bildschnitzer*) és a kőfaragók, kőszobrászok (*Bildhauer*) különböző céhekbe csoportosultak, állandósítva a küzdelmet az építőpáholy és a kézművescéh között.⁷⁴ Veit Stoss faszobrászként indult, és az alighanem kevésbé szabályo-

69 Liebmann, Michail J.: Die deutsche Plastik 1350–1550. Leipzig 1982. 160–167.; Niclaus Gerhaert, der Bildhauer des späten Mittelalters. *Liebieghaus Skulpturensammlung*. Hrsg. Stefan Roller. Frankfurt am Main–Petersberg 2011.

70 Liebmann, M. J.: Die deutsche Plastik i. m. 229–240., 350–358.

71 Bier, Justus: Tilman Riemenschneider, die späten Werke in Stein. Wien 1973. 97–117., 177–178., Abb. 189–200; Liebmann, M. J.: Die deutsche Plastik i. m. 344–346.; Tilman Riemenschneider. *Werke seiner Blütezeit*. Ausstellungskatalog, Mainfränkisches Museum Würzburg. Hrsg. Claudia Lichte. Regensburg 2004.; Tilman Riemenschneider. *Werke seiner Glaubenswelt*. Ausstellungskatalog, Museum am Dom, Würzburg. Hrsg. Jürgen Lenssen. Regensburg 2004.

72 Nikolaus Gerhaert szignóját hordozza Jakob von Sierck (†1456) trieri érsek homokkőből faragott trieri síremléke és Konrad von Busnang kanonok (†1471) mészhomokkőből készült epítáfiuma Strassburgban, írott források szólnak vezető szerepéről III. Frigyes császár (†1493) különleges fajtájú vörösmárványból 1467–1473 között faragott bécsújhelyi szarkofágjának fedlapja esetében, míg a császárné Portugál Eleonora (†1467) ugyancsak vörösmárvány, bécsújhelyi síremlékének alighanem csak terveit készítette ő maga, a kivitelezést műhelyére hagyhatta: Niclaus Gerhaert i. m. 202–206. (Kat. Nr.: 1., Roller, Stefan), 211–215. (Kat. Nr.: 3., Dupeux, Cécile), 220–224. (Kat. Nr.: 5., Roller, Stefan), 271–273. (Kat. Nr.: 15., Roller, Stefan).

Veit Stoss faszobrászként kezdte kétévtizedes lengyelországi tevékenységét, egy idő után azonban előbb homokkővel is dolgozott, majd három vörösmárvány művet is alkotott, IV. (Jagelló) Kázmér lengyel király (†1492) általa szignált krakkói, valamint Peter Mosiński (Piotr Bnin) érsek (†1494) wrocławwei és Zbigniew Oleśnicki érsek (†1495) ugyancsak jelzett gnieźnói síremlékét: *Skubiszewski, Piotr: Rzeźba nagrobna Wita Stwośza*. Warszawa 1957.; Liebmann, M. J.: Die deutsche Plastik i. m. 353–355., 515. 20–21. j., Abb. 115–117.

Tilman Riemenschneider és műhelye döntően finomszemcsés homokkővel dolgozott (síremlékeik például Liebmann, M. J.: Die deutsche Plastik i. m. 347–348., Abb. 177–183.; Tilman Riemenschneider. *Werke seiner Glaubenswelt* i. m. Abb. 65., 70–72., 76–77., 81., 83–85., 87–89.), Rudolf von Schenenberg (†1495) és Lorenz von Bibra (†1519) würzburgi püspökök síremlékeinek figurális középrészét a würzburgi székesegyházban azonban homokkő elemekkel keretelt, salzburgi vörösmárványból faragták: Liebmann, M. J.: Die deutsche Plastik i. m. 344–346., Abb. 174–176.; Tilman Riemenschneider. *Werke seiner Glaubenswelt* i. m. Abb. 102., 105–106., 109.

73 Niclaus Gerhaert i. m.; Liebmann, M. J.: Die deutsche Plastik i. m. 289–343.; Westhoff, Hans: Tilman Riemenschneider. Ein Meister der Stein- und Holzbearbeitung. In: Tilman Riemenschneider. *Werke seiner Blütezeit* i. m. 153–165.

74 Liebmann, M. J.: Die deutsche Plastik i. m. 289.; a fafaragó segédek (valószínűleg nem teljes) száma Riemenschneider műhelyében tizenkettő volt, míg a nagyszabású kőművekhez három kőfaragósegédet alkalmazott: Liebmann, M. J.: Die deutsche Plastik i. m. 518. 4. j.; Riemenschneider a fafaragók számára legkönnyebben „meghódítható” kőfajtával, a puha alabástrómmal is dolgozott: Liebmann, M. J.: Die deutsche Plastik i. m. 290., Abb. 153.

zott lengyelországi viszonyok a főpapság és a királyi család igényeivel párosulva tették lehetővé számára a fontos kőszobrászati megbízások elnyerését. Volker Liedke szerint viszont a fafaragóknak, faszobrászoknak — legalábbis az általa vizsgált bajorországi területeken — általában is engedélyezett volt a kőmunkák, különösen az oltártáblákhoz hasonló, gazdagabb képi kompozíciójú epitáfiumok készítése. Példaként a müncheni Erasmus Gassert hozta fel, megemlítve, hogy a számos síremléket alkotó passauai Jörg Gartneről festmény is fennmaradt, az elsősorban kővel dolgozó Wolfgang Leb pedig a fennmaradt írott forrásokban mindig festőként (*Maler*) jelenik meg.⁷⁵

Egy bizonyos Ulrich mester az augsburgi adókönyvekben 1422 és 1463 között mindig *pictor* vagy *mauler/maler*, 1464-től 1467-ig *bildschniczter* megjelöléssel szerepelt — ezt követően özvegyét hol *bildschniczterin*, hol *malerin* jelzővel illették. Ugyanakkor Johannes Frank, az ottani Szent Ulrich és Afra bencés apátság szerzetese a kolostor 1432 és 1462 között készült berendezési tárgyainak jegyzékében Szent Digna 1456-ban kifizettként szerepeltetett mellképénél megjegyezte, hogy az azt készítő Ulrich mester faragta Johannes Kissinger (†1428) és Heinrich Heuter (†1439) apátok egyébként ma is meglévő síremlékeit is. A mester neve mellett 1454 és 1458 között, majd az özvegyénél 1469-ben a Wolfhartshausener családnév is feltűnt. Ulrich mester 1431-től haláláig az előbb *Vom Dieppold*, majd *Von sant Anthonino* névvel jelzett, a város művészei és kézművesei körében kedvelt városnegyedben rendelkezett házzal (az utóbbiban lakott 1473. évi utolsó említéséig özvegye is), és kezdetben Volker Liedke egyetlen, körülbelül 45 éven át tevékeny festő-kőfaragó személyiségként kezelte, 44 meglévő (és egy további, az ő műveként említett, mára elpusztult) síremléket kötve a nevéhez.⁷⁶ A témához később visszatérve már úgy gondolta, hogy valójában két egyező keresztnévű mesterről van szó, az 1447. évnél adófizetési kötelezettség nélkül bejegyzett Ulrich abban az évben házasodhatott, mégpedig elődje özvegyét vehette feleségül, akinek kezével a ház és a műhely is a birtokába került — a polgárjog elnyeréséhez kapcsolható, 1446. évi tanácsi döntés szerint pedig Wolfhartshausener településről származott. Ez a tény jól magyarázná a műhely korai és későbbi korszakában készített síremlékek bizonyos eltéréseit is.⁷⁷ (Ebben az esetben viszont Johannes Frank „mosta össze” a két Ulrich mestert.)

A vörös és fehér kőanyag együttes használatára egyébként jó példa lehetne Vas Ernő stájer herceg fentebb már említett reini síremléke is, amelynek vörösmárvány fedlapja alatt a láb felőli rövid oldalon vakmértműves ívsorral díszített kőtábla (12. kép) található, de a két darab összetartozása kétséges,

75 Liedke, Volker: Die Haldner und das Kaisergrabmal in der Frauenkirche zu München. München 1974. 6.

76 Liedke, Volker: Die Augsburger Sepulkralskulptur der Spätgotik. Teil 1. Zum Leben und Werk des Meisters Ulrich Wolfhartshausener. München 1979. A források: 3–6.

77 Liedke, Volker: Die Augsburger Sepulkralskulptur der Spätgotik, Teil 2. München 1986. 3–16.

mivel a síremlék jelenlegi összeépítése 1746-ra datálódik.⁷⁸ Mindenesetre a budai Stibor-síremlék előkerülésének egyik talánya, hogy amikor a Mátyás-templom és a Szent István-szobor közötti területen — valójában a szobor alapozását megelőző munkálatok során — a lelőhelyéről kiemelték, miért nem kerültek elő a felirat nélküli, egyik oldalán keretezett tábla alatt feltételezhető tumba oldallapjai vagy azok töredékei, amikor pedig a leletről azonnal tudósító Szendrei János valószínűnek tartotta, hogy az egész sírláda is a helyén volt.⁷⁹ Ha esetleg ezek az elemek nem a látványos vörösmárványból készültek, kevésbé is hívhatták magukra fel a figyelmet, sokkal könnyebb volt a helyükön hagyni azokat, az építési munkálatok minél csekélyebb akadályozása érdekében is. Budán azonban több további, vörösmárványból faragott szarkofágfedlap-töredék is ismert (egy részükről már korábban volt, többről az alábbiakban lesz szó), oldallapok töredékeiről azonban nem tesz említést a szakirodalom. Elképzelhető, hogy a sokezernyi darabot számláló budai emlékanyag egyszerűbb mész kő faragványai között ilyen jellegű táblatöredékek még felbukkannak.

A „Stibor-műhely” tevékenységének vélhető kezdetei

A „Stibor-síremlékek mestere” kőfaragó műhelyének alapítására a fentiek értelmében már nem a budai szoborlelet egyes darabjain végzett munkákat követően kerülhetett sor, így nem feltétlenül az ifjabbik Stibor 1431-es végrendelezése körüli, 1434 előtti évekre keltezhető Stibor-síremlékek tekinthetők a műhely legkorábbi síremlék-alkotásainak. Ezt egyébként Décsei Rohfi István fia János fentebb említett, kutyenai sírlapjának (28. kép) a tágabb Stibor-körhöz kapcsolásával már korábban magam is érzékeltettem, ha nem is emeltem ki. A mester Budára azonban — Marosi Ernő ezt többször is hangsúlyozta — olyan salzburgi (Salzburg környéki) vörösmárvány-faragási gyakorlati bravúrok és stílári elemek ismeretével érkezett, amelyeket a „legplakátszerűbben” Vas Ernő stájer herceg páncélos figurát ábrázoló, a lágy stílus irányzatához kapcsolódó szarkofágfedlapja⁸⁰ reprezentál. (13–14. kép) A stájerországi alkotást határozottan a salzburgi produkcióhoz köti a szakirodalom, és még maga a herceg lehetett a megbízó, a felirat halála utáni kivitelezése mellett. Valóban kiemelkedő kvalitásai alapján egyértelműen főmű, e tekintetben magányos volta azonban nem kis részben annak a következménye, hogy magának Salzburgnak minden bizonnyal legjelentősebb alkotásai, a székesegyház síremlékei, egyáltalán a város figurális emlékei szinte kivétel nélkül nyomtalanul elpusztultak⁸¹ — a helyzet lényegében hasonló a magyarországihoz, ahol az

78 Müller, C. T.: Zur monumentalen Salzburger Plastik i. m. 241. 3. j.; Mayr, V.: Zum Einflußbereich i. m. 12.

79 Lővei P.: A Stibor-síremlékek mestere i. m. 103., 119. 8. j.

80 Lásd a 12. jegyzetet.

81 Mayr, V.: Zum Einflußbereich i. m. 12.

egész ország emlékanyagának legjelentősebb gyűjtőhelyei, a székesfehérvári prépostsági templom, az esztergomi székesegyház — és lényegében valamennyi székesegyház — síremlékei szinte nyom nélkül tűntek el, többek között a 15. század bennünket most érdeklő első negyede-harmada időszakából is. Mesterünk tanultsága szempontjából tehát nem kell azzal számolnunk, hogy magának a reini síremléknek a faragásánál kellett jelen lennie, így budai letelepedése már az 1410-es években, legkésőbb 1420 körül megtörténhetett. Mindenképpen fontos megemlíteni, hogy a mester *œuvre-jének* összeállításában és műhelyének Budához kötésében nem lényegtelen szerepet játszó angyalfigurák a reini síremléken is feltűnnek, ha nem is a bobovaci és budai szigorú szembe nézetben, hanem a herceg köpenyét kinyitó két figura mozgalmasságában. A Habsburg családban egyébként a Stibor-mester címeres ábrázolású síremlékeinek is megtalálható közele, a budai produkciónál azonban jóval későbbi párhuzama. Vas Ernő herceg fiatalon elhunyt gyermekeinek, Alexandrának, Rudolfnak és Lipótnak 1422-ben a bécsújhelyi plébániatemplom (a mai székesegyház) főoltára előtt alakítottak ki eredetileg csak egy egyszerű kőlappal takart sírhelyet (később ide temették az ugyancsak gyermekkorban meghalt Ernőt és Annát is). Az elhunytak már császár testvére, III. Frigyes a 15. század közepe után — valószínűleg a templom berendezésének megújítása során, egyidejűleg a Habsburg-nekrológium (*Habsburgernekrológ*) 1468-ban készített táblájával⁸² — díszes szarkofágot helyeztetett a sír fölé.⁸³ A 18. századi metszetről ismert együttesből mára egyedül a monumentális fedlap (43. kép) maradt meg, amely a levélszerűen szabdaltságot foszlányokkal, a minden szabad felületet kitöltő díszítés *horror vacui* szemléletmódjával, az összetett karéjos tükrötmotívummal a budai készítésű heraldikus emlékforgott háttérből kiemelkedő, hanem vésett betűk alkotják (ahogy Vas Ernő herceg reini fedlapján is), igaz, szokatlan módon a kereten végigfutó, mélyített sávban.

Ha áttekintjük a 14. század végi, 15. század eleji Magyarország vörösmárványból faragott síremlékeinek gyűjteményét, erősen heterogén képpel kerülünk szembe: Georgius Eulenbach (+1392) lőcsei,⁸⁵ Ákos nembeli Mikcs [való-

82 Kohn, Renate: Die Inschriften der Stadt Wiener Neustadt. Wien 1998. 62–70. (Kat. Nr.: 101).

83 Die Zeit der frühen Habsburger. Dome und Klöster 1279–1379. Wiener Neustadt 1979. 328. (Kat. Nr.: 17.); Gerhartl, Gertrud: Der Dom zu Wiener Neustadt 1279–1979. Wien–Köln–Graz 1979. 20–21., Abb. 33.; Kohn, R.: Die Inschriften der Stadt Wiener Neustadt i. m. 13–14. (Kat. Nr.: 20.), Abb. 20.

84 A fedlappal kapcsolatban az osztrák szakirodalomban Peter von Pusika és Nikolaus Gerhaert von Leyden szerzősége is felmerült: Kohn, R.: Die Inschriften der Stadt Wiener Neustadt i. m. 14.; az utóbbi 2011. évi, monografikus frankfurti kiállításának katalógusában (Niclaus Gerhaert, der Bildhauer i. m.) mindenesetre a faragvány az említés szintjén sem szerepel.

85 Merklas, Wenzel: Die katholische Pfarrkirche St. Jakob zu Leutschau in Ober-Ungarn II. Mitteilungen der k.k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale 3. (1858) 69.; Henszlmann Imre: Lőcsének régiségei. Budapest 1878. 126., 70. kép.

43. kép. Vas Ernő gyermekeinek szarkofágfedlapja, 1468 körül (Bécsújhelyi székesegyház; fotó: Lővei Pál)

44. kép. Bambergi Mehlmeister Henrik sírlapja (BTM; fotó: BTM)

színűleg István-fi Ákos fia Mikcs a család prodivizi ágából (+1395)] budai,⁸⁶ Kazai Kakas László (+1395) Serkéről a Magyar Nemzeti Múzeumba került sírlapja,⁸⁷ Kórógyi Fülöp fia István macsói bán (+1397) sírlapja Eszéken,⁸⁸

86 Altmann Júlia: Előzetes jelentés a budavári ferences templom kutatásáról. Archaeologiai Értesítő 100. (1973) 82.; Rác György: Az Ákos nemzetség címere. Turul 68. (1995) 18., 19., 25. 80. j.; Altmann Júlia – Lővei Pál: Leletegyüttesek a budavári ferences templomban. Budapest Régiségei 38. (2004) 15. (5. sz.), 19–20. kép.

87 Tóth Zoltán: A Rathold-nemzetség címeréhez. Turul 53. (1939) 43–49.; Engel P. – Lővei P. – Varga L.: Zsigmond-kori bárói síremlékeinkről i. m. 24–25., 1. kép.

88 Lővei Pál: „Posuit hoc monumentum pro aeterna memoria” — Bevezető fejezetek a középkori Magyarország síremlékeinek katalógusához. Budapest 2009. (Kézirat, akadémiai doktori értekezés). I. 81.; II. 371. kép; Rádi, Mladen: Az észéki Szlavón Múzeum középkori kőfaragványai. In: Építészet a középkori Dél-Magyarországon. Tanulmányok. Szerk. Kollár Tibor. Budapest 2010. 536., 541.; Neumann Tibor: Találkozó Konstanztban (A Kórógyiak grófi címe). Turul 87.

Tomaji Jakab fia Pál (†1400 után) lesencetomaji,⁸⁹ Bebek László királynéi tárnokmester (†1403/4) 1401-es (!) évszámú pelsőci,⁹⁰ Comói Zakariás (†1402) budai,⁹¹ Verébi György fia Péter erdélyi alvajda (†1403) mátraverebélyi,⁹² Jakab, *Mateus de Cezamis de Iadra* fia, királyi admirális, Pataj „ura” (†1403 után) budai,⁹³ Kanizsai Miklós tárnokmester (†1404) örményesi eredetű,⁹⁴ Marcali Miklós erdélyi vajda (†1413) kútfedlapnak átfaragott, székesfehérvári sírfedlapjai,⁹⁵ az ábrázolási típust, a motívumok kiosztását, a részleteket, a stílust, az epigráfiai jellemzőket, a kvalitást tekintve a legkülönbözőbb jellemzőket mutatják.

Úgy tűnik, a helyzet valamikor 1410 után megváltozott. Bambergi Mehlmeister Henriknek (*Heinricus dictus Melmeyster da Babenberga*) a budaszentlőrinci pálos kolostorból származó, vörösmárvány sírkövén⁹⁶ olyan hosszú, nyelven növényi leveleket idéző foszlányokra szakadozott sisaktakaró (44. kép) tűnik fel, amelyhez hasonló rendszerű díszek a „Stibor-síremlékek mesztere” köréhez kapcsolódó, fentebb említett sírlapokon már a címerpajzs, a sisak és a sisaktakaró által szabadon hagyott minden felületet kitöltöttek. A budaszentlőrinci faragványt az 1430-as évek produkciójától leginkább csak a

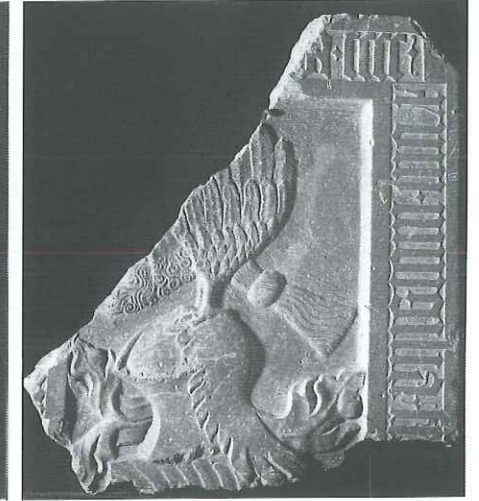
(2014) 105., 1. kép; *Uzelac, Zlatko – Ambroš, Marko*: Srednjovjekovna župna crkva sv. Trojstva u Osijeku. Radovi Instituta za povijest umjetnosti 38. (2014) 57., 60. 23. j. – A horvát szakirodalomban Kórógyi Fülöp (†1394) sírköveként szerepel.

- 89 *Rómer Ferenc Flóris*: Román- és átmenetkorú építmények hazánk területén. Archaeologiai Közlemények 10. (Ú. F. 8.) (1876:2) 14.; *Dornyay Béla – Vigyázó János*: Balaton és környéke részletes kalauza. Budapest 1934. 61., 231.; *Iványi Béla*: A Tomaj nemzetség és a Tomaj nemzetségbeli Losonczy Bánffy család története I. Budapest 1941. 19–20., képpel; *Várady Zoltán*: Gótikus minuscula feliratok a Dunántúlon. Szekszárd 1999. 10., 32., 50. (13. sz.); *Lővei Pál*: Középkori sírkövek a történeti Zala megye területén. In: Zala megye ezer éve. Tanulmánykötet a magyar államalapítás millenniumának tiszteletére. Főszerk. Vándor László, szerk. Kostyál László. [Zalaegerszeg 2001.] 79–80., képpel.
- 90 *Csergheő, G. – Csoma, J.*: Alte Grabdenkmäler aus Ungarn i. m. 15–23.; *Csányi Károly – Lux Géza*: A pelsőci református templom. Technika 21. (1940) 44., 47., 8. kép; *Engel P. – Lővei P. – Varga L.*: Zsigmond-kori bárói síremlékeinkről i. m. 26–28., 3. kép; *Lővei P. – Weisz B.*: A gazdaság- és pénzügyigazgatás i. m. 220., 2. kép.
- 91 BTM, ltsz. BTM-KO 90. – *Forster Gy.*: A budavári Halászbástya i. m. 154. (4. sz.), 127. kép; *Horváth H.*: A Fővárosi Múzeum i. m. 16. (90. sz.); *Radocsay, D.*: Les principaux monuments funéraires i. m. 477. (60. sz.); *Lővei, Pál*: Mittelalterliche Grabdenkmäler in Buda. In: Budapest im Mittelalter i. m. 353., 364.
- 92 *Lővei P. – Weisz B.*: A gazdaság- és pénzügyigazgatás i. m. 245–246., 20. kép.
- 93 *Gerő Győző*: A török kori Király fürdő II. Budapest Régiségei 20. (1963) 141.; *Lővei, P.*: Mittelalterliche Grabdenkmäler in Buda i. m. 351., 355., 361.
- 94 Egyik darabja a Soproni Múzeumban, a másik a zalaszentgróti római katolikus plébánia tartós letétjeként a nagykanizsai Thury György Múzeumban. – *Engel P. – Lővei P. – Varga L.*: Zsigmond-kori bárói síremlékeinkről i. m. 28–29., 4. kép; *Lővei Pál*: Kanizsai Miklós tárnokmester sírköve. Soproni Szemle 54. (2000) 163–167.; *Lővei P. – Weisz B.*: A gazdaság- és pénzügyigazgatás i. m. 220–222., 3–4. kép.
- 95 *Dercsényi Dezső*: A székesfehérvári királyi bazilika. Budapest 1943. 102., 122., 90. kép; *Engel P. – Lővei P. – Varga L.*: Zsigmond-kori bárói síremlékeinkről i. m. 29–30., 5. kép.
- 96 BTM, ltsz. BTM-KO 636. – *Radocsay, D.*: Les principaux monuments funéraires i. m. 464., 478. (63. sz.), 3. kép.

takarófoszlányok viszonylag rövid volta és ezáltal a belső mező viszonylag nagy üres felülete különbözteti meg. 1410-es, 1411-es, 1412-es halálzási évszámot egyaránt kapcsoltak hozzá,⁹⁷ de a római X-es után a sor töredékes felső szegélye mentén egyértelműen van még két töredékes szárvégződés, amelyek egyaránt kiadhatták a *ii*-est (1412) és az *v*-öst (1415). Perényi Imre titkos kancellár (†1418) a kurityáni pálos kolostorból származó fél sírköve⁹⁸ (45–46. kép) is hasonló ezekből a szempontokból, bizonyos mértékű párhuzamot mutat a sisaktakaró még a sisakon levő részének bevagdosott szélével is. Vele kapcsolatban már korábban fel is vetődött a rudabányai és a terebesi Pe-

45. kép. Perényi Imre sírlapjának töredékei (Miskolc, Hermann Ottó Múzeum; fotó: Czeglédy Ilona)

46. kép. Perényi Imre sírlapjának töredéke (Miskolc, Hermann Ottó Múzeum; fotó: MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Budapest, Makky György)

- 97 1410: *Novák Dániel*: Utazás a budai hegyekbe. Hasznos mulatságok (1836. június 11.) 378. [idézi: *Tímár Árpád*: „Utazás sikere”. „Megtekintésre méltó” műalkotások Novák Dániel magyarországi útirajzaiban. In: Détsy Mihály nyolcvanadik születésnapjára – tanulmányok. Szerk. Bardoly István, Haris Andrea. Budapest 2002. 562–563.]; *Schedel [Toldy] Ferenc*: A képző művészetek története Magyarországon. Beszéd a Pyrker-képtár ünnepélyes megnyitásakor a Nemzeti Múzeumban, 1846. március 19-én. Budapesti Híradó 372. sz. (1846) 259.; *Rupp Jakab*: Buda-Pest és környékének helyrajzi története. Pest 1868. 205.; 1411 vagy 1412: *Vernei-Kronberger Emil*: Magyar középkori síremlékek. Budapest 1939. 66. 120. j.; 24. b. tábla; 1411: *Székely György*: Egyetemi kancellárok a 14–15. századi Magyarországon. Századok 131. (1997) 162.; 1412: *Radocsay, D.*: Les principaux monuments funéraires i. m. 478. (63. sz.); *Lővei Pál – Varga Livia*: Síremlékek. In: Magyarország művészete 1300–1470 körül i. m. I. 588., 589.; *Lővei, P.*: Mittelalterliche Grabdenkmäler in Buda i. m. 355., 363.
- 98 Miskolc, Hermann Ottó Múzeum. – *Feld István – Cabello, Juan*: A füzeri vár. Miskolc 1980. 35., 36., 41., 15. kép; *Engel P. – Lővei P. – Varga L.*: Zsigmond-kori bárói síremlékeinkről i. m. 35–36., 9. kép; *Czeglédy Ilona*: A kurityáni pálos kolostor. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 25–26. (1986–1987) 219., 221., 20. kép; *Művészet Zsigmond király korában* i. m. II. 296. (kat. sz.: Sz.51., *Lővei Pál*).

47. kép. Berzevici Péter családi sírlapja
(fotó: Műemléki Fotótár)

48. kép. Berzevici Péter családi sírlapja, részlet
(fotó: Lővei Pál)

rényi-sírkövekkel (23–24. kép) való stiláris kapcsolat, vagy akár az egyszerre történő készítés lehetősége is,⁹⁹ bár ez utóbbi egyértelműen kizárható. Berzevici Péter tárnokmester (+1433) felirata szerint nem kizárólag maga számára, hanem a családi temetkezőhely jelzésére készítettett vörösmárvány sírlapja (47–48. kép) a berzevicei római katolikus plébániatemplomban ugyanebbe a körbe tartozhat.¹⁰⁰ A sisak tetejét fedő kendőrészt nyelv alakú bevagdósások

99 Budai műhelyben készült: Engel, P. – Lővei, P. – Varga, L.: Grabplatten von ungarischen Magnaten i. m. 36., 50–51., 14. kép; Valószínűleg mindhárom (címeres) Perényi-síremlék egy időben, János tárnokmester megrendelésére készült, már István asztalnokmester 1437-ben bekövetkezett halála után: Marosi Ernő: A reprezentáció kérdése a 14–15. századi magyar művészetben. Történelmi Szemle 27. (1984) 531.; Valószínűleg egy mester munkája a rudabányai Perényi-sírkövel: Czeglédy Ilona: A kurtyáni pálos kolostor i. m. 221.; Nyilvánvaló példa a budai mintaképek követésére vagy éppen központi műhelyekben készített, többnyire vörösmárvány sírlapok messze vidékekre szállítására, a rudabányai és a terebesi Perényi-sírkövekkel együtt: Marosi Ernő: A művészettörténeti lehetőségei. In: Magyarországi művészet 1300–1470 körül i. m. I. 57.

100 Rómer Flóris Ferenc: A kis-szebeni Berzeviczy-emplékről. Archaeologiai Értesítő Ú. F. 7. (1887) 360–362.; Csergheő, G. – Csoma, J.: Alte Grabdenkmäler aus Ungarn i. m. 32–36.; Engel P. – Lővei P. – Varga L.: Zsigmond-kori bárói síremlékeinkről i. m. 22., 45–46., 20. kép; Lővei P. –

szegélyezik, a sisak mögött pedig indadíszes foszlányok hajladoznak. A foszlányok nem nyúlnak a sisak elé, helyüket ugyanis jórészt elfoglalja a Sárkányrend címerpajzsot övező sárkányának nagyfülű, lángnyelveket fújó feje. A családi vonatkozású feliratban halálozási évszámnak helyet sem hagytak, így a faragvány a megrendelő tárnokmesteri címének 1419. évi elnyerése és 1433-as halála között készülhetett, a takarófoszlányok viszonylag szerény méretéből ítélve leginkább még az 1420-as évek első felében. Décsei Rohfi István fia János (+1420) kutenyai sírkövén (28. kép) a sisakforma és a sisaktakaró foszlányainak formálása megfelel a fenti darabokon láthatóknak, viszont sokkal szétterjedtebb már a takaró, és ez a változás iránya: az 1430-as évekre már a címer körül minden szabad felületet kitöltöttek a foszlányok. Meg kell jegyezni, hogy a sisaktakaró ilyenén átértelmezése, a magyarországihoz hasonló változások tendenciája az európai heraldikára máshol is jellemző volt, például a Salzburg-környéki és délnémet síremlékművészetben is jól megfigyelhető¹⁰¹ – az azokra a területekre jellemző speciális megoldások, mint a takarónak a pajzs mögött lefutó, vastag kötege azonban Magyarországon legfeljebb későbbi importműveken jelenik meg, amilyen például Szentgyörgyi és Bazini Zsigmond első feleségének, Kunigundának (+1461) a máriavölgyi sírköve, amelyik Volker Liedke véleménye szerint Hans Paldauf passzauai mester alkotása¹⁰² (a magyarországi szakirodalomban ez idáig ismeretlen családi kapcsolódásúként kezelt Kunigundát legújabbban a morva Tobischau von Cimbürg család sarjaként azonosították,¹⁰³ a sírfeliratban szereplő, ezáltal értelmet nyelő *Thobatschaw* helynév és a pártázott pólyák alkotta címerábrából megmaradt, illetve Könyöki József 1878 körül készült felmérési rajzán még feltüntetett kisebb részletek alapján teljes joggal).

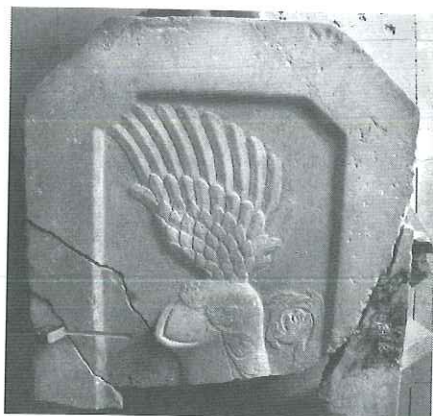
Ezekhez az emlékekhez egy egészen friss régészeti lelet társul a székesfehérvári Szent Péter-plébániatemplom maradványai közül: egy alighanem jó módú polgár ismeretlen címet mutató (buggyos-bodros vállból – stilizált felhőből? – kibukkanó, könyökben hajlított, szűk ruhaujjba bújtatott jobb kar, az alkar felülről nyílvesszővel átlóve, a kézben hosszú, egyenes szárú, alul hármas gyökérszetben végződő, heraldikus lilium, a sisakdísz jobbra forduló,

Weisz B.: A gazdaság- és pénzügyigazgatás i. m. 224., 6. kép; Čovan, Miroslav: Historické nápisy zo Šariša do roku 1650. Martin 2016. 77–78. (kat. sz.: 16.), 29. kép.

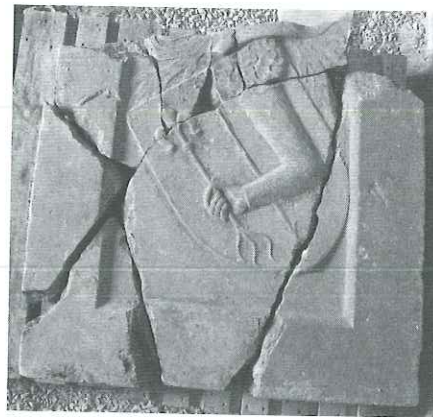
101 Leonhardt, Karl Friedrich: Untersuchungen über die Rotmarmorplastik des Salzachtales mit besonderer Berücksichtigung des heraldischen Ornaments. Hannover 1911.; Leonhardt, Karl Friedrich: Spätgotische Grabdenkmäler des Salzachgebietes. Leipzig 1913.

102 Engel Pál – Lővei Pál – Varga Livia: Gótikus sírkövek Máriavölgyről és Segesdről. Művészettörténeti Értesítő 30. (1981) 142., 2. kép; Lővei, Pál: Künstlerische Beziehungen in der Grabmal-kunst der westlichen und nordwestlichen Gebiete des Königreichs Ungarn im Spätmittelalter. In: Ročenka Slovenskej narodnej galérie v Bratislave – Galéria 2004–2005. Red. Vladimíra Büngerová, Lucia G. Stachová. Bratislava 2006. 126–128., Abb. 2.

103 Gahér, František: Stredoveké a ranonovoveké sepulkrálné pamiatky vo vybranej oblasti juhozápadného Slovenska. In: Epigraphica & Sepulcralia IV. Forum epigrafických a sepulkralních studií. Red. Jiří Roháček. Praha 2013. 160., 7. kép.

49. kép. Ismeretlen székesfehérvári sírkövének a sisakot és sisakdíszét ábrázoló töredéke, 1420 körül (fotó: Reich Szabina)

50. kép. Ismeretlen székesfehérvári sírkövének a címerpajzsot ábrázoló töredéke, 1420 körül (fotó: Lakata Pál)

profilban ábrázolt sasszárny), sok darabra törött, mégis egész sírlapja.¹⁰⁴ (49–50. kép) A kőlap a sírgödörbe omolva került elő a rászakadt boltozati és falazó elemek alól, és a helyenként a szegélyét kísérő habarcselkenés is azt mutatja, hogy funkciójának megfelelően használták fel. Ennek ellenére nem készült el teljesen: a végső befejezés előtt helyezték el a sírgödör fölé, és sem a címeres ábra felületeinek csiszolására, sem a már csiszolt kereten a körirat kifaragására nem került sor. Ez arra utalhat, hogy a megbízó még életében készíttethette el, és a végső csiszolást akkorra hagyhatták, amikor a szöveget is rá kellett helyezni a faragásának végső befejezésére már nem volt megrendelő. A sisaktakaró ezen a darabon is ugyanúgy növényi ornamentumot idéző foszlányokra szakadozott, mint a fentebbi faragványokon, egyező a csőrsisak félig felülnézeti képe is, ahogy rokon a többi emlékkel az alapsíktól élesen elváló, nagyon konkrét, vonalas kontúrrajz szempontjából is.

A heraldikus sírlapok sorozatához talán egy figurális darab is kapcsolható: Gotsche (II.) Schoff (†1418?, 1420?) egykor a sziléziai Cieplice Keresztelő Szent János-templomában lévő tumbafedlapja.¹⁰⁵ Az elpusztult faragvány leírását egy 1621-ben kiadott könyv, képét egy 1860 előtt készült litográfia őrizte meg.¹⁰⁶ (51. kép) A minden bizonnyal domborművű figura beállítása, he-

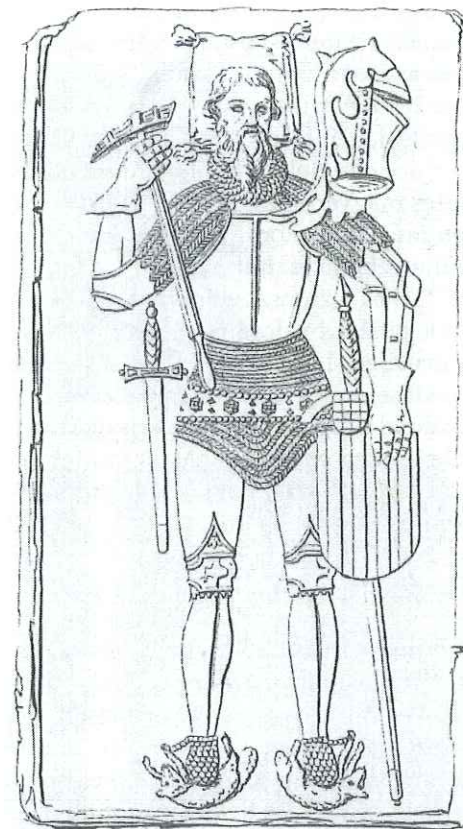
104 Reich Szabina lelete 2016 júliusában a jelenlegi székesegyház déli tornya alól: Reich Szabina – Kulcsár Mihály – Lángi József – Bartos György – Lóvei Pál: Leletek Székesfehérvár középkori Szent Péter-plébániatemplomából. Művészettörténeti Értesítő 65. (2016) 376–378., 6–8. kép.

105 Czechowicz, Bogusław: Nagrobki póznogotyckie na Śląsku. Wrocław 2003. 124–125. (38. sz.).

106 Tralles, Johann: Mausoleum Schaff-Gotschianum Ehren und Gedechniß Kirchlein des Uralen hochlöblichen Schaff-Gotschen Hauses Herrn und Ritterstandes [...]. Leipzig 1621. 10–11.; Stillfried [-Rattonitz], Rudolf von: Stammtafel und Beiträge zur alteren Geschichte der Grafen Schaffgotsch. Berlin 1860. 21. (hivatkozik rájuk: Czechowicz, B.: Nagrobki póznogotyckie na Śląsku i. m. 124–125., az ábra reprodukciója: 4. kép).

51. kép. Gotsche (II.) Schoff elveszett tumbafedlapja (Czechowicz, B.: Nagrobki póznogotyckie na Śląsku i. m. 4. kép nyomán)

lyenként részletei is erősen emlékeztetnek a budai Stibor-fedlapra: a teljes páncélzatban, hajadonfótt ábrázolt férfialak feje mellett kapott helyet a sisakja (a sisaktakaró azonban csak ívesen beszabdalt szegélyű kendő, a budai síremlék növényi ornamentalsre hajazó foszlányainak még nincs nyoma), mindkét oldalán kard, illetve tör függ, páncélkesztős bal kezével kardját és az elé helyezett, kisméretű címerpajzsot tartja, a rövid páncélszoknyán díszes öv fut körbe, ugyanakkor a hasonlóan kissé széttett lábak nem egyetlen oroszlánon, hanem két kicsiny állaton (kutyák?) állnak, a fej alatt párna található, és a könyökben hajlított, felemelt jobb kéz harci csákányt emel a kinyújtott jobbát lándzsa nyelén nyugtató budai megoldás-

Stibor, Stiborfedlapja. 1621. bei C. W. P. Tralles, Nürnberg.

sal szemben. Felirata nincs, peremének kialakítási módja a rajz alapján nem világos – valamiféle profilozott-díszített oldalsó keretsáv tetelezhető fel –, így minden valószínűség szerint ugyanúgy tumba fedlapja lehetett, mint a hasonlóan felirat nélküli, de legalábbis egy oldalán erőteljesebben keretezett budai (1. kép) Stibor-síremlék, valamint a kifelé rézsűzött keretén kifelé forduló (nem a belső mező felől olvasható) köriratot hordozó székesfehérvári (4–5. kép) és bobovaci (15–17. kép) faragványok. A síremlék legközelebbi párhuzamaként a sziléziai késő gótikus sírkövek katalógusát közreadó Bogusław Czechowicz Peter Trauschlaschingernek (†1413) a felső-bajorországi Trautlaching Keresztelő Szent János-templomában található sírkövét¹⁰⁷ nevezi meg (Konrad von Nimptsch később tárgyalandó, hasonlóan sziléziai – feliratának iránya alap-

107 Czechowicz, B.: Nagrobki póznogotyckie na Śląsku i. m. 124., 151. kép; hivatkozik: Die Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Oberbayern II. Stadt München, Bezirksämter Erding, Ebersberg, Miesbach, Rosenheim, Traunstein, Wasserburg. Barb. Gustav von Bezold, Berthold Riehl, Georg Hager. München 1902. 1883.

ján ugyancsak tumbafedlapként készült — síremlékén¹⁰⁸ [81–82. kép] kívül). A sziléziai síremlékek anyagáról sajnos nem emlékeznek meg a források — ha vörösmárványról szólnának, sokkal biztosabbak lehetnének esetleges budai készítésükben (ebben az esetben is lehetne azonban bajor importtal számolni). A sziléziai emlékanyagtól teljesen idegen¹⁰⁹ — attól igényében és kivitelében még a metszetek tanúsága szerint is sokkal színvonalasabb —, egyszerre bajor- és magyarországi párhuzamokat idéző két hasonló figurális alkotás esetében mégis megkockáztatható a feltevés, hogy a „Stibor-síremlékek mestere” műhelyében készülhettek.

Teljes biztonsággal természetesen nem állítható, de az emlékanyag alapján legalábbis valószínűsíthető, hogy a „Stibor-síremlékek mestere” az 1410-es években, 1415–1420 táján már Budán tevékenykedhetett, ugyanakkor letelepedése, műhelyének alapítása ennél sokkal korábban nem is történhetett. Azonnal dolgozni kezdett arisztokratáknak, gazdag nemeseknek, polgároknak, esetleg egyháziaknak is (a Mehlmeister-sírkövön az elhunyt *honorabilis* címe papi hivatásra utal¹¹⁰), és produkciójával az országhatárok átlépése sem jelenthetett problémát neki.

A műhelyhez köthető további művek

A „Stibor-síremlékek mestere” és műhelye oeuvre-jének még további bővítése ígéretes feladat — úgy tűnik, hogy meghaladhatónak tűnik Marosi Ernő véleménye, miszerint „a Stibor-mester vörösmárvány figurális síremlékekben fennmaradt oeuvre-je viszonylag tisztázottnak tekinthető”.¹¹¹ Az 1999-es tanulmányhoz képest már kísérletet is tettem rá, amikor — mindenfajta későbbi reakció nélkül — a figurális együtteshez kapcsoltam egy erősen töredékes emléket, egy Buda középkori ferences kolostorának Szent János-templomából előkerült síremlék Altmann Júliával együtt közölt töredékeit.¹¹² (52–54. kép) A mintegy tucatnyi darab magas domborművű, páncélos figura, valamint kétsoros körirat részleteit hordozza. Azt, hogy a két csoport összetartozik (részben töréssel is összekapcsolódik), Tóth Attila ismerte fel. A templom helyén a 18. században épített karmelita templom Várszínházzá alakítása során — a kivitelezési munkák által régészeti szempontból részben már tönkretett területen — csupán az eredeti műalkotás kisebb részének miszlikbe tört

108 Czechowicz, B.: Nagrobki póznogotyckie na Śląsku i. m. 171–172. (163. sz.), 21–22. kép.

109 Vö. Czechowicz, Bogusław: Gotyckie nagrobki szlacheckie na Śląsku. Annales Silesiae 44. (1994) 33–47.; Czechowicz, B.: Nagrobki póznogotyckie na Śląsku i. m.

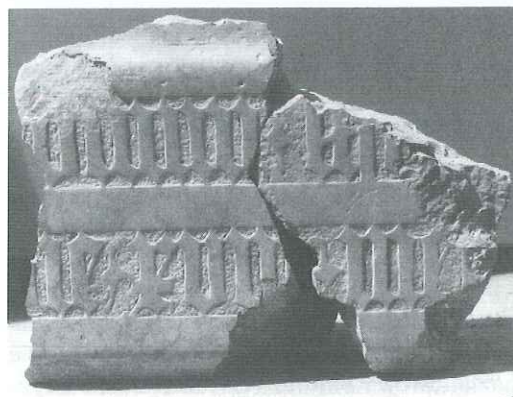
110 Kubinyi András: A budai német patriciátus társadalmi helyzete családi összeköttetéseinek tükrében a XIII. századtól a XV. század második feléig. Levéltári Közlemények 42. (1971) 254. 341. j.

111 Marosi E.: A Zsigmond-kor művészeti öröksége i. m. 562.

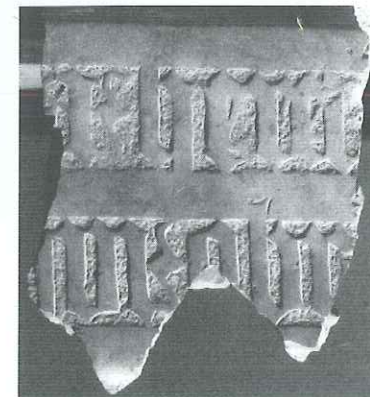
112 BTM, ltsz. BTM-KO 72.2.10.1-3. (újra leltározva 85.251.2. a–c. sz. alatt), 72.2.15.1–6. (újra leltározva 85.251.17. sz. alatt), valamint két leltározatlan töredék. — Altmann J. – Lővei P.: Lelet-együttesek a budavári ferences templomban i. m. 16. (kat. sz.: 7.), 23–28. kép.

52. kép. Ismeretlen budai sírkövének összeillesztett töredékei, 15. század második negyede (BTM; fotó: Lővei Pál)

53. kép. Ismeretlen budai sírkövének töredéke, 15. század második negyede (BTM; fotó: BTM)

54. kép. Ismeretlen budai sírkövének töredéke, 15. század második negyede (BTM; fotó: BTM)

darabjai voltak összegyűjthetők, a nagyobb rész minden bizonnyal az ismeretlen helyre elhordott törmelékben lenne kereshető. A friss töréssel mutató töredék-együttest utóbb a „Stibor-síremlékek mesterének” Buda, Székesfehérvár, a boszniai Bobovac leletei által reprezentált, töredékességében is imponáló életművének valószínűleg legnagyobb méretű, szinte kerek szobor benyomását keltő elemeként értékeltem, amelynek gondosan hosszúra írt és faragott, még Perényi János terebesi sírkövének hosszú feliratát is jóval meghaladó terjedelmű körirata biztosan rengeteg információt hordozott 1971–1972-ig, ma még sincs a legcsekélyebb adatunk sem arra vonatkozóan, kinek az emlékére is állíthatták egykor.¹¹³

113 Lővei Pál: Régészet és művészettörténet. Feladat, igény és gyakorlat a régészeti és művészettörténeti kutatás határán. In: A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon II. Szerk. Benkő Elek, Kovács Gyöngyi. Budapest 2010. 920.

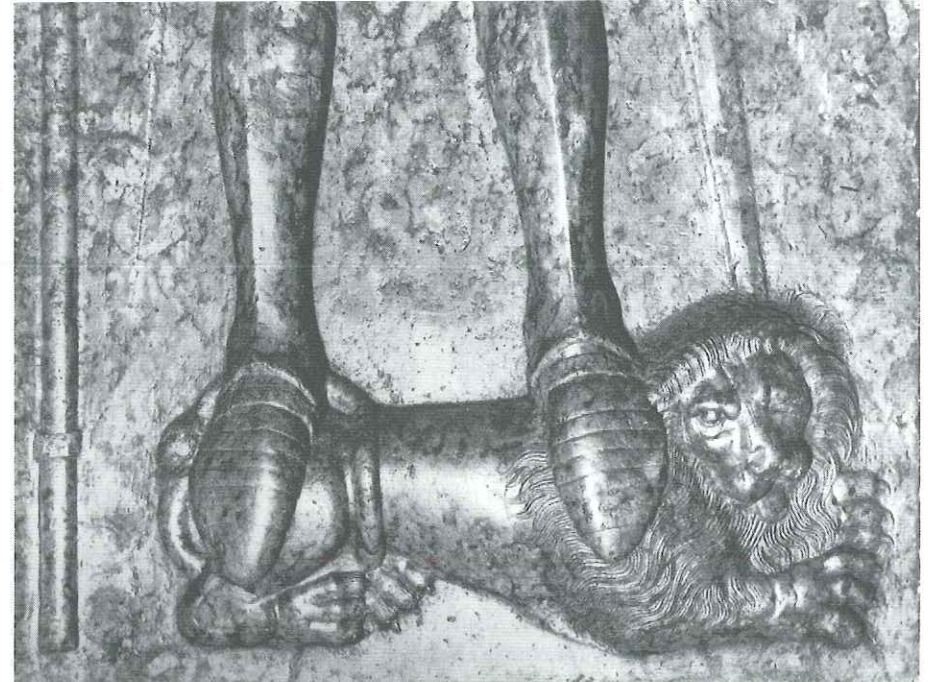

55. kép. Síremlék oroszlán figurája a budai Halászbástya déli kapuzata fölött (fotó: Lővei Pál)

A ferences kolostor páncélt viselő alakja oroszlán hátán állt, amelynek jellegzetes bojtban végződő farka a figura két lábszára között az állat háta fölé emelkedett. Egy ehhez hasonló oroszlánfarok tűnik fel a budai Halászbástya-ra felvezető lépcső déli kapuzata fölötti oromzatba spoliúmként befalazott (már az előzményként itt lévő egykori Jezsuita-lépcső bejáratát is díszítette), vörösmárvány síremléktöredéken, amelyen oroszlán látható, a háttára boruló köpeny hullámos alsó szegélyével.¹¹⁴ (55. kép) A bojtos farkú oroszlán még egy harmadik példánya ismert Budáról, mégpedig Stiborici (II.) Stibor síremlékén.¹¹⁵ (56. kép) Ez az oroszlán, párhuzamos szálak alkotta, dús sörényével, háromujjú, karmos lábaival csupán épebb állapotában és ellentétes irányba

114 *Descriptio Monumentorum aliquot Hungaricorum, Gothicorum, Romanorum, item lapidum aliquot litteratorum, Budae partim in Arce, partim in Aquatica, et Nova Buda* /:Neustift:/existentium. Römer Flóris iratai. Rajzok és anyag archeológiájához. OSzK Kézirattár. Fol. Hung. 1110.5.: 185–187. lap [a Balásy Ferenc Xavér budai főjegyző házában található kőfaragványok kéziratos jegyzéke, szerző és évszám nélkül, 18. század vége] 186r.; *Divald Kornél*: Budapest művészete a török hódoltság előtt. Budapest [1903] 114.; *Éber László*: Középkori és renaissance emlékek Budapest területéről. Budapest Régiségei 8. (1904) 62–63.; *Radocsay, D.*: Les principaux monuments funéraires i. m. 480. (71. sz.).

115 BTM, ltsz. BTM-KO 139.

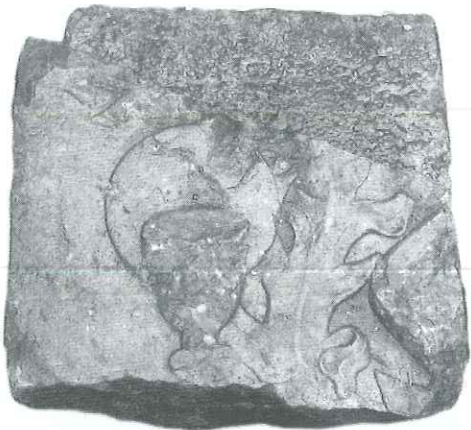

56. kép. Stiborici (II.) Stibor budai síremléke, részlet (BTM; fotó: Radocsay-hagyaték)

fordulásában különbözik a Halászbástya oroszlánjától, amelyet akár maga a Stibor-mester is faraghatott.¹¹⁶

Az 1430-as évekből még egy vörösmárványból faragott, figurális vitézi, egyben nőalakot is ábrázoló síremlékről van tudomásunk Magyarországon, Alsáni János pohárnokmester (+1435/37) és felesége, Klára a törökök által alighanem Pécsről a szerbiai Jagodába szállított kettős sírlapjáról. Feliratából Hans Dernschwam, a Fuggerek factora az 1550-es években konstantinápolyi küldetéséről készített útinaplójában a *Magnificus Dominus Joannes de Alschan et Vxoris nomen Clara Anno 1430* részletet jegyezte föl. A darabot így írta le: „[...] két felnőtt ember — férj és feleség — faragott képmását ábrázolja. A jobboldalt látható férfi rövid, ráncos, dolmányyszerű, zsupicához hasonló kaputot visel, baljában szúrófegyver, aminőt a magyarok még az én időmben, Ulászló király uralkodása alatt viseltek; fején magas cobolyprémes főveg, aminőt a magyar urak Ulászló idején hordtak. Címerpajzsán emberkéz látható, mely a pajzs alsó mezejében három virágot tart; a felső részben két osztott mező: a sisakon korona, a koronán két szárny, mindegyik szárnyon ismét korona, és pedig három; a lábánál kutya. Az asszony tiszteletet parancsoló hosszú ruházatban; cí-

116 A két emlék összefüggésére már Horváth Henrik is rámutatott: *Horváth Henrik*: A középkori Pest-Budának helyszínen maradt emlékei. Magyar Művészet 8. (1932) 372., 377.

57. kép. Esztergomi címerkő (sírlap) töredéke sisaktakaró-foszlánnyal, kehellyel és paténával, 15. század második negyede (Esztergom, Balassa Bálint Múzeum; fotó: Lóvei Pál)

merében a pajzson egy kettős kereszt.”¹¹⁷ A faragvány holléte ismeretlen, minden bizonnyal elpusztult; csupán a leírás alapján mesterhez kötése természetesen nem lehetséges.

Esztergomban a Szent Tamás hegyen, a Lépcső utca támfalából 2002 körül Horváth István bontott ki egy vörösmárvány sírkőtöredéket, rajta lapos domborművű ábrával: jobbra néző sisak orr-része, előtte a sisaktakaró felfelé hullámzó, leveles foszlánya, részben ráhelyezett kehellyel és paténával.¹¹⁸ (57. kép) A faragvány két további darabja régóta ismert volt,¹¹⁹ de figyelmet sosem keltett: a Várhegyen talált darabokat a székesegyház altemplomában falazták be 1825-ben, az egyik címerpajzsban üres szalagot tartó, páncélos jobbkart ábrázol, a pajzs mellett sisaktakarófoszlányokkal, a másikon a címerábra sasszárnyon sisakdíszként ismétlődik. (58–60. kép) A lap mindkét hosszoldalából hordoz egy-egy szakaszt valamelyik töredék, a keretezetlen tábla mindössze körülbelül 70 cm széles lehetett. Elképzelhető önálló címeres táblaként is, de lehetett a rövid oldalakkal párhuzamos sorokból álló feliratú ún. epitáfium-sírkő is, esetleg más kőből készült, a köriratot keretén hordozó sírlap mezőjének betétdarabja.¹²⁰ A sisaktakaró formálása egészen közel áll a kutyayai

117 *Dernschwam, Hans*: Erdély, Besztercebánya, Törökországi útinapló. Közreadja: Tardy Lajos. Budapest 1984. 482.; A kettőskeresztes címerábra leginkább a Bebek családra utalhat. Alsáni János feleségének családi hovatarozása nem ismert: *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. Budapest 1996. II. 11.

118 A töredék közöletlen. 2010-ben az esztergomi Balassa Bálint Múzeum Mindszenty tér 5. alatti épületének udvarán tárolták (leltározatlan). Méretei: 44,5×48×17 cm.

119 Méreteik: 52×56, valamint 44,5×45,5 cm — *Mathes, Joannes Nep.*: Veteris arcis Strigoniensis, monumentorum ibidem erutorum, aliarumque antiquitatum lithographicis tabulis ornata descriptio. Strigonii 1827. 68–69. (§. 109.); Tab. VII. lit. D.

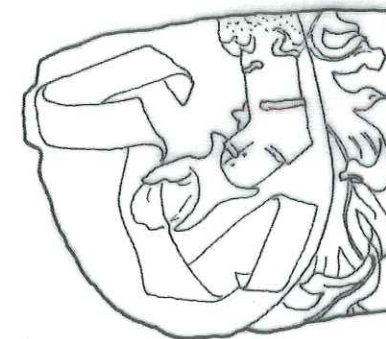
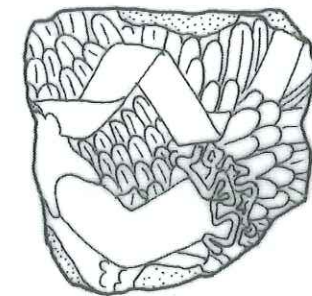
120 Az utóbbira ismert példa Budáról, Johannes Magerdorf (*Megerdorf*; †1303?) sírlapja, amelynek a feliratos alaplapja maradt fenn, betétezésre utaló, csupán durván megmunkált felületű belső mezővel: *Rupp J.*: Buda-Pest és környékének helyrajzi története i. m. 94.; *Radocsay, D.*: Les principaux monuments funéraires i. m. 468. (7. sz.).

58. kép. Esztergomi címerkő (sírlap) töredéke a sisakdíszsel, 15. század második negyede (Esztergom, Bazilika altemploma; fotó: Sepsi Szűcs Levente)

59. kép. Esztergomi címerkő (sírlap) töredéke a címerpajzsral, 15. század második negyede (Esztergom, Bazilika altemploma; fotó: Lóvei Pál)

0 30 cm

60. kép. Esztergomi címerkő (sírlap) két töredékének felmérési rajza (fotó: Lóvei Pál)

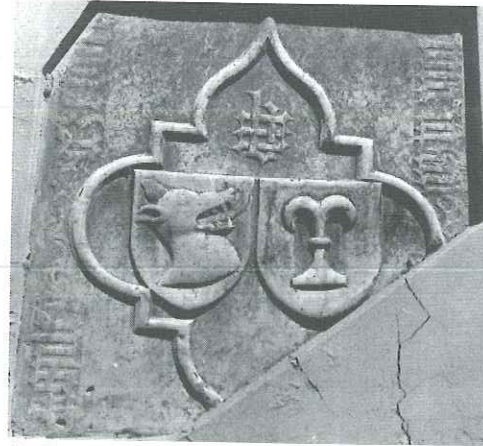
Rohfi- és a budai „Châtillon”-sírkő, a kurtyáni, rudabányai, terebesi Perényi-síremlékek részleteihez. (21–24., 27., 45–46. kép)

A tornai római katolikus templom régészeti feltárása során a diadalív előtt, törmelékből került elő 2008-ban egy vörösmárványból faragott sírkő kisebb töredéke.¹²¹ (61. kép) Mélyített sávban domború betűkkel faragott, gótikus minuszkulás betűtípusú *de thorna* a feliratrészletet és karéjos keretű, mélyített tükörben töredékes címerpajzsot mutat — a kitűnő minőségű betűk rajza és a sisaktakaró levélformái, a karéjos tükör alapján 1430–1440 körül a Stibor síremlékek mestere műhelyében készülhetett. A töredékes címerábra

121 Ladislav Olexa és Peter Tajkov lelete. Méretei: 44,5×39×8,5 cm.

61. kép. Sírkőtöredék, 1430–1440 körül
(Torna, római katolikus templom;
fotó: Lővei Pál)

62. kép. Ismeretlen sírkövének töredéke, 1430–1440
körül (Szőlősgyörök, volt Jankovich-kastély;
fotó: Lővei Pál)

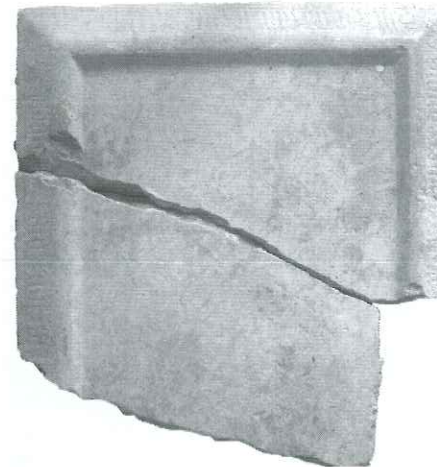
analógiája eddig nem ismert, a Torna birtokosairól, illetve címereikről tudot-
tak alapján valamelyik birtokos egyik feleségének állíthatott emléket.¹²²

Ismeretlen a származási helye egy a Somogy-megyei Szőlősgyörök volt
Jankovich-kastélya nyugati mellékszárnnyának déli homlokzatában befalazott,
jó színvonalú, vörösmárvány sírkőtöredéknek.¹²³ (62. kép) Mezőjében karéjos,
domború kerettel körülvelt tükör látható, a magyarországi emlékanyagban
különlegesnek mondható ábrával: felső részén domború, függőleges és víz-
szintes, összefont minuszkulákból álló *bm* (vagy *mb*) monogram, a tükör kö-
zepén pedig egymás mellett két címerpajzs, bennük balra forduló, nyelvét
félíg nyitott, sűrűn fogazott szájából kinyújtó kutyafejjel (farkasfej?), illetve
két szimmetrikus ívbe hajló sakkfigurával (futó vagy gyalog). Feliratából ke-
vés maradt meg: [---]s miles dezevor [---] eiusdem an^o. Az 1430–1440 körül ké-
szült faragvány a címerek és a felirattöredék alapján nem köthető ismert sze-
mélyhez, és ha stíluskapcsolatai nem mutatnának egyértelműen magyaror-
szági készítésére, a két címer (házaspár? szülők?), a sakkfigurás címerábra és
a magyarországi síremlék-anyagban a 15. században páratlan monogram
alapján nyugodtan gondolhatnánk ausztriai eredetére.¹²⁴ A feliratsávba be-
nyúló tükörkeret által leszűkített szakaszokra indaornamentika került, hason-
lóan a budai Nagyboldogasszony-templomhoz köthető, sok darabból re-

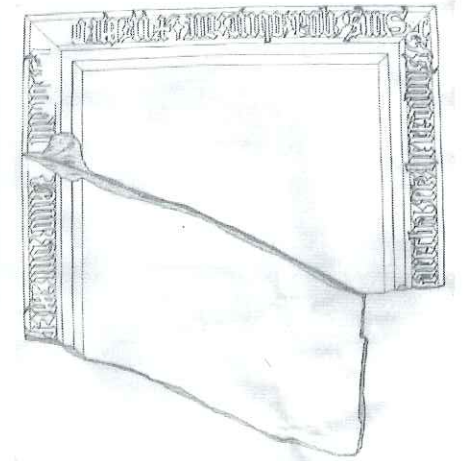
122 Lővei Pál: A tornai római katolikus templom középkori sírkövei. (Kézirat, kiadás alatt).

123 Méretei: 107×102 cm; Lővei, Pál – Varga, Lívia: Funerary Art in Medieval Hungary. Acta Historiae Artium 35. (1990–92) 144., 41. kép.

124 Az 1980-as évek elején a kastély parkjában a földön heverő töredék ugyanúgy a nemesi kas-
télyok/kastélyparkok díszítéséhez talán a 19. században begyűjtött régi faragványok közé
tartozhat, mint Frangepán János fentebb említett, Budán faragott sírkövének kisebbik töredé-
ke Sárospatakon.

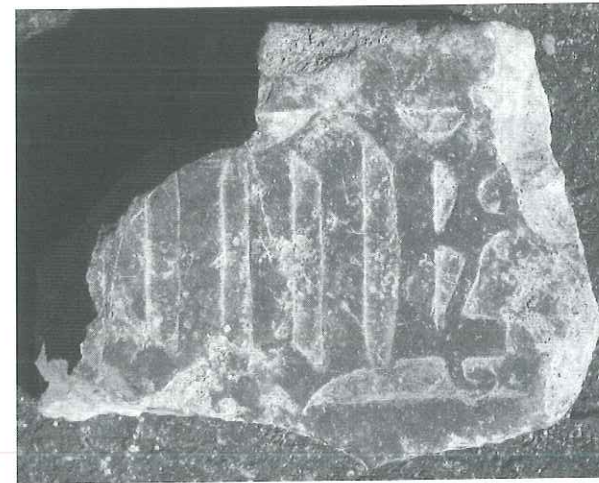
63. kép. Margit töredékes nagyváradi síremléke,
1430–1440 körül (Nagyvárad, vár; fotó: Lővei Pál)

64. kép. Margit töredékes nagyváradi síremléke,
1430–1440 körül (felmérési rajz: Emődi Tamás)

konstruálható, sárkányos pajzstartóú sírlaphoz (30–32. kép), és a betűk is na-
gyon hasonlóak a Stibor-mester alkotásain láthatókhöz.

A nagyváradi várban 2004-ben került elő egy vörösmárványból faragott
sírkőnek mintegy a fele.¹²⁵ (63–64. kép) Rézsús alakítású kerete és a rajta kívül-
ről (a mellette álló felől) olvasható körirata a szarkofágfedőlapok sajátja szo-
kott lenni, itt azonban a kő felületét helyenként járkálás koptatta erősen. A sír-
lap mezejének megmaradt része teljesen sima, a hiányzó részen lehetett esetleg

65. kép. Sírkőtöredék, 15.
század második negyede
(Nagyvárad, vár;
fotó: Lővei Pál)

125 Méretei: 106,5×99,5×19 cm; Adrian Andrei Rusu szíves közlése szerint a váradi vár délnyuga-
ti, 19. század végi szárnyában, a sarokbástya pincéjében a földbe süllyedve került elő 2004
januárjában.

66. kép. Szécsi Miklós sírlapjának töredékei a rekonstruktív összeállítás munkálatai során (Szentgotthárd, plébániatemplom; fotó: Lővei Pál, 1988)

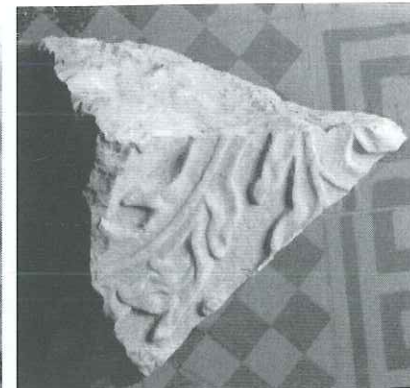
67. kép. Szécsi Miklós töredékes szentgotthárdi sírlapjának hiányos másolata (Németújvár; fotó: Lővei Pál)

68. kép. Szécsi Miklós szentgotthárdi sírlapjának töredéke a sisakdíszrel (fotó: Lővei Pál)

69. kép. Szécsi Miklós szentgotthárdi sírlapjának töredéke a címerpajzs sarkával (fotó: Lővei Pál)

70. kép. Szécsi Miklós szentgotthárdi sírlapjának töredéke a sisaktakaró foszlányaival (fotó: Lővei Pál)

heraldikus ábra, de biztosra mondható, hogy legfeljebb egy címerpajzs – sisak, sisakdísz és takarófoszlányok nélkül. A mélyített sávban domborúan szépen faragott gótikus minuszkulákból álló felirat: [---] [Marg]aretha et heredibvs Svis qua obyt die xii men[s]is martii anno d(omi)ni m cccc [---]. A felirat jellege a „Stibor-síremlékek mestere” műhelyének alkotásaihoz kapcsolja a faragványt, amelynek igényes anyaga és faragásmódja, valamint lelőhelye alapján magas társadalmi helyzetű személy Margit nevű feleségéről lehet szó. A környékbeli nagybirtokosok körében keresgélve elképzelhető, hogy Bátori (I.) István országbíró (+1444) feleségének, Tarkói Margitnak a sírköve.¹²⁶ De lehet az ugyancsak a Bátori családba beházasodó Kállói Margité is.¹²⁷ A domború minuszkulák hasonló jellegűek egy további, másik faragványból származó, apró nagyváradi töredéken is.¹²⁸ (65. kép)

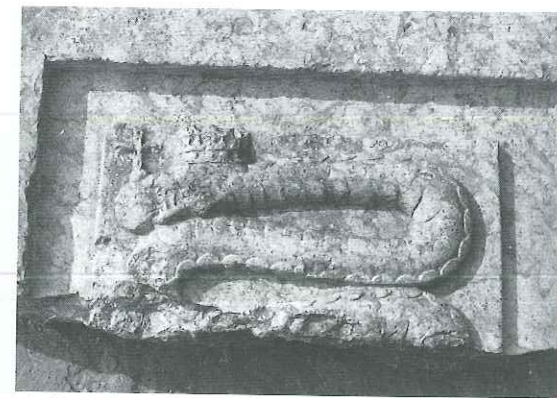
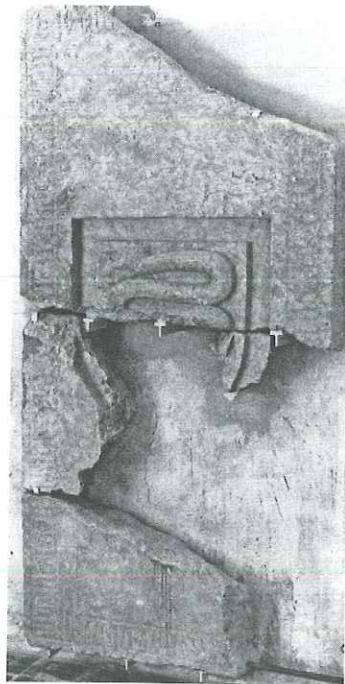
A sisaktakaró foszlányaiból elég kevés maradt meg Szécsi Miklós tárnokmester (+1428) hiányosan megőrződött szentgotthárdi sírlapján, a részletek azonban megengedik, hogy a budai Stibor-, valamint a Châtillon-, a Fran-gepán-, a Perényi-sírkövek sorozatának folytatását lássuk benne. Szécsi Miklós és felesége, Garai Ilona (+1441) a szentgotthárdi ciszterci templom főoltára előtt, kettős sírban temetkezett. Egyező méretű, betűtípusú, stílusú, színvonalas sírlapjaikat (66–70., illetve 71–72. kép)¹²⁹ alighanem fiuk, Szécsi Dénes esz-

126 C. Tóth Norbert: Ki kicsoda az ecsedi Bátori családban. A Bátori család ecsedi ágának tagjai, 1377–1541. Szabolcs-Szatmár-Bereg Szemle 43. (2009) 9.

127 Németh Péter szíves közlése.

128 Emődi Tamás szíves közlése alapján 2005 táján szórványként került elő a váradi vár munkálatai során.

129 Zlinszkyné Sternegg Mária: Gótikus és reneszánsz címeres-kövek a szentgotthárdi plébániatemplomban. Művészettörténeti Értesítő 15. (1966) 259–260., 2. kép; Valter Ilona: Szentgotthárd története a mohácsi vészig. In: Szentgotthárd. Helytörténeti, művelődéstörténeti, helyismereti tanulmányok. Szombathely 1981. 68., 22. kép; Zlinszkyné Sternegg Mária: A szent-

72. kép. Garai Ilona töredékes szentgotthárdi sírlapjának részlete a címerpajzs felső részével (fotó: Lővei Pál)

71. kép. Garai Ilona szentgotthárdi sírlapjának töredékei a rekonstruktív összeállítás munkálatai során (Szentgotthárd, plébániatemplom; fotó: Lővei Pál, 1988)

tergomi érsek készítette, Garai Ilona egységes sírfelirata alapján ítélve az ő halálát követően (a Garai-sírkövet ugyanakkor csak címerpajzs díszíti, a Stibor-műhely összes eddig említett heraldikus sírkőábrájától eltérően sisak, sisaktakaró és sisakdísz nélkül).

Leginkább a 15. század második negyedének a terméke lehet egy Garai-címeres síremlék töredéke Budán, amelyet Fellner Sándor építész szerint az új Pénzügyminisztérium épületének (I. ker. Szentháromság tér 6.) alapozásakor találtak a 20. század első éveiben.¹³⁰ (73–74. kép) Eredetileg a Garaiaknak a Nagyboldogasszony-templom északi oldalán álló sírkápolnájába szánhatták. A szentgotthárdi és a budai Garai-kígyók sűrű szelvényeinek-pikkelyeinek faragásmódja, kialakítása egyébként korántsem egyforma, ezzel együtt nyugodtan elképzelhető, hogy egyazon műhelyen belül készültek. A budai darab címeres oldalának keretén a csiszolt felület belső sávját utólag érdesítették

gotthárdi ciszterci apátság története és művészetének emlékei (1183–1878). In: Szentgotthárd i. m. 370–372., 373., 376., 4–5. kép; Engel P. – Lővei P. – Varga L.: Zsigmond-kori bárói síremlékeinkről i. m. 43–45., 18–19. kép; Lapidarium Hungaricum. Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye 6. Vas megye II. Vas megye műemlékeinek töredékei 2. Magyarszecsőd-Zsennye. Szerk. Lővei Pál. Budapest 2002. 268–269. (kat. sz.: LAHU 79.162–163., Lővei Pál); Lővei P. – Weisz B.: A gazdaság- és pénzügyigazgatás i. m. 222–223., 5. kép.

¹³⁰ MNG, Régi Magyar Gyűjtemény, ltsz. 55.1061. – T. Fellner Sándor: A Magyar Királyi Pénzügyminisztérium Palotája. Budapest 1908. 2., 8. kép.

73. kép. Garai-címeres budai síremlék töredéke (MNG; fotó: Mester Tibor)

74. kép. Garai-címeres budai síremléktöredék hátoldala, prémkucs más férfifej befejezetlen, másodlagos ábrázolásával (MNG; fotó: Mester Tibor)

(feliratot valószínűleg ez a rész sem hordozott még), peremének élét egy negyedhomorlattal tagolták, vagyis a kőlapot szarkofág fedelének kívánták átalakítani, amikor a másik oldalán átfaragták. Itt sima keretlemezben belül a kissé mélyebb mezőben magas domborművű, prémkucs más, bajuszos férfifejet kezdtek kifaragni, ez az oldal azonban befejezetlen maradt, az arcot például a vésővel csak nagyolták, a részletek – szem, száj, bajusz – kidolgozása már elmaradt. A kidolgozatlan oldal stíluskritikai elemzésre alkalmatlan, nyugodtan gondolhatnánk akár arra is, hogy a Garai-címeres lapot el is helyezték ott, ahová szánták, és csak miután eredeti funkcióját elvesztette, tervezték át másodlagosan.¹³¹ A másik eshetőség, hogy a címeres sírlap elkészült ugyan, de már ott, a műhelyben nekifogtak az átfaragásnak, amit végül nem fejeztek be. A férfialak „Zsigmond-kucs mája” inkább ezt a lehetőséget támaszthatja alá, ebben az esetben mindkét oldal elkészítése, illetve munkába vétele megelőzhetette a 15. század közepét. A magas süveg egyébként akár a fentebbi leírásban említett Alsáni-síremlék prémes fővegét is eszünkbe juttathatja, de a magyarországi síremlékanyagban ép példája is említhető, Pozsonyszentgyörgyön Szentgyörgyi és Bazini (III.) György (+1467) – egyébként egyértelműen

¹³¹ Ez a véleménye Török Gyöngyinek és Osgyáni Vilmosnak, szerintük a 15. század második feléből származó Garai-címeres darab valószínűleg a Garai-kápolnában volt, a kucs más fej pedig a 16. század első felében készült, és talán Buda ostromakor (1541-ben) maradt befejezetlenül: Török Gyöngyi – Osgyáni Vilmos: Reneszánsz kőfaragványokról. Művészettörténeti Értesítő 30. (1981) 103–104., 109. 37. j., 110.; 18–19. kép; hasonló vélemények: Végh János: Zsigmond király képzőművészeti ábrázolásairól. In: Művészet Zsigmond király korában i. m. I. 106. 9. j.; Lapidarium Hungaricum 1. Általános helyzetkép. Szerk. Feld István, Horler Miklós, Koppány Tibor, Lővei Pál, Szekér György. Budapest 1988. 119.; Lővei P.: Mittellalterliche Grabdenkmäler in Buda i. m. 353., 361., 527. (Kat. Nr.: 910.); Jékely, Zsombor: The Garai Tomb Slab at the Augustinian Church of Siklós. Acta Historiae Artium 40. (1998) 138., 143. 79. j.

75. kép. Szentgyörgyi és Bazini (III.) György tumbafedlapja (Pozsonyszentgyörgy, plébániatemplom; fotó: Divald Kornél; Magyarország művészeti emlékei. Budapest 1927. 122. kép nyomán)

passaui eredetű — tumbafedlapján.¹³² (75. kép) A világi ruhadarab analógiái, prémből vagy prémrátéttel készült, különböző szabású, de egyként magas, láthatóan reprezentatív darabok a 14. század végétől kezdődően az osztrák-bajor vidékek vörösmárvány faragványainak látványos viseleti elemei, többnyire páncélos, esetenként azonban a vitézi viselettől független ruházatú előkelők síremlékein. Megtalálható már Aribó örgrófnak (*comes palatinus*), a bajorországi seeoni kolostor alapítójának 1395 és 1400 között készült, retrospektív síremlékén,¹³³ majd IV. Heinrich von Ortenburg gróf (†1395) és felesége, Ágnes tumbafedlapján a passaui székesegyház Ortenburg-kápolnájában

¹³² Lővei, P.: *Künstlerische Beziehungen* i. m. 126–127.

¹³³ Lásd a 12. jegyzetet.

76. kép. Heinrich IV. von Ortenburg gróf és felesége, Ágnes tumbafedlapjának részlete (Passau, a székesegyház Ortenburg-kápolnája; fotó: Lővei Pál)

77. kép. Friedrich és Aswin von Bogen gróf 1418-as évszámú, kettős síremlékének részlete (Oberalteich, egykori kolostortemplom; fotó: Lővei Pál)

78. kép. Hadmar von Laaber sírkövének részlete (Laaber, plébániatemplom; fotó: Lővei Pál)

79. kép. Friedrich von Pettau sírlapjának részlete (Ptuj, vár; fotó: Lővei Pál)

(76. kép),¹³⁴ Friedrich (†1100) és Aswin (†1080 után) von Bogen gróf 1418-as évszámú, kettős síremlékén a Duna közeli Oberalteich egykori kolostortemplomában (77. kép),¹³⁵ Hadmar von Laaber (†1420) sírkövén a Regensburgtól nyugatra eső Laaber plébániatemplomában (78. kép), Friedrich von Pettau stájer főmarsall (a sírfelirat szerint: *obrister marschalk zu steyer*) (†1438) sírlapján a stájer-szlovén Pettauiban (79. kép),¹³⁶ Berchtold von Emerberg asztalnokmester (†1403) 1440-es évekre keltezhető sírkövén a kelet-stájer Fehringben,¹³⁷ a Karintiában valójában Aribó és Poto örgrófkok által alapított millstatti bencés apátság képzeletbeli alapítójának, Boldog Domitianusnak (a sírfelirat szerint: *dux Noricorum*) 1449-es évszámmal jelölt, de esetleg évtizedekkel mégis későbbi sírlapján¹³⁸ („hercegi süveg”, *Herzogshut*), továbbá az 1084-ben az Inn mellett alapított reichersbergi ágostonos kanonokrendi kolostor templomában 1470 körül faragott tumbafedlapon is ott a magas süveg a templommodellel ábrázolt alapító, az 1086-ban elhunyt Wernher fején, akit felesége, Dietburga és fia, Gebhard figurája vesz közre.¹³⁹ (80. kép) (A felsoroltak közül a korai

¹³⁴ Schmid, Wolfgang M.: Passau. Leipzig 1912. 76., Abb. 52.; Halm, Philipp Maria: Studien zur süddeutschen Plastik. Altbayern und Schwaben, Tirol und Salzburg I. Augsburg 1926. 73–74.; Die Inschriften der Stadt Passau bis zum Stadtbrand von 1662. Redigiert von Christine Steininger. Wiesbaden 2006. 65–66. (Kat. Nr.: 111.), Abb. 60.

¹³⁵ Röttger, Bernhard Hermann: Die Kunstdenkmäler von Bayern IV. Regierungsbezirk Niederbayern XX. Bezirksamt Bogen. München 1929. 276., Taf. XVI., Fig. 171.; Goldner, Johannes – Bahnmüller, Wilfried: Frühe bayerische Adelsgeschlechter. Freilassing 1985. 34–35.

¹³⁶ Jelenleg a vár udvarán kiállítva: Müller, C. T.: Zur monumentalen Salzburger Plastik i. m. 236–238., Abb. 1.

¹³⁷ Eredetileg a fehringi plébániatemplomban, jelenleg a közeli Bertholdstein várában: Müller, C. T.: Zur monumentalen Salzburger Plastik i. m. 244–247., Abb. 4.

¹³⁸ A millstatti egykori apátsági-, jelenleg plébániatemplomban: Müller, C. T.: Zur monumentalen Salzburger Plastik i. m. 246., Abb. 5.; Leitner, Friedrich Wilhelm: Die Inschriften des Bundeslandes Kärnten I. Die Inschriften der politischen Bezirke Spittal a. d. Drau und Hermagor. Wien–München 1982. 30–31. (Kat. Nr.: 60.).

¹³⁹ Hainisch, Erwin – Woisetschläger, Kurt: Oberösterreich. Wien 1977.⁶ 252.; Rehberger, Karl: Die Gründung des Stiftes Reichersberg und Propst Gerhoch. In: 900 Jahre Augustiner Chorher-

80. kép. Wernher és családja 1471 körül faragott síremlékének részlete (Reichersberg, kolostortemplom; fotó: Lővei Pál)

darabok annak a tágabb értelemben vett salzburgi – pontosabban salzburgi-passaui – síremlék-faragási gyakorlatnak a legfontosabb emlékei közé tartoznak, amely a „Stibor-síremlékek mesterének” képzési helyszínét, környezetét jelenthette a 15. század első évtizedében, a második évtized elején. Közülük az Aribo-síremlék szerepére korábban Marosi Ernő mutatott rá,¹⁴⁰ a Bogeni grófok síremlékén pedig – egyébként Friedrich von Pettau későbbi síremlékén is – szembeötlő a csigás hajfürtök formai és technikai kivitelezésében a magyarországi emlékekkel mutatkozó közeli rokonság. (2., 6., 11., 41–42. kép) Oberalteichben Dietrich Steinberger (†1414) síremlékén ugyancsak ilyesfajta hajképzés figyelhető meg.¹⁴¹

A Stibor-síremlékek ábrázolási típusának legkésőbbi ma ismert emléke Konrad (II.) von Nimptsch (†1446) egykor a sziléziai Schweidnitz ferences templomában dokumentált, azóta elveszett síremléke.¹⁴² Képét egy 1725 előtti (81. kép), illetve egy 1725-ben készült rajz (82. kép) őrizte meg.¹⁴³ A kőlap két hosszoldalán futó felirat a mellette álló néző felől olvasható, ebből következően minden bizonnyal tumbafedlapról van szó. A kissé szétvetett lábú, páncélos figura baljával a kardja elé fektetett címerpajzsát tartja, jobbával rövid tört markol, feje mellett kétoldalt egy-egy csőrsisak sisakdísszel és a nyilvánvalóan stilizált rajzok alapján is a magyarországiakhoz hasonlóan szabdalt, növényi jellegű sisaktakaróval. A lábak alatt hiányzik az általában szokásos állatfigura. A két vállon át ívesen futó, fonott zsinór közepén lánghereszt függ, alatta – csak az egyik rajzon felismerhetően – lapított oválisban hajló,

renstift Reichersberg. Augustiner Chorherren zwischen Passau und Salzburg. Ausstellungskatalog, Stift Reichersberg am Inn. Bearb. Helga Litschel. Linz 1984. 85.

140 Lásd a 12. jegyzetet.

141 Röttger, B. H.: Die Kunstdenkmäler von Bayern IV/XX. i. m. 300.; Fig. 190.; Goldner, J. – Bahnmüller, W.: Frühe bayerische Adelsgeschlechter i. m. 34–35.

142 Czechowicz, B.: Nagrobki póznogotyckie na Śląsku i. m. 171–172. (163. sz.), 21–22. kép.

143 1725 előtti rajz: Seidlitz, Wolf E.: Extractus Inscriptionum Sepulchralium utriusque Silesiae ... 1745; 1725-ből való rajz: Duelli, Raymundus: Excerptorum Genealogico-historicorum libri duo. Lipsiae 1725 (hivatkozik rájuk: Czechowicz, B.: Nagrobki póznogotyckie na Śląsku i. m. 171–172., az ábrák reprodukciói: 21–22. kép).

81. kép. Konrad (II.) von Nimptsch elveszett tumbafedlapja (Czechowicz, B.: Nagrobki póznogotyckie na Śląsku i. m. 21. kép nyomán)

82. kép. Konrad (II.) von Nimptsch elveszett tumbafedlapja (Czechowicz, B.: Nagrobki póznogotyckie na Śląsku i. m. 22. kép nyomán)

farkával a nyakához kapcsolódó kis állatfigurával – ez nyilvánvalóan a Zsigmond-féle Sárkányrendet ábrázolja, bár Bogusław Czechowicz a vadászkutya nyakörvét jelvényeként használó, sziléziai rend jeleként határozta meg.¹⁴⁴ A rajzok alapján a síremlék gótikus minuszkulás betűtípusú felirata: *Anno do(mini) m cccc xlu obyt strenuís (=strenuus) miles conradus nymcz hic sep(ul)t(us)*. Az évszám vége a két ábrázolás alapján meglehetősen bizonytalan, olvasata lehet 1442 vagy még inkább 1445, esetleg akár még 1413 vagy 1416, de semmiképpen nem 1446, amikor Konrad von Nimptsch valójában elhunyt – úgy tűnik, hogy a rajzolóknak egy *i*-t nem tüntettek fel. A forrásokban mindig a *Herr* címmel jelölt Konrad (II.) von Nimptsch magyarországi kapcsolatairól nem voltak adataink. Sárkányrendi tagságát azonban jól magyarázza, hogy pályája elején, 1410-ben Zsigmond magyar és római király szolgálatában állt, és az ő udvari embereként vett részt a német lovagrend oldalán a grünwaldi csatában, majd Marienburg védelmében. Végül a Polnisch Krone melletti csatában

144 Czechowicz, B.: Nagrobki póznogotyckie na Śląsku i. m. 171., 172.

(1410. október 10.) kíséreléssel együtt fogságba esett, és fogolycseré útján szabadult. Az 1410-ben kötött strasburgi fegyverszünet meghosszabbításának 1419. július 19-én kelt oklevelén tanúként szerepelt, mint boroszlói egyházmegyei *miles*. Élete végén, 1446. december 23-án a sweidniti ferenceseknek évi tíz márkát hagyott, hogy a lelkéért misézzenek; még abban az évben el is hunyt. ¹⁴⁵ Nagy valószínűséggel őt kell látni abban a sziléziai *Her Nemsche* lovagban is, aki az 1412. évi budai királytalálkozón egy ausztriai apródot megelőzve a lovagi torna győztese volt ¹⁴⁶ — a Sárkányrend jelvényét akár ott is megkaphatta.

A királytalálkozót, illetve a résztvevőiről ismert jegyzéket ¹⁴⁷ a Sárkányrend szempontjából még nem vizsgálták, pedig a rendjelvényt síremléken, szobron viselő, fentebb már említett bosnyák király, valamint Konrad (II.) von Nimptsch leginkább akkor válhatott a rend tagjává. Az 1412-ben Zsigmond udvarában tartózkodó fejedelmek és előkelők közül Lazarevics István rác despota (*Der disspot herr in Sirfey*), Korbáviai Károly horvát bán (*Der Karboy von Krabaten*), a két nádor jelentésű *Czwen gross grafen von Vngern* címmel akkoriban egyedülként azonosítható ifj. Garai Miklós, illetve a hivatalt soha be nem töltő testvére, János, továbbá Cillei Hermann és Frigyes (*Czwen grafen von Czyl*) a rend alapító tagjai voltak, Vas Ernő és II. Albert osztrák hercegek (*Herczog Ernst von Osterreich. Herczog Albrecht von Osterreich*), Reinprecht von Walsee, az Enns feletti tartomány kapitánya (*Der [herr?] von Wallsee*), ¹⁴⁸ illetve Hervoja spalatói herceg (*Ain herczog von Spalet*) 1409 folyamán lettek a rend tagjai. ¹⁴⁹ Az 1412-ben ugyancsak Budán tartózkodó *Herr Hainreich herr zu Plaw* minden bizonnyal azonos azzal a Heinrich von Plauen meissenai várgróffal, akit 1431-ben Zsigmond a cseh Also von Sternberggel békített, az erre vonatkozó oklevelét jegyző huszonkilenc magyar, német, cseh, osztrák és olasz főúr

145 Das Soldbuch des Deutschen Ordens 1410/1411. Teil II: Indices mit personengeschichtlichen Kommentaren. Berab. Sven Ekdahl. Köln–Weimar–Wien 2010. 194–196.; *Czechowicz, B.*: Nagrobki późnogotyckie na Śląsku i. m. 172.

146 Auch wart der hoff vñ Tage virtzogen als er sollte gewesen sin und ein Ritter uß der Slesien genant Her Nemsche hat das beste gethann und ein knecht us Osterrich, dem sin zwey virdeckte Ros worden mit guldenen und silbernen Huvysen — Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis X/5. Studio et opera Georgii Fejér. Budae 1842. 246–248., hivatkozik rá, illetve idézi: *Nagy, B.*: Ceremany and Diplomacy i. m. 16.; *Nagy, Balázs*: Royal Summits in and around Medieval Buda. In: *Medieval Buda in Context*. Eds. Balázs Nagy, Martyn Rady, Katalin Szende, András Vadas. Leiden–Boston 2016. 359. 58. j.

147 ZsO III. 2224. sz.

148 Säusensteini (Alsó-Ausztria) síremlékén több rendjel között a Sárkányrend is: *Lind, Karl*: Sammlung von Abbildungen mittelalterlicher Grabdenkmale I. Wien–Leipzig 1892. 90., 104., XLV/2. kép; *n. n.*: Ueber den Drachen-Orden. Aus den Manuscriptensammlung des k. und k. Haus-, Hof-, und Staatsarchives zu Wien. Jahrbuch der k. k. Heraldischen Gesellschaft „Adler“. N. F. 5–6. Wien 1895. 73.; *Lővei Pál*: Uralkodói lovagrendek i. m. 16. kép.

149 *Baranyai Béla*: Zsigmond király ú.n. Sárkány-rendje. I–II. Századok 59–60. (1925–1926) 561–591., 681–719.; *Engel Pál*: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387–1437). Budapest 1977. 59–61.; *Lővei P.*: A Sárkányrend fennmaradt emlékei i. m.

felsorolása az „és más tagjai a Sárkányrendnek” megjegyzéssel zárul ¹⁵⁰ — így feltehető a meissenai várgróf rendi tagsága is, amelyet akár már 1412-ben is elnyerhetett. Legnicai síremlékén a Sárkányrend jelvényét viseli a Zsigmond kíséretében Nyugat-Európát beutazó, 1412-ben Budán is jelen lévő II. Lajos sziléziai — liegnitzi és briegi — herceg (*Herczog Ludweyg von Bryg*); a herceg a következő évben lovagi társaságot alapított, amelynek jelvényéül a vadász-kutya nyakörvét (Rüderband) választotta. ¹⁵¹

A Nimtsch-síremlék (81–82. kép) és Gotsche (II.) Schoff fentebb már említett fedlapja (51. kép) egymás analógiáiként szerepelnek a sziléziai síremlékek katalógusában, és mindkettőhöz Peter Trauschlaschingernek (†1413) a felső-bajorországi Trautlaching Keresztelő Szent János-templomában található sírkövet nevezi meg Czechowicz párhuzamként. ¹⁵² A Schoff-fedlaphoz hasonlóan a Nimtsch-síremlék anyagáról sincs adat, mindenesetre mindkettő legközelebbi párhuzama a budai Stibor-síremlék. A csak jóval távolabbi analógia Trauschlaschinger-sírlap leginkább azt a kört gazdagítja, amelynek ismeretében kerülhetett a „Stibor-síremlékek mestere” Magyarországra, hogy aztán a munkásságával, stílusával, ábrázolási típusaival „divatot” teremtsen, ami az alkotásainak boszniai kivitele mellett sziléziai exportjára is módot adhatott.

Az 1440-es évek után a Stibor-műhely alkotásai, úgy fest, eltűnnek. Egyetlen rokon mű azonban jóval később még felbukkan: Keszi Balázs deák, solymosi és munkácsi várnagy (†1474) Jankovich Miklós gyűjteményéből a Magyar Nemzeti Múzeumba került, ismeretlen helyről származó sírlapját (83. kép) az 1430-a évek legjobb színvonalú, a fentebb már említett Frangepán- és Perényi-sírkövek által reprezentált sírkőcsoportjának késői követőjeként írtam le a 2002. évi Jankovich-kiállítás katalógusában. A stílus alapján a halál-évszámhoz képest jóval korábbi, Balázs deák 1455-ben kelt végrendeletéhez esetleg kapcsolódó készítését is elképzelhetőnek tartottam, aminek azonban az elhalálozás pontos dátumát tartalmazó körirat teljesen egységes fara-

150 Regesta Imperii XI. Die Urkunden König Sigismunds 1424–1437. II. Verzeichnet von Wilhelm Altman. Innsbruck 1897. 167. Nr. 8465.; *Lővei P.*: A Sárkányrend fennmaradt emlékei i. m. 164.

151 *Kaczmarek, R.*: Stowarzyszenie „Obrozy Psa Gończego” i. m.; *Czechowicz, B.*: Nagrobki późnogotyckie na Śląsku i. m. 128–130. (50. sz.), 16–18. kép; *Lővei P.*: Uralkodói lovagrendek i. m. 259.; *Kaczmarek, Romuald*: Die Kunst in den schlesischen Fürstentümern und die Kunst in Böhmen unter der Herrschaft der Luxemburger. Zwischen komplizierter Nachbarschaft und völliger Anerkennung? In: *Schlesien, die Perle in der Krone Böhmens: Geschichte, Kultur, Kunst*. Hrsg. Mateusz Kapustka. Praha 2007. 146–147., Abb. 25; A sziléziai lovagi társaság rendjének láncát Konrad Grünenberg címerkönyve örökítette meg: *Kaczmarek, R.*: Stowarzyszenie „Obrozy Psa Gończego” i. m. 1. kép; A síremléket korábban az 1364-ben elhunyt I. Vencel herceghez kötötték: *Kęblowski, Janusz*: Nagrobki gotyckie na Śląsku. Poznań 1969. 37–38., 204., 100. kép; *Kęblowski, Janusz*: Treści ideowe gotyckich nagrobków na Śląsku. Poznań 1970. 125–126.; *Wawrzonowska, Zdzisława*: Uzbrojenie i ubiór rycerski Piastów Śląskich od XII do XIV. wieku. Łódź 1976. 114–115.; XVI. tábla; a nyomokban: *Lővei P.*: A Sárkányrend fennmaradt emlékei i. m. 167.

152 *Czechowicz, B.*: Nagrobki późnogotyckie na Śląsku i. m. 124., 172., 151. kép.

83. kép. Keszi Balázs ismeretlen lelőhelyű sírköve (MNM, Jankovich Miklós gyűjteményéből; fotó: Lővei Pál)

gása ellentmond.¹⁵³ (A fentebb említett, újonnan előkerült székesfehérvári sír [49–50. kép] egyébként azt mutatja, hogy a megbízók életében elkészített síremlékek esetében még a teljes felirat kifaragása is későbbre maradhatott, még ha az általánosan jellemző valójában csak az évszám és esetleg a felirat egy részének befejezetlenül hagyása volt is.¹⁵⁴)

A vázolt műhelyösszefüggések nem hogy az egész ország sírkőprodukciónak nem fedik le, de még csak az arisztokraták köreiben sem voltak kizárólagosak. Nem csupán az olyan eltérő — helyi jellegű — anyaghasználatról

153 MNM, ltsz. 15.1860.2. — Lővei Pál – Ritoókné Szalay Ágnes: Keszi Balázs deák, solymosi és munkácsi várnagy (†1474) sírköve. In: Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei. Kiállítási katalógus. Szerk. Mikó Árpád. Budapest, 2002. 115–116. (kat. sz.: 65.); Lővei P. – Weisz B.: A gazdaság- és pénzügyigazgatás i. m. 246–247., 21. kép.

154 Az utóbbira vonatkozó példákkal: Lővei Pál: Középkori síremlékeink megrendelői köre. *Pavilon* 4. (1990) 8–13.

(riolit, illetve andezittufa) tanúskodó emlékek sem sorolhatók be a Stibor-mester körébe, mint nánai Kompolti László pohárnokmester (†1428) kisanánai¹⁵⁵ és Hédervári Katalin (†1426) visegrádi sírfedlapja,¹⁵⁶ de Bazini (I.) György (†1426) a család jellemzően északnyugat, nyugat — jellemzően az osztrák területek — felé mutató politikai, családi és művészeti irányultsága ellenére gercseinek látszó vörösmarvány anyagával magyarországi kapcsolódásának tűnő bazini sírköve,¹⁵⁷ valamint Losonci Bánfi Lászlónak (†1419/1423 között) a nagyfalui pálos kolostorból származó, ugyancsak vörösmarványból készített, töredékes síremléke¹⁵⁸ sem látszik stílusosan beilleszhetőnek a vázolt összefüggésrendszerbe — az elsónél a kivitel gyengébb minősége, a rajzolat darabossága, a függőleges tengelytől való, jelentős mértékű, de érthetetlen eltérés szól a kapcsolódás ellen, a másodiknál pedig a sisaktakaró-foszlányok alakításának logikája, plaszticitása, térbelisége tér el a Stibor-műhely grafikusabb megoldásaitól.

Epigráfiai megfigyelések

A vörösmarvány kiterjedt használata következtében a magyarországgal jól összevethetőnek tűnő — nem mellesleg a „Stibor-síremlékek mestere” tanultsága szempontjából is kulcsfontosságúnak látszó Salzburggal már csak a kőanyag eredete következtében is elválaszthatatlanul összefonódó — bajorországi emléktanyag átfogó, az egyszerűbb alkotásokra is figyelő összegyűjtése és áttekintése során Volker Liedke arra a meggyőződésre jutott, hogy minden egyes műhely önálló betűkészlettel, sajátos „kézírással” rendelkezett. Szerinte a feliratok kiosztását és előrajzolását maga a mester készítette el, a segítők ennek nyomán végezték a kivitelezést — a mélyített háttérű felirat faragása volt a nehezebb és így drágább technika. Ha motívumokat, sajátos ábrázolási formákat másoltak is egymástól a különböző műhelyekben, a felirat utánzása, követése nem volt szokásban — ha valahol mégis feltűnik egy másik műhelyre jellemző betűforma, az a kőfaragó ottani képzésére utal.¹⁵⁹ Az epigráfiai jellegzetességek feltárása és elemzése tehát nem kevés többlet információval szolgálhat a motivikus és stílusos elemzésekhez.

155 Csányi Károly – Lux Géza: Nána vár romjai. *Technika* 22. (1941) 81., 83., 7–8. kép; Engel P. – Lővei P. – Varga L.: Zsigmond-kori bárói síremlékeinkről i. m. 41–42., 15–16. kép.

156 Engel P. – Lővei P. – Varga L.: Zsigmond-kori bárói síremlékeinkről i. m. 22., 40–41., 13–14. kép; Soproni Sándor – Lővei Pál – Szőke Mátyás: A visegrádi Mátyás Király Múzeum sírkögyűjteménye. Katalógus. Visegrád 1991. 3., 8–9. (9. sz., *Lővei Pál*), 9. kép.

157 Engel Pál – Lővei Pál – Varga Livia: A tornagörgői, egy bazini és egy ismeretlen helyről származó sírkőről. *Művészettörténeti Értesítő* 30. (1981) 257–259., 3. kép; Engel P. – Lővei P. – Varga L.: Zsigmond-kori bárói síremlékeinkről i. m. 39–40.; Lővei, P.: *Künstlerische Beziehungen* i. m. 126., Abb. 1.

158 Petri Mór: Szilágy vármegye monographiája I. [H. n.] 1901. 622., képek a 620. és 621. oldalon; Engel P. – Lővei P. – Varga L.: Zsigmond-kori bárói síremlékeinkről i. m. 39., 12. kép.

159 Liedke, V.: *Die Haldner* i. m. 4–5.

A gótikus minuszkulás betűtípus a magyarországi sírköveken lényegében 1360 és 1380 között váltotta fel a gótikus majuszkulát.¹⁶⁰ Kezdetben magukat a betűket vésték be a keretek felületébe, a mélyített háttérsávból kiemelkedő betűk dívatja a 14. század végétől, a 15. század elejétől érzékelhető. Ennél korábbi ugyan egy 1360-as halálozási évszámú, töredékes lap Budán¹⁶¹ — ez egyben a legkorábbi minuszkulás évszám a magyarországi sírkőanyagban —, azonban annyira különbözik a következő négy évtized minden emlékétől, hogy lényegesen későbbinek kell tartanunk 1360-nál. (Töredékessége folytán elképzelhető, hogy eredetileg egy későbbi évszám — például a házastárs elhunytának dátuma — is megjelent rajta, de későbbi, retrospektív készítése sem zárható ki.) Az 1400 körüli évekből fentebb felsorolt, változatos kialakítású sírlapok közül domború betűs körirattal készültek már Georgius Eulenbach, Bebek László királynéi tárnokmester, Comói Zakariás (ez teljesen archaikus módon még gótikus majuszkulás betűkkel), Jakab de Cezamis, Kanizsai Miklós sírkövei. Ezt követően a reprezentatív emlékek esetében ez a technika vált meghatározóvá, és a „Stibor-síremlékek mestere” körébe vont feliratos emlékek mindegyike így készült.

Magyarországon a 14–15. század fordulóján kezdtek megjelenni a minuszkulás feliratokban a verzális kezdőbetűk: a legkorábbiak a Georgius Eulenbach sírlapján található *V*, valamint a Kanizsai Miklós tárnokmester sírlapján olvasható *A*, *K*, *R* nagybetűk, illetve Kazai Kakas László *M* betűje, ez utóbbi azonban — ellentétben a többivel és az alábbiakban felsoroltakkal — még valódi gótikus majuszkula. Úgy tűnik azonban, hogy az igazi áttörést már a Stibor-mester köre jelentette a kutyenyai Rohfi-sírkő *J*, a budai „Châtillon”-sírkő *A*, *J*, a rudabányai Perényi-sírkő *A*, *H*, *P*, a terebesi *H*, *J*, a budai Frangepán-sírkő *A*, *C*, a szentgotthárdi Szécsi- és Garai sírkövek *H*, a váradi Frangepán-sírkő *S* verzális kezdőbetűivel.¹⁶² Megjegyzendő, hogy Vas Ernő herceg már említett reini szarkofágfedlapján a sírfelirat még nem a mélyített sávban domború betűs technikát mutatja, igaz, kiemelkedő finomságú vésett minuszkulái már néhány verzális kezdőbetűvel ugyancsak szolgálnak.

160 Lővei P. – Varga L.: Síremlékek i. m. I. 462–463.

161 Származási helye talán a Víziváros középkori Ágoston-rendi temploma. Annak helyétől nem túlságosan messze, a „hajdani vízmozdony épületéből”, az I. Fő utca 3–5. helyén állott régi budai vízműből került a budai siklóval szemben egy ajtó elé, ahol 1869-ben írták le: [Rómer Flóris:] Egyveleg. Archaeologiai Értesítő 1. (1868–1869) 297. Ismeretlen módon, 1951 előtt jutott mai helyére, a II. Margit utca 13. udvarára, ahol a burkolatban használták fel – új elhelyezése alapján a közeli budafelhévízi Szentháromság prépostsági temploma is megjelent a szakirodalomban, mint feltételezhető származási hely. Radocsay, D.: Les principaux monuments funéraires i. m. 470., 477. (21. és 58. sz.); Lővei, Pál: Einige Ergebnisse des Forschungsprojektes „Katalog der Grabdenkmäler des mittelalterlichen Ungarn”. In: Epigraphica & Sepulcralia II. Sborník příspěvků ze zasedání k problematice sepulkrálních památek, pořádaných Ústavem dějin umění AV ČR, v. v. i., v letech 2006–2007. Red. Jiří Roháček. Praha 2009. 97.

162 A Nimtsch-síremléken nagy *A* kezdőbetűk voltak, és egész Sziléziában a magyarországihoz hasonló a nagy kezdőbetűk helyzete, vö. Czechowicz, B.: Nagrobki późnogotyckie na Śląsku i. m. képanyagával.

A Stibor-mester körének jellegzetes betűformája a többnyire lefelé, néhány esetben azonban felfelé futó harántvonallal áthúzott *m* betű, amely vagy az ezer (*millesimo*) rövidítéseként/kezdőbetűjeként, vagy fontos jelentésű szó (*memorie*, *mensis*, *magnificus*, *miles*) kezdőbetűjeként, vagyis mindig kiemelt helyen tűnik fel a kurityáni Perényi-sírkövön, a bobovaci királysíremléken, a budai ferences kolostor vitézi síremlékén, a Magyar Nemzeti Múzeum Nagyboldogasszony-templomból származó, sárkányrendes címerű, töredékes sírkövén, a szentgotthárdi Garai-sírkövön, a nagyváradi és a szőlősgyőri töredékeken, míg a terebesi Perényi-sírkövön majdnem (hasonlóan a *H*-nál alkalmazotthoz), a Nimtsch-síremlék rajzán pedig teljesen vízszintes az áthúzás. (84. kép) Azt, hogy a forma, viszonylagos egyszerűsége mellett sem volt mindennapi, mutatja, hogy a sziléziai síremlékek katalógusában egyedül a

Kurityán, Perényi Imre

Bobovac, boszniai király-síremlék

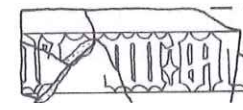
Bobovac, boszniai király-síremlék

Buda, ferences kolostor

Buda, Nagyboldogasszony-templom

Buda, Nagyboldogasszony-templom

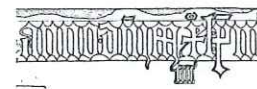
Szőlősgyőrök

Nagyvárad, Margit

Nagyvárad, Margit

Szentgotthárd, Garai Ilona

Terebes, Perényi János

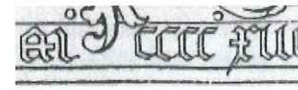
Terebes, Perényi János

Buda, domonkos kolostor

Ásványráró, keresztelőmedence

Szilézia, Konrad von Nimtsch

Nyitra, Berzevici György

Vajdahunyad

Buda, domonkos kolostor

84. kép. A vonallal áthúzott, jellegzetes „m” betűk példái

Nimtsch-síremléken látható,¹⁶³ a középkori Poroszország és Lengyelország emlékanyagában egyáltalán nem fordul elő,¹⁶⁴ és Ausztria, Bajorország általam ismert alkotásain sem lelhető szinte sehol sem fel. Egyetlen helyen, mégpedig az Augsburgban vörösmárványból, valamint az ún. *Grüntnerstein*ből készült sírköveken tűnik fel a betűforma a 15. század első felében, vagyis a „Stibor-mester” tevékenységével egyidejűleg, más, hozzá sokban hasonló megoldásokkal, így az *m* második és harmadik „lába” közötti egy vagy két ferde vagy vízszintes áthúzással, illetve a teljes *m* két ferde vonallal való áthúzásával együtt – többségükben az 1000-et jelölő *m* esetében – leginkább az 1420-tól 1446-ban bekövetkezett haláláig tevékeny Ulrich mester alkotásain.¹⁶⁵ (Ezek többségénél – de nem mindegyiknél –, hasonlóan a magyarországi alkotásokhoz, a betűk a mélyített feliratsávokat teljesen kitöltik.)

A „Stibor-mester” művein ferdén áthúzott, speciális *x* alak is jellegzetes epigráfiai forma, megtalálható a budai „Châtillon”-, a szentgotthárdi Szécsi-sírlapon, a budai ferences kolostor vitézi síremlékén, a váradi Margit-sírkövön és a Nimtsch-síremléken. (Hangsúlyozni kell, hogy a vázolt epigráfiai gondolatok erősen kidolgozatlanok, a teljes emlékkör további betűinek – például az *a*-k, *r*-ek, *s*-ek – jellegzetességeit is be kellene vonni a vizsgálatok körébe.¹⁶⁶)

A budai domonkos kolostorban került elő, majd a Hilton szállóban 2016-ig rekonstruktív összeállításba hibásan elhelyezve volt látható egy vörösmár-

163 Vö. Czechowicz, B.: Nagrobki późnogotyckie na Śląsku i. m.

164 Vö. Mrozowski, Przemysław: Polskie nagrobki gotyckie. Warszawa 1994.; Jurkowlaniec, Tadeusz: Nagrobki średniowieczne w Prusach. Warszawa 2015.

165 Anna von Ellerbach (†1422), Andreas Steck (†1429), Johannes von Roth kanonok (†1431), Friedrich Toner von Biberach (†1436) sírlapjai, valamennyi az augsburgi székesegyház kerengőjében; Conrad és Afra Hirn, 1425 között, Augsburg, székesegyház; Hartmann Sulzer d. Ä. (†1375) és felesége, Adelheid (†14..) töredékes sírköve, 1425/30, Augsburg, Maximiliansmuseum; Claus Hofmair gyógyszerész (†1427) és felesége, Borbála (†1415) kriptafedlapja, Augsburg, St. Moritz; Johannes Kissinger (†1428) apát síremléke, Augsburg, St. Ulrich und Afra; Ulrich von Teck herceg (†1432) és felesége, Ursula, badeni örgrófnő (†1429) tumbafedlapja, Mindelheim, Stadtpfarrkirche: Liedke, V.: Die Augsburger Sepulkralskulptur 1. i. m. 19–20., 42–46., 52–64., 103–104., 105., Abb. 11–12, 17, 28, 31, 39, 41–42, 44, 46; Liedke, V.: Die Augsburger Sepulkralskulptur 2. i. m. 6., Abb. 5–7; Ulrich mester műhelyétől függetlennek ítélt, de ugyancsak augsburgi készítésű, nem vörösmárványból faragott darabokon: Margarete von Freyberg, szül. von Stadion (†1439) epitáfiuma, Landsberg a. Lech, Stadtpfarrkirche; Conrad von Minwitz (†1442) sírlapja, Augsburg, a székesegyház kerengőjében: Liedke, V.: Die Augsburger Sepulkralskulptur 2. i. m. 27–30, 32–34, 109, 110., Abb. 21–22, 26.

166 Néhány vizsgálatunkba vont felirat ilyesfajta rajzi feldolgozása: Várady Z.: Gótikus minuscula feliratok i. m.; a Riemenschneider-műhely epigráfiai szempontú bemutatása: Herrmann, Franz Xaver: Epigraphische Beobachtungen zu Werken Tilman Riemenschneiders und seiner Werkstatt. In: Tilman Riemenschneider. Werke seiner Glaubenswelt i. m. 133–149.; Franz Sickinger burghauseni kőfaragómester feliratainak epigráfiai jellemzőiről: Liedke, Volker: Die Burghäuser Sepulkralskulptur der Spätgotik I. Zum Leben und Werk des Meisters Franz Sickinger. Burghäuser Geschichtsblätter, 36. Folge, 1981. 15–19., Abb. 8–17.; az augsburgi síremlékek epigráfiai jellemzőiről összehasonlító fényképes illusztrációk: Liedke, V.: Die Augsburger Sepulkralskulptur 1. i. m. Abb. 28., 45–46., 58.

85. kép. Budai sírkőtöredék (BTM; fotó: Lővei Pál)

86. kép. Budai sírkőtöredék (BTM; fotó: Lővei Pál)

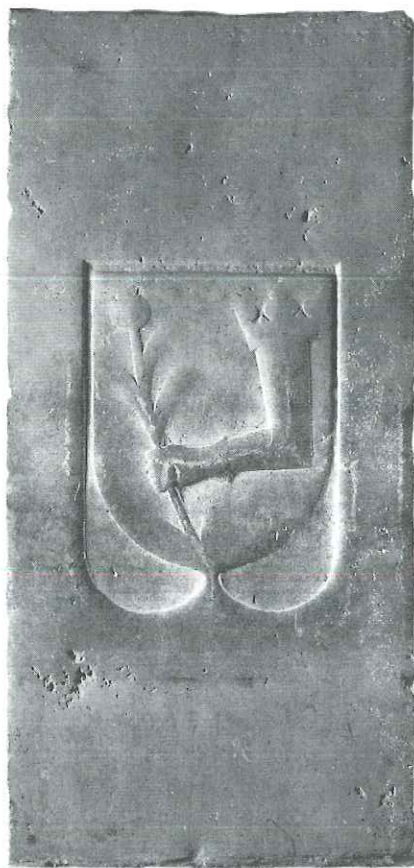
vány kerettöredék, [domi]ni m c c [cc] feliratában ferde vonallal áthúzott *m*-mel.¹⁶⁷ (85. kép) A kolostor egy másik sírkőtöredékén a mélyített keretsávban nagyon ritkásan elhelyezett szavakból álló köriratban – *d(omi)ni m cc[cc]* – a ferdén áthúzott *m* ugyancsak feltűnik, a kerettől enyhén mélyülő mezőben domborművű, álló címerpajzs balharánt pólyát hordozó részletével.¹⁶⁸ (86. kép) Az eredetileg talán a mezőt egyedül díszítő pajzs egészen egyszerű faragványra utal, ugyanakkor a kivitelezését, ezen belül a címerábra tekeredő kígyóját tekintve kvalitásos szentgotthárdi Garai-sírkő (71–72. kép) mutatja, hogy a típusal akár még arisztokrata körökben is számolni lehet. Szentgotthárdon azonban a belső mező a keret síkjától nem mélyül, csupán a címerpajzs kapott egy vele koncentrikus, mély tükörkeretet. A megoldás mindenképpen felidézi a győri székesegyház egy erősen lejárta felületű sirtábláját is, amelyen a mélyített sávban domború betűkkel kialakított köriratra csupán csekély nyomok utalnak, és ugyancsak csupán a címerpajzsot övezi egy mélyített – ebben az esetben alul két félkörívűből álló „függőnyomotívummal” határolt – tükör.¹⁶⁹ (87. kép) A címerábra: liliosom koronából kibukkanó, könnyökben hajlított, szűk ruhaujjba bújtatott jobb kar, a kesztyűbe bújtatott kézben hosszú, leveles száron mákgubóval (némileg hasonló az ábra a fentebb leírt új székesfehérvári sírkőlelethez, valamint az esztergomi „kelyhes” sírkőhöz hasonlóan jó kiosztású címerpajzsaihoz [50., illetve 60. kép]). Az egyszerű sírkőtípus felhívja a figyelmet arra, hogy bármely műhely sírkőprodukcójához nagyon is odatartozhattak az átlagos faragványok is, akár a termelés többségét is kiteve – ezek azonban az összehasonlító vizsgálatok szempontjából alig-alig megfoghatóak, még ha töredékeik esetleg meg is maradtak.

A betűk jellegzetességei azonban nem abszolútizálhatók. Gergellaki Bertalan felhévizi prépost (†1469) 1460 és 1469 között (az évszámon belül a végső IX utólagos kiegészítés), még a főpap életében elkészített sírlapjának

167 BTM, ltsz. BTM-KO 77.2.51. egyike.

168 BTM, ltsz. BTM-KO 77.2.41.

169 Varju Elemér: A győri székesegyház középkori sírkövei. Archaeologiai Értesítő Ú. F. 17. (1897) 341–342.

87. kép. Győri sírlap (Győr, székesegyház;
fotó: MTA BTK Művészettörténeti Intézet)

88. kép. Gergellaki Bertalan budafelhévi sírlapja
(BTM; fotó: BTM)

(88. kép)¹⁷⁰ köriratában a nagy S kezdőbetűn kívül vízszintesen áthúzott m és x (89. kép) található, a faragvány azonban a magyarországi emléktárgy olyan délnémet hatásról tanúskodó, kvalitásos eleme, amelynek semmilyen további magyarországi rokona nem ismert — függetlenül attól, hogy a betűk mutatnak bizonyos egyezéseket.

Az epigráfiai jellemzők alapján a sírlapok mellett mindenesetre egy további — meglehetősen kicsiny — emlékcsoportot is vizsgálataink körébe vonhatunk. Az osztrák és bajor vidékeken ma is százával meglévő, vörösmár-

170 BTM, ltsz. BTM-KO 614. — Supka Géza: A budafelhévi Szentháromság-templom. *Archaeologiai Értekezések* 27. (1907) 97., 110–116.; Vernei-Kronberger E.: Magyar középkori síremlékek i. m. 37–38., 70. 170. j.; 18. tábla; Radocsay, D.: Les principaux monuments funéraires i. m. 464., 480–481. (74. sz.), 5. kép; Marosi Ernő: Gótika. In: A művészet története Magyarországon. Szerk. Aradi Nóra. Budapest 1983. 118.; Lővei P. – Varga L.: Síremlékek i. m. I. 699–700., 863–864.; II. 1706–1707. kép.

89. kép. Gergellaki Bertalan
sírfeliratának vége az utólag
befejezett évszámmal

ványból faragott, kehely formájú, sokszögű keresztelőmedencék a középkori Magyarország területéről lényegében hiányoznak. A nyugati határszélen ausztriai importmű Fertőmeggyes templomának kisebb, tízszögű keresztelőmedencéje,¹⁷¹ a csütörtöki templomnak egy hét- és egy tízszögű kútja, két 15. századi darab Pozsonyszentgyörgyön, mindekkettő a speciális salzburgi „rotscheck”-márványfajtából, valamint egy ugyancsak „rotscheck” anyagú, homorúan ívelt oldalakkal képzett, nyolcszögű kút Bazinban.¹⁷² Pozsonyszentgyörgyön Szentgyörgyi és Bazini (III.) György már említett tumbafedlapja (75. kép) is passauai munka, és az egész együttes jól illusztrálja a Szentgyörgyiek általános — így nyelvi, házassági, heraldikai, sfragisztikai kapcsolatokban is megnyilvánuló — nyugati, birodalmi igazodását. Földrajzilag kivételt egyedül a Pest környéki Kerepes jelent, amelynek 1900 körül lebontott katolikus templomában „egy kőből készült csavartszárú tízszegletű és szíromszerűen tagozott alapzatú szenteltvíztartó” volt található.¹⁷³

Valamennyi ausztriai és ausztriai eredetű faragványtól lényegesen különbözik két egymással szorosan összekapcsolódó, egyaránt nyolcszögű, vörösmárványból faragott keresztelőkút a Szigetközben, az egyik a hédervári plébániatemplomban,¹⁷⁴ a másik a szomszédos Ásványrárón, az ásványi plébániatemplomban található.¹⁷⁵ (90–91., illetve 92–93. kép) A hédervári darabon az első oldalon a Hédervári-címerpajzs és kettőskereszt látható, majd a következő oldaltól a felirat: Anno · | domini |, majd a sarokban álló medence minden bizonnyal *millesimo cccc* feliratú három oldala tanulmányozhatatlan,

171 Schmeller-Kitt, Adelheid: Burgenland. Wien 1980.² 198.

172 Lővei P.: A tömött vörös mészkő i. m. 15.; Csütörtökön nyolcszögű, csavart lábon álló medencét említ: *Ipolyi Arnold: Magyar műemlékek I. Csallóköz műemlékei. Archaeologiai Közlemények* 1. (1859) 64.; Mindkét csütörtöki, valamint a bazini fényképét lásd Kovács László – Görfföl Jenő: Középkori templomok Pozsony vármegyében. *Dunaszerdahely* 2016. 34., 35., 36., 145., 146.

173 Bardoly István: Arányi Lajos Pest megyei topográfiája VI. *Műemlékvédelem* 59. (2015) 381.; Fényképe a budapesti műemléki fotótárban: 33480. sz. régi pozitív; A vörösmárvány használata kapcsán említi: Lővei P.: A tömött vörös mészkő i. m. 15.

174 Ipolyi A.: Csallóköz műemlékei i. m. 168–169.; II. tábla 21. ábra; Kozák Károly: Adatok Hédervár műemlékeinek történetéhez. *Arrabona* 8. (1966) 136., 140–141.; 23–24. ábra; Marosi Ernő: Dunántúli építkezések. In: *Magyarországi művészet 1300–1470 körül* i. m. I. 523.; Lővei P.: A tömött vörös mészkő i. m. 14.

175 Ipolyi A.: Csallóköz műemlékei i. m. 172.; Magyarországi művészet 1300–1470 körül i. m. II. 962., 966. kép (a hédervári medenceként jelölve); Lővei P.: A tömött vörös mészkő i. m. 14., 8. kép; A nyolcszögű medence szélessége: 69,5 cm, oldalhosszúsága: 28–29 cm, magassága ugyancsak 28–29 cm.

90. kép. Vörösmárvány keresztelőkút, 1439
(Hédervár, plébániatemplom;
fotó: László Csaba)

91. kép. A hédervári keresztelőkút medencéje
(fotó: László Csaba)

92. kép. Ásványi vörösmárvány keresztelőkút, 1438
(Ásványráró; fotó: Lővei Pál)

93. kép. Az ásványi keresztelőkút medencéje (fotó: Lővei Pál)

94. kép. Hunyadi-címeres oszlopfőzet a vörösmárvány oszloptörzs felső részével (Vajdahunyad, vár; fotó: Lővei Pál)

végül: *tritesim | o viiii · | ; |*.¹⁷⁶ Az ásványrárói darabon az első oldal kettős-keresztjét és Hédervári-címerpajzsát a következő oldaltól követő felirat: *Anno : | domini | : milles | imo · c · | [ccc] xxx | · viiii · |*, végül a nyolcadik oldal a falhoz annyira közel van, hogy nem tanulmányozható. A tehát 1439-es (Hédervár) és 1438-as (Ásványráró) évszámú (ezek, ellentétben a sírkövek halálzási évszámaival, egyértelműen készítési dátumok!) feliratok epigráfiai jellemzői (verzális *A* kezdőbetű, az ásványráróin biztosan, a hédervárin feltételezhetően a ferdén áthúzott *m*, továbbá *x* betűk), a két darab megformálása, hasonló méretei mellett összefüggésüket jól mutatja a mindkettőn megjelenő, egészen laposan faragott Hédervári-címer is, mellette kicsiny hármashalmon álló, kiszélesedő szárvégződésű kettőskeresztrel. A két medence anyagát természet tudományos módszerekkel még nem vizsgálták, de egyértelműen gercesei eredetűnek tűnnek. Medencéjük sokkal laposabb, mint az ausztriai daraboké, lényegében a sírkőlapok vastagságával mérhető össze — úgy tűnik, hogy a magyarországi bányák általában nem tudtak ennél vastagabb, agyagértől mentes és így „repedésbiztos” (egyben vízálló) tömböket produkálni. (A vajdahunyadi vár földszinti nagytermének alább részletesebben is tárgyalt, monolit nyolcszögű oszloptörzsei [94., illetve 111. kép] vastagságuk miatt is különleges darabok — a statikai szerepük betöltését veszélyeztető, függőleges ereztük azonban idővel szükségessé is tette, hogy összefogó vaspántokat helyezzenek rájuk.) Mindkét medence oldalai feliratot hordoznak, amelyekhez hasonló jellegű faragás egyetlen ausztriai medencén sem fedezhető fel. A fel-

176 A századok helyén hiányos évszámot kezdetben 1031-ként olvasták, és a faragványt Szent István korabeliként kezelték. Ipolyi Arnold az általa lehetségesnek tartott 1339 vagy 1439 közül a minuszkulás betűtípus alapján az utóbbit tartotta valószínűbbnek: Ipolyi A.: Csallóköz műemlékei i. m. 168–169.

iratok „összehajtogatott sírkőkeret”-ként jelennek meg a sírlapok keretszélességéhez hasonló magasságú oldalsíkokon, a mélyített háttérű sávból kiemelkedő minuszkulákkal. A hajtogatás logikája olyannyira érvényesül, hogy némelyik *i*, *o*, *x* betű egyenesen két oldalra esik, amelyek találkozási éle átfut rajtuk, így maguk a betűk is két síkra törnek. A két medence nagy valószínűséggel a budai műhely munkájaként határozható meg, és feltételezhető készítettőjük, Hédervári Lőrinc nádor (†1447) személyén keresztül jól illeszkedik az annak produkcióját erősen meghatározó arisztokrata körhöz.

A Stibor-műhely „piackörzete” igencsak jelentős volt. Ha csak a magyarországi alkotásokat nézzük, a szigetközi keresztelőmedencék és a szentgottárdi Szécsi- és Garai-sírlapok lelőhelyei nyugaton körülbelül 125, illetve 220, a berzevicei Berzevici- és a terebesi Perényi-síremlékek északkelet felé körülbelül 235, a nagyváradai töredékek keletnek körülbelül 225, a kutenyai Rohfi-sírkő délen 280 km-es hatókörzetet rajzolnak ki légvonalban a műhelynek helyet adó Buda köré. Ez már önmagában sem kevés. Összehasonlítás-képp: a Bajor Lajos császár (†1347) és a bajor trónon utódai emlékére 1485–1490 táján a müncheni Frauenkirchében felállított, a bajor vörösmárványfaragás egyik főműveként számon tartott „császársíremléket” (*Kaisergrabmal*)¹⁷⁷ alkotó, 1437 körülől nagyjából 1510-ig fennálló Haldner-műhely két generációjának mintegy hetvenöt azonosított alkotása a négy égtáj felé Münchentől légvonalban 50–95 km-es távolságon belül helyezkedik el,¹⁷⁸ Franz Sickinger 1475 körül alakult és körülbelül 1504-ig követhető burghauseni műhelyének mintegy 60, a „Stibor-mester” műveivel vetekedő színvonalú faragványa egy mindössze 65 km-es körön belül található,¹⁷⁹ a két Ulrich mester említett műhelyének művei pedig a délnémet területeken Ausgburgtól 40–90 km-es távolságon belül szóródnak, a dél-tiroli Brixenbe került sírkövet pedig légvonalban 190 km-es távolságra szállították.¹⁸⁰ Ha a Stibor-műhely külföldre szállított műveit is számba vesszük, a boszniai Bobovac és a végül el nem szállított Frangepán-síremlék vélelmezhető adriai célállomása légvonalban már mintegy 450 km-re fekszik a magyar fővárostól, és a feltételeesen a műhelyhez kapcsolt sziléziai alkotások is mintegy 400 km messzeségbe juthattak Budáról. A közép-európai vörösmárványok szállításában azonban a „rekordot” Erzsébet és Borbála litván királynék síremlékeinek Salzburgból Wilnába juttatása jelentette: a két város légvonalban is csaknem 1200 km-re van egymástól.¹⁸¹

177 Liedke, V.: Die Haldner i. m. 126–146.

178 Liedke, V.: Die Haldner i. m. 8., Abb. 1.

179 Liedke, V.: Die Burghauser Sepulkralskulptur i. m. 139., Abb. 118.

180 Liedke, V.: Die Augsburger Sepulkralskulptur 1. i. m. 102., Abb. 71.

181 Kieslinger, Alois: Zur Geschichte der Steinverfrachtung auf der Donau. Österreichische Ingenieur Zeitschrift 7. (109.) (1964) 256.; Kieslinger, Alois: Die nutzbaren Gesteine Salzburgs. Salzburg–Stuttgart 1964. 191.

Egyházi megbízások?

Az eddigiek alapján úgy tűnhet, hogy az 1410-es évek második felétől az 1440-es évek végéig, vagy akár az 1470-es évek közepéig is működő budai sírkőfaragó-műhely produkciója szinte kizárólag páncélos vitézek alakos ábrájú és főleg arisztokraták és főurak, ritkábban talán polgárok címeres síremlékeiben merült volna ki. Ahogy arról korábban már volt szó, a sírfelirat alapján egyedül Mehlmeister Henrik esetében következtethetünk egyházi szerepre, de az ő sírlapja (44. kép) is a többitől jellegében nem különböző, heraldikus ábrájú, ahogy az esztergomi „kelyhes” kőlapon (57–60. kép) is sisakhoz és sisaktakaróhoz kapcsolódik a kétségtelenül papi hivatásra utaló kehely és paténa.

Igencsak feltűnő tehát a főpapi síremlékek hiánya. Egy magát erősen világi arisztokratákra korlátozó, valamint esetleg külön egy főpapi megbízásokra szakosodó műhely párhuzamos működését a mindkét esetben meghatározó bárói családok egyező köre azonban nem teszi túlságosan valószínűvé (más kérdés az esetleges földrajzi elkülönülés, Budán kívül például nagyon is lehetséges, időnként egyértelműen meg is fogható a vörösmárvány műhelyszerű esztergomi feldolgozása a síremlék-készítés területén is¹⁸²). Az is nyilvánvaló, hogy ilyesfajta piaci „önkorlátozáshoz” a kő- és a vörösmárvány-megmunkálás fogásainak esetleges sajátosságai nem adnak alapot: a legcsekélyebb technikai vagy művészi különbség sem adódhatott a vitézi vagy a főpapi síremlékek előállításánál, csak a viselet, a motívumok különböztek.

A Stibor-mester tevékenysége valójában az 1430-as évek második felétől időbeli átfedést mutat a lágy stílus szívós továbbélésével jellemezhető figurális főpapi síremlékekkel, amelyek a 15. század második-harmadik negyedében készültek vörösmárványból, s amelyeknek az összefüggésrendszerét Tóth Sándor dolgozta fel évtizedek alatt több lépésben.¹⁸³ Berzevici György nyitrai püspöknek (†1437) a sor elején álló nyitrai sírlapjától (95. kép)¹⁸⁴ József boszniai püspök (†1442/44) diakovári (96. kép) sírkőtöredékén,¹⁸⁵ a Gatalóci

182 Takács Imre: Esztergomi síremléktöredékek a 13. századból. *Ars Hungarica* 16. (1988) 121–132.; Mikó Árpád: Jagello-kori reneszánsz sírköveinkről. *Ars Hungarica* 14. (1986) 97–113.

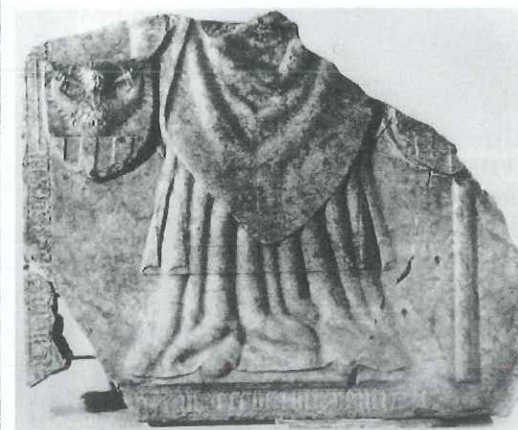
183 Tóth Sándor: Veszprémi középkori sírkőtöredékek (a Bakonyi Múzeum kőtárának ismertetése II.). *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 2. (1964) 170–171., 174–177., 4–6. kép; Tóth Sándor: 15. századi sírplasztikánk és a Kassai Jakab-kérdés. *Ars Hungarica* 3. (1975) 333–334.; Tóth Sándor: Sírkő töredékei (kat. sz.: V.74.). In: *Paradisum plantavit*. Bencés monostorok a középkori Magyarországon. Szerk. Takács Imre. Pannonhalma 2001. 456–458.

184 Tóth S.: 15. századi sírplasztikánk i. m. 333., 80. kép; Lővei P.: Síremlékszobrászat i. m. 279., 301–302. (kat. sz.: Sz.60.); Luxová, Viera: Memento mori: formy náhrobnej skulptúry. In: *Gotika*. Red. Dušan Buran. Bratislava 2003. 325., 665–666. (Kat. Nr.: 2.2.6.).

185 Zagreb, HPM Itsz. 6789. — Horvat, Angela: Epitaph des Johannes de Zela aus Djakovo. *Építészeti Tudomány* 12. (1980) 53–59.; Engel P. — Lővei P.: A gerecei vörösmárvány i. m. 48., IX/3. kép; Horvat, Z.: Heraldiki štiti gotske arhitekture i. m. 35., 30. kép; Valentić, M. — Prister, L.: Zbirka kamenih spomenika i. m. 66. (118. sz.).

95. kép. Berzevici György nyitrai sírlapja (Nyitra, székesegyház; fotó: Műemléki Fotótár)

96. kép. József boszniai püspök diakovári sírkőtöredéke (Zágráb, HPM; fotó: Horvat, Z.: *Heraldiki štiti gotske arhitekture* i. m. 30. kép nyomán)

Mátyás veszprémi püspökhöz (†1458/59) köthető veszprémi (97. kép) töredéken,¹⁸⁶ Szécsi Dénes esztergomi érsek (†1465) síremlékén (98. kép),¹⁸⁷ továbbá egy töredékes dombói főpapi síremléken (99. kép)¹⁸⁸ át Györgyi Bodó Miklós prépost (†1474) székesfehérvári sírkőtöredékéig.¹⁸⁹ (100–101. kép) Marosi Ernő óvatosan felvetette már valamiféle összefüggésnek legalábbis megfontolásra érdemes lehetőségét: „Magának a Stibor-mesternek valóságos tevékenységéről is főleg csak a lovagi síremlékek műfajában van — egyoldalú — elképzelésünk, s ugyanebben az időben (az 1430-as években) kevés fogalmunk arról, mi tulajdonítható neki és műhelyének — esetleg más budai műhelynek — például a címeres vagy a főpapi síremlékek területén. [...] A főpapi síremlékek

186 Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum, Itsz. 64.61. — Tóth S.: Veszprémi középkori sírkőtöredékek i. m. 170–171., 174., 177., 183. 64. j., 4. kép; Tóth Sándor: Püspöki síremlék töredéke. In: *Pannonia Regia* i. m. 289–290. (kat. sz.: IV–61.).

187 Mathes, J. N.: *Veteris arcis Strigoniensis* i. m. 63–64. (§. 101.); Tab. VII. lit. A.; Tóth S.: Veszprémi középkori sírkőtöredékek i. m. 170–171., 174., 176., 177., 181–183. 29., 50., 64. j., 5–6. kép; Várady Z.: Gótikus minuscule feliratok i. m. 22., 34., 44. (6. sz.).

188 Novi Sad, Muzej Vojvodine (Vajdasági Múzeum), Itsz. 2736. — Nagy Sándor: Dombó. Középkori monostor és erőd. Újvidék 1987. 17., 31. (2. sz.), 2. kép; Tóth S.: Sírkő töredékei i. m.

189 Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum, Itsz. 6017. és 8016. — Lővei Pál — Engel Pál: Székesfehérvári kőfaragványok Györgyi Bodó Miklós prépost címerével. *Művészettörténeti Értesítő* 32. (1983) 1–7.

97. kép. Gatalóci Mátyás síremlékének töredéke (Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum; fotó: Lővei Pál)

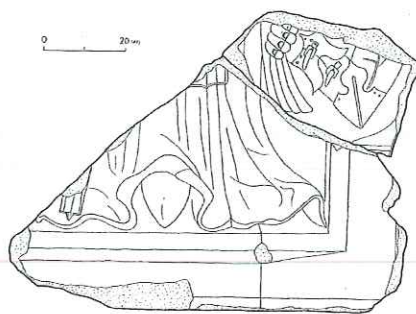
99. kép. Dombói főpapi síremlék töredékei, 15. század harmadik negyede körül (Novi Sad, Muzej Vojvodine; fotó: Takács Imre)

100. kép. Györgyi Bodó Miklós székesfehérvári sírkőtöredéke (Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum; fotó: Lővei Pál)

98. kép. Szécsi Dénes síremléke (Esztergom, Bazilika alttemploma; fotó: Műemléki Fotótár)

101. kép. Györgyi Bodó Miklós székesfehérvári sírkőtöredéke (felmérési rajz: Lővei Pál)

területén [...] vezéremléknek kínálkozik Berzevici Gergely (sic) [...] nyitrai sírköve, amely úgy tűnik, egy legalább az 1460-as évekig [...] nyúló produkció élén áll.”¹⁹⁰

A figurális főpapi síremlékek stílusának alapvetően a papi ornátus drapériakezelésén keresztül jellemezhető motívumkincse azonban sem a páncélos vitézi figurákkal, sem a sisaktakarók foszlányrendszereivel nem mutatnak átfedést, így stílászösszevetésre nemigen adódik lehetőség. Olyan síremlékünk, sírkőtöredékünk is csak elvétve akad a 15. század második-harmadik negyedéből, amelyen a vitézi síremlékek gyakori kelléke, a lábfejek alá helyezett oroslán drapériához kapcsolódik. Ezek közül az egyedül épen fennmaradt alkotás Szentgyörgyi és Bazini (III.) György (+1467) már említett tumba-fedlapja Pozsonyszentgyörgyön (75. kép), amely azonban a hazai „fősodortól” távol áll, passauai import mű.¹⁹¹ Hasonló mértékben épen fennmaradt, már egyértelműen hazai alkotás csak a század utolsó két évtizedéből ismert, a két Szapolyai-síremlék Szepeshelyen,¹⁹² valamint talán a terebesi figurális Perényi-síremlék.¹⁹³ (119., illetve 120. kép) Az oroslános-drapériás töredékek közül a Halászbástyán befalazott, a Stibor-mesterhez köthető oroslánról korábban már volt szó (55. kép). Ez a darab Némethy Lajost az óbudai egykori Viktória-téglagyár területén állt középkori kolostor (fehéregyházai pálosok?) (kerengő-)folyosóján 1884-ben előkerült, ugyancsak vörösmárvány szarko-

190 Marosi E.: A Zsigmond-kor művészeti öröksége i. m. 563.

191 Lővei, P.: Künstlerische Beziehungen i. m. 126–127.

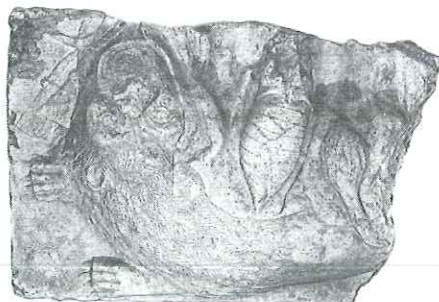
192 Szapolyai Imre síremléke: Wagner, Carolus: Analecta Scepussii sacra et profani II. Viennae 1774. 339.; Jankovich M.: Zápolya Imre', és István' Hamvai i. m.; Csoma József – Csergheő Géza: Szapolyay Imre sírköve. Archaeologiai Értesítő Ú. F. 10. (1890) 342–345.; Divald Kornél: Szepesvármegye művészeti emlékei II. Budapest 1906. 101–104.; XX/1. tábla; Vernei-Kronberger E.: Magyar középkori síremlékek i. m. 35., 36., 46., 47.; 27. tábla; Balogh Jolán: A művészet Mátyás király udvarában. Budapest 1966. I. 297–298.; II. 330. kép; Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541. Ausstellung auf der Schallaburg vom 8. Mai bis 1. November 1982. Hrsg. Gottfried Stangler. Schallaburg 1982. 683. (Kat. Nr.: 836., Balogh, Jolán), Abb. 18; Balogh Jolán: Mátyás király és a művészet. Budapest 1985. 251–252.; Kresák, Fedor: Úvahy o renesancii na Slovensku, najmä o architektúre. Ars 21. (1988:1) 22.; Luxová, V.: Memento mori i. m. 332., 667–668. (kat. sz.: 2.2.10.), 275., 280. kép; Varga Livia: Szapolyai Imre (+1487) síremléke (kat. sz.: 6.4.). In: Hunyadi Mátyás, a király i. m. 276–277.; Lővei P. – Weisz B.: A gazdaság- és pénzügyigazgatás i. m. 230–231., 9. kép.

Szapolyai István síremléke: Jankovich M.: Zápolya Imre', és István' Hamvai i. m.; Divald K.: Szepesvármegye művészeti emlékei i. m. II. 101–104., 76. kép, XX/2. tábla; Csoma József – Csergheő Géza: Szapolyay István és Csetneky István sírkövei. Archaeologiai Értesítő Ú. F. 10. (1890) 133–136.; Vernei-Kronberger E.: Magyar középkori síremlékek i. m. 35., 36., 46–47.; Matthias Corvinus i. m. 683–684. (Kat. Nr.: 837., Balogh, Jolán), Abb. 19; Kresák, F.: Úvahy o renesancii na Slovensku i. m. 22., 23.; Luxová, V.: Memento mori i. m. 332., 668. (kat. sz.: 2.2.11.), 281. kép.

193 A volt pálos templomban (ma római katolikus plébániatemplom). — Csoma J. – Csergheő G.: A Perényiek középkori síremlékei i. m. 300–302.; Balogh Jolán: Későrenaissance kőfaragó műhelyek I. Ars Hungarica 2. (1974) 36.; Balogh J.: Mátyás király és a művészet i. m. 251–252.

102. kép. Vránai perjel óbudai szarkofágfedlapjának töredéke, 1460-as évek (BTM; Gömöri Havas S.: Az ó-budai Fehéregyház i. m. nyomán)

103. kép. Vránai perjel óbudai szarkofágfedlapjának töredéke (fotó: Múemléki Fotótár, Hack Róbert)

fágfedlap-töredék (102–103. kép)¹⁹⁴ oroszlánjára emlékeztette,¹⁹⁵ nem teljesen megalapozatlanul. A lábak ugyan a másik állat három ujjával ellentétben négyujjasak, de a farokbojt formája, a sörény tincseinek párhuzamos vésetekkel alakított szőrtincsei valóban rokonságról árulkodnak. Az állat hátára itt is drapéria borul, amelyen páncélsarus lábfej áll. A vitézi ábrázolás azonban az állat feje mellett fonott zsinórokon függő, egyértelműen az egyháziakra jellemző, rangjelző bojtjaival párosul. A bárói rangra utaló páncélos figura és az egyházi bojtok egyedül a vránai perjelek esetében kapcsolódhattak össze a magyarországi emléktanyagban. A töredék stílusát tekintve leginkább Szentgyörgyi Székely Tamás jöhet szóba, aki 1450–1462 között volt vránai perjel, esetleg utóda, Szentgyörgyi Székely János, aki 1465–1468 között. A következő perjel, Beriszló Bertalan (1475–1512) véleményem szerint már kiesik a lehetséges köréből.¹⁹⁶

A vránai perjel sírkövén látható páncélsaru, ellentétben a Stiborici (II.) Stibor síremlékén ábrázolt párhuzamának lekerekített orrú kiképzésével, elől csücskös nyúlványban végződik. Ehhez a végződéshez hasonló, de még hossz-

194 BTM, ltsz. BTM-KO 1149. – N. N.: Újabb ásatásokat... Egyházművészeti Lap 5. (1884) 191–192.; Tholt Titusz: Fehéregyház és Árpád sírjának holfekvése s kutatásaim. Budapest 1886. 69.; Gömöri Havas Sándor: Az ó-budai Fehéregyház. Budapest Régiségei 2. (1890) 37., 39.; Diváld Kornél: Budapest művészete a török hódoltság előtt. Budapest [1903] 57., 19. kép; Garády Sándor: Az óbudai Fehéregyháza. Történetírás 1. (1937) 257.; Radocsay, D.: Les principaux monuments funéraires i. m. 474. (39. sz.); Lővei Pál: Figurális síremlék töredéke. In: Pannonia Regia i. m. 290–291. (kat. sz.: IV–62.).

195 Némethy Lajos: A clarissák ó-budai zárdájáról. Egyházművészeti Lap 5. (1884) 206.

196 A töredéket ezzel szemben Beriszló Bertalan síremlékéhez köti: Prohnenko Igor – Zsilenko Mária – Buzás Gergely: A nyalabvári Perényi-sírkő. Archaeologia – Altum Castrum Online. A Magyar Nemzeti Múzeum visegrádi Mátyás Király Múzeumának középkori régészeti online magazinja (2016) <http://archeologia.hu/content/archeologia/371/nyalabvar.pdf> (letöltés: 2017. február 25.) 16., 19., 17. kép; A vránai perjelek adatai: C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás: Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I. Főpápok és bárók. Budapest 2016. 59.

104. kép. Ernusz János budai sírkövének töredéke (BTM; fotó: BTM)

105. kép. Keresztelőkút (?) lábazati eleme a budai Nagyboldogasszony-templomból, 15. század harmadik negyede (fotó: Lővei Pál)

szabb (egyébként a rongáltság következtében hiányos felületű) nyúlványú orra van a lábbelinek azon a budai töredéken (104. kép), amelyet reneszánsz kapitális betűtípusú, Szlavóniára utaló [SCL]AVONIE feliratrésze és a töredék stílusa alapján joggal kötött Balogh Jolán Ernusz János (+1476) főkincstartó, szlavón bán személyéhez, akinek síremléke halála után készült el.¹⁹⁷ Ez a cipő azonban nem páncéllemezekből áll – feltehetően bőrből készült eredetű utánzó. Az alatta látható oroszlán-részlet viszont sokkal színvonalasabb megformálású, mint a vránai perjel oroszlánja – mindenképpen más mester, valószínűleg más műhely alkotása. A Stibor-mester korábbi hagyományához sokkal közelebb állónak, egyben azonban a vránai perjel oroszlánjához képest sokkal plasztikusabbnak, mozgalmasabbnak, kvalitásosabbnak tűnik viszont egy másik budai oroszlánábrázolás. Ennek két játékos oroszlánját felfelé sűrűsödő, hengeres támasz palástjára illesztette a kőfaragó – alighanem egy keresztelőkút aljáról lehet szó. (105. kép) A darabot abban a különböző faragványokból álló, központi elemeként az oroszlános lábazat fölött egy középkori sírkőből átfaragott barokk kézmosómedencét tartalmazó falikút-kompozícióban helyezték el, amely ma a budai várnegyedben, az Úri utca 17. és a Balta köz 4. számú házak közös udvarában látható.¹⁹⁸

197 BTM, ltsz. BTM-KO 239. – Horváth H.: A Fővárosi Múzeum Kőemléktárának leíró lajstroma i. m. 27. (239. sz.); Horváth Henrik: Budapest művészeti emlékei. Budapest 1938. 26., 75.; XLV. tábla; Vernei-Kronberger E.: Magyar középkori síremlékek i. m. 33., 69. 150. j., 5.b. kép; Balogh J.: A művészet Mátyás király udvarában i. m. I. 297., 298., 699. 44. j., 719.; II. 326. kép; Radocsay, D.: Les principaux monuments funéraires i. m. 481. (77. sz.); Balogh J.: Későrenaissance kőfaragó műhelyek i. m. 36.; Lővei P. – Weisz B.: A gazdaság- és pénzügyigazgatás i. m. 227–228., 8. kép.

198 A kőfaragványok a Nagyboldogasszony-templomból kerültek ki 1902 körül. Sisa József szíves közlése szerint a kút először az Epreskertben állt, majd a II. világháború után Stróbl Alajos szobrászművész leányának adták át, aki budai háza udvarában építette azt újra fel. – Zolnay László: A budai vár. Budapest 1981. 10. kép; Zolnay László: Középkori díszkutatás

Síremlékeik összevetéséhez a világi arisztokraták és a főpapok családi kapcsolódása jelenthet némi fogódzót, már azonnal a főpapi csoport kezdetén álló Berzeviciek esetében is: György püspök a berzevicei sírköve (47–48. kép) kapcsán már említett Berzevici Péter tárnokmester fia volt. Ezt sírkövének felirata is erősen hangsúlyozza: [*Hic iacet reve]rendvs in xp[ist]o pater d(omi)n(u)s georgius nat(us) q(uo)ndam magnifici viri d(omi)ni petri filij hernici de bezericz thavernicor(um) regaliu(m) m(a)g(ist)ri Ep(iscopu)s hui(us) eccl(es)ie qui obiit i(n) festo natiuitatis d(omi)ni anno eu[sdem] m cccc xxx vii].¹⁹⁹ Az esztergomi Szécsi-sírkő is jelenthet kapcsolódási pontot, az érsek készíttethette ugyanis el szüleinek, Szécsi Miklós tárnokmesternek és Garai Ilonának már említett szentgotthárdi sírlapjait (68–72., illetve 71–72. kép), valószínűleg az anyja 1441. évi halálát követően. Az epigráfiai jellemzők legalábbis nem mondanak ellent a kapcsolódásnak: a nyitrai sírfeliratban egy majuszkulás jellegű nagy E kezdőbetű mellett a *magnificus* szó kezdőbetűje a már jól ismert, ferdén áthúzott m, Diakováron nagy Z kezdőbetű, az esztergomi Szécsi-sírlap hiányos köriratában C és T verzális kezdőbetűk találhatók.*

A főpapi csoport „azonos mesternek, vagy legalábbis egymással szoros kapcsolatban lévő mestereknek tulajdonítható” darabjait illetően Tóth Sándor a Kassai Jakab stílusával való összefüggést vetette fel,²⁰⁰ a magyarországi emlékeket összetartó hasonlóságokhoz képest valamivel távolabbi stílusrokonságot érzékelve a magyarországi csoport és Johannes Grünwalder freisingi püspök (+1452) síremléke között. Utóbbit korábban a helyi kutatás Kassai Jakab műveként határozta meg. A kapcsolatnak sajátos tartalmat látszottak adni a magyar főpapok (Gatalóci kivételével) és Johannes Grünwalder egyaránt bécsi egyetemi tanulmányai, valamint Kassai Jakab 1429-től kimutatható bécsi tevékenysége. Tóth Sándor ugyanakkor a freisingi síremlék aszimmetrikus kompozíciójára, valamint a szobrász hiteles freisingi oltárszobraira utalva óvatosságra intett az attribúció tekintetében, és a lágy stílus formafelfogásának a freisingi emlékekre és a magyarországi síremlékcsoportra egyaránt jellemző szerves és hosszas továbbélését egymással párhuzamos stílusáramlatként jellemezte.

Marosi Ernő utóbbi szavára tette, hogy a bécsi szobrásznak a magyar művészettörténeti szakirodalom eddig leginkább a hatásait igyekezett bemutatni, különösen Kassa késő gótikus produkciójában, pedig „stílusának eredetkérdései realisabb problematikát jelentenek”.²⁰¹ Mielőtt azonban ezt az erede-

Budán. Művészettörténeti Értesítő 22. (1973) 260., 7. kép; Bodor Imre: Újra fénylik Budavár rejtett ékköve. Műemléklap 5. 11–12. (2001) 14–15.; Lővei Pál: A Boldogasszony-plébánia-templom középkori sírköveiről. In: Mátyás-templom i. m. 90.

199 Berzevici György 1937. november 5-én még nyitrai püspök, utódja, Szécsi Dénes 1438. november 8-án már az: Engel P.: Archontológia i. m. I. 72. Így, bár a sírkőről az évszám lekopott, Berzevici elhunytának olvashatóan megmaradt karácsonyi napja (december 25.) egyértelműen meghatározza az 1437-es évet.

200 Tóth S.: 15. századi sírplasztikánk i. m.

201 Marosi E.: A Zsigmond-kor művészeti öröksége i. m. 563.

tet valahol a Stibor-mester körül kezdenénk keresni — az ötlet a fentiek alapján nem is teljesen megalapozatlan —, érdemes rámutatni a Grünwalder-síremlékkal kapcsolatos újabb németországi véleményekre, amelyek nem látzanak alátámasztani Kassai Jakab szerzőségét, akinek esetében így általában is alaptalanul tételezhetünk föl márványfaragói tevékenységet. A II. János bajor herceg törvénytelen fiaként V. Félix ellenpápától a bíborosi címet is elnyerő főpap még röviddel halála előtt elkészíttette — a székeskáptalan egyes kanonokjainak rosszallását és Grünwaldernek a salzburgi érseknél való bepanaszolását is kiváltó — tumbáját.²⁰² Az ebből egyedülként fennmaradt fedlap Sigmund Benker vetette össze a freisingi dóm főoltárának 1443-ban Kassai Jakab által faragott Szent Korbinianus figurájával, kiemelve a két arc egyformán húsos típusát, az érzékeltetően kubisztikus csontozatra energikusan feszülő bőr megformálását, egyben a síremléket a bécsújhelyi vár címerfala (1453) III. Frigyes-figurájához vezető út állomásaként interpretálta.²⁰³ Az Altbayern művészetében izoláltak tartott síremlék kapcsán Hans Karlmann Ramisch, átvéve Benker feltevését, Kassai Jakab freisingi figuráival és Grünwalder személyes kapcsolataival magyarázhatóan Bécs szerepét emelte ki, az 1967. évi kressi *Gotik in Österreich* kiállításon a fedlap gipszmásolatát is bemutatva.²⁰⁴ Kétségét először Vincent Mayr jelezte, rámutatva, hogy az oltár és a síremlék figuráinak testtartása és redőkezelése alapvetően eltér egymástól, és az általa Wolfgang Ebner kanonok 1440-es évekre keltezhető regensburgi síremlékének²⁰⁵ köréhez kötött tumbafedlap határozottan a salzburgi síremlék-művészet alkotása.²⁰⁶ Az utolsó szót máig a kérdésben Volker Liedke mondta ki, határozottan a müncheni Hans Haldner műhelyét nevezve meg a Grünwalder-síremlék készítési helyeként.²⁰⁷

A „második generáció”

Ha a főpapi síremlékcsoportnak a Stibor-műhelyhez kapcsolása valóban megalapozott, a 15. század tízes éveinek második felétől, 1420 tájától körülbelül az 1470-es évek közepéig folyamatos műhelygyakorlatra utal a bemutatott emlékekanyag — ami megmagyarázná Keszi Balázs már említett, az 1470-es évek közepe táján készült sírlapjának²⁰⁸ (83. kép) a Stibor-műhely címeres alkotásával fennálló, felfogásbeli és formai rokonságát. Az egész időszakban aligha

202 Mayr, V.: Studien zur Sepulkralplastik i. m. 68–71.; Liedke, V.: Die Haldner i. m. 41–46., 161. (Nr. 3.), Abb. 26–27.

203 Benker, Sigmund: Zum Werk Jakob Kaschauers. In: Aufsätze zur Kunstgeschichte und Pinzipienlehre. Festschrift für Hans Sedlmayr. 1956. (Kézirat, Kunsthistorisches Seminar der Universität München) 3.; idézi: Mayr, V.: Studien zur Sepulkralplastik i. m. 70., valamint Liedke, V.: Die Haldner i. m. 42.

204 Ramisch, H. K.: Plastik i. m. 212. (Nr. 168.); Liedke, V.: Die Haldner i. m. 42.

205 Mayr, V.: Studien zur Sepulkralplastik i. m. 57–61.

206 Mayr, V.: Studien zur Sepulkralplastik i. m. 70–71.

207 Liedke, V.: Die Haldner i. m. 44–46.

208 Lásd a 153. jegyzetet.

egyetlen mester/tulajdonos vezette a műhelyt, legalábbis egy hatvan éven át tevékeny, legalább nyolcvan évet megélt kőfaragó a középkori Budán nem túl valószínű. Egy lehetséges váltás valamikor a negyvenes évek végére, a 15. század közepére valószínűsíthető, amihez egy sajátos motívum nyújthat fogódzót.

106. kép. Vitéz János korábbi sírköve (Esztergom, Bazilika altemploma; fotó: Műemléki Fotótár)

107. kép. Vitéz János későbbi síremléke, 1480 körül? (Esztergom, Bazilika altemploma; fotó: Műemléki Fotótár)

108. kép. A visegrádi oroszlános falikút töredékes baldachin-lemeze, 1483 (Visegrád, Mátyás Király Múzeum; fotó: Lővei Pál)

109. kép. A visegrádi oroszlános falikút töredékes baldachin-lemezének részlete (fotó: Lővei Pál)

Szécsi Dénes már említett esztergomi síremlékének (98. kép) hullámzó feliratszalagja ismétlődik utódja, Vitéz János esztergomi érsek (†1472) szokatlanul keskeny, csupán apostoli keresztet és címerpajzsot ábrázoló korábbi sírkövén (106. kép),²⁰⁹ rajta R és J kezdőbetűvel. Később a hullámzó szalag motívumát ismét felhasználó, figurális síremlék is készült a bíborosnak,²¹⁰ a feliratszalag mélyített sávjának domború betűi azonban már a korai humanista kapitális dekoratív típusát²¹¹ mutatják (107. kép). Ez a két lap jóval távolabb áll Szécsi Dénes síremlékétől, mint a fentebb vázolt főpapi csoport darabjai.

209 Mathes, J. N.: Veteris arcis Strigoniensis i. m. 65. (§. 103.); Tab. VII. lit. C.; Horváth Henrik: Középkori budai fejek. Budapest 1941. 9°.; Matthias Corvinus i. m. 140–141. (Kat. Nr.: 12b., Horváth, István); Várady Z.: Gótikus minuscule feliratok i. m. 22., 34., 36., 44–45. (7. sz.).

210 Mathes, J. N.: Veteris arcis Strigoniensis i. m. 64., 65. (§. 102.), 90. 15. j.; Tab. VII. lit. B.; Paúr Iván: Archaeológiai visszapillantások II. Vitéz János sírköve. In: Török János: Magyarország primása. Közjogi és történeti vázolat. Pest 1859. II. 291–296.; Vermei-Kronberger E.: Magyar középkori síremlékek i. m. 37., 38., 40., 50., 56.; 17. tábla; Horváth H.: Középkori budai fejek i. m. 9°, 29–31., XXXII. kép; Matthias Corvinus i. m. 139–140. (Kat. Nr.: 12a., Horváth, István), 613.; Mikó Árpád: Stílus és felirat. Kőbe vésett, klasszikus- és korai humanista kapitálissal írott feliratok a Mátyás- és Jagello-kori Magyarországon. Művészettörténeti Értesítő 54. (2005) 211–212., 9. kép.

211 Lővei Pál: Sírkövek, sírkőtöredékek. In: Váradi kőtöredékek. Szerk. Kerny Terézia. Budapest 1989. 171.

110. kép. A visegrádi oroszlános falikút töredékes baldachin-lemezének felmérési rajza (Szakál E.: Mátyás király oroszlános díszkútjának rekonstrukciója i. m. 12. kép nyomán)

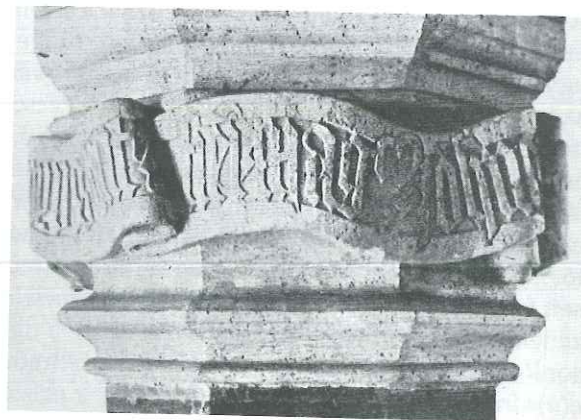
A hullámzó szalag alkalmazása akár a szemléletmóddal is jól magyarázható, hogy a főpapi sírkövek ábrázolása, függetlenül a stílus változásaitól, ugyanazt – a többi helyszíntől eltérő – motivális ábrázolási típust mutatja, akár évszázadokon át Gyulafehérváron, Pécsen, Nyitrán, Esztergomban, minden olyan püspöki székhelyen, ahol ilyen következtetések levonását az emléktárgy száma és jellege egyáltalán lehetővé teszi.²¹² (Az egyedi ábrázolási típusok hagyományához való ilyesfajta szívós ragaszkodás egyébként nem magyarországi sajátosság, például délnémet vidékeken is megfigyelhető.)²¹³ A meg-megtörő feliratszagra hasonló technikával és betűtípussal vésett felirat egy további példája a visegrádi oroszlános falikút baldachin-lemezének alsó, címerdíszes lapja (108–110. kép), a figurális Vitéz-síremlékhez hasonlóan már korai humanista betűtípusú felirattal: *Anno [D]om[ini mill]esimo q(u)adringente[simo ---] tercio*.²¹⁴ A hiányos évszám korábbi, 1473-ra történő kiegészítésével²¹⁵ szemben Buzás Gergely a visegrádi palota építéstörténeti adataival és *in situ* évszámaival összhangban 1483-as évszámot javasolt.²¹⁶ Az oroszlános kút egyébként a visegrádi Mátyás-kori kutak és más vörösmárvány szobrászati díszek közül kiválik gótikus stílusával és grafikus jellegű, kevésbé finom formálásával. A királyi palota területén a késői Mátyás-korból és a korai Jagelló-korból két kőfaragóműhely maradványait is feltáró Buzás Gergely az oroszlános kutat egy harmadik kőfaragó-csoporthoz kapcsolta.²¹⁷ Nem is feltétlenül kellett Visegrádon készülnie, készen a helyszínre hozhaták, akár Budáról is.

A mélyített sávban domború betűs feliratot hordozó, hullámzó szalag ezeknél – sőt a Szécsi-sírkőnél is – korábbi példája a vajdahunyadi vár Hunyadi János építkezéseihez köthető, földszinti nagytermében,²¹⁸ 1452-es év-

- 212 Lővei P. – Varga L.: Síremlékek i. m. I. 592.; Lővei Pál: A gótika és a pécsi székesegyház. Középkori síremlékek. In: *Echo simul una et quina. Tanulmányok a pécsi székesegyházról. Tóth Melinda emlékére.* Szerk. Heidl György, Raffay Endre, Tüskés Anna. Pécs 2016. 212–214.
- 213 Erre mutatott rá Szakács Béla Zsolt „Versengés vagy hagyományörzés? Három középkori példa” című előadásában a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Művészettörténeti Tanszékének *Aemulatio* című konferenciáján, 2016. november 12-én tartott előadásában.
- 214 Szakál Ernő: Mátyás király oroszlános díszkútjának rekonstrukciója. *Művészettörténeti Értesítő* 8. (1959) 328., 12–13. kép; Balogh J.: A művészet Mátyás király udvarában i. m. I. 245–247.; II. 312. kép.
- 215 Dercsényi Dezső – Héjgy Miklós: Visegrád. In: *Pest megye műemlékei.* Szerk. Dercsényi Dezső. Budapest 1958. (Magyarország Műemléki Topográfiája V.) II. 419., 440–441.; Balogh J.: A művészet Mátyás király udvarában i. m. I. 247.
- 216 Buzás Gergely: Visegrád, királyi palota 1. A kápolna és az északkeleti palota. *Országos Műemléki Felügyelőség.* Budapest 1990. 42., 58. 204. j.
- 217 Buzás Gergely: Építőműhely feltárása a visegrádi ferences kolostor területén. *Archeologia – Altum Castrum Online.* A Magyar Nemzeti Múzeum visegrádi Mátyás Király Múzeumának középkori régészeti online magazinja (2016) archeologia.hu/content/archeologia/357/buzas-epitomuhely.pdf (letöltés: 2016. december 15.). 22.
- 218 Möller István: A vajdahunyadi vár építési korai. Különnyomat a *Magyarország Műemlékei* III. kötetéből. Budapest 1913. 14., 15., 52. kép, XX. tábla; Entz Géza: Erdély építészet a 14–16. században. Kolozsvár 1996. 103., 161. kép.

111. kép. A vajdahunyadi vár földszinti nagytermének 1452-es évszámú, feliratszalagos oszlopfejezete a vörösmárvány oszloptörzs felső részével (fotó: Lővei Pál)

112. kép. A vajdahunyadi vár földszinti nagytermének 1452-es évszámú, feliratszalagos oszlopfejezete (fotó: Möller I.: A vajdahunyadi vár építési korai i. m. XX/3. tábla nyomán)

számmal keltezve a középső oszlopsor egyik fejezetét teljesen körbefonva található (111–112. kép). Felirata: *Hoc opvs fecit fie(r)i mag(nifi)^c(us) Joh(a)nes de hwnyad reg(n)i hu(n)g(ar)i(e) gub(e)r(n)a(t)^{or} a(nn)^o d(omin)i m(illesim)^o cccc^o l ii.*²¹⁹ Előfordulnak benne nagy kezdőbetűk, és a magnificus *m*-je a már ismert, ferde vonallal áthúzott formát mutatja. Valamennyi fejezet anyaga fehér mészkő, alattuk azonban a nyolcszögű oszloptörzsek vörösmárványból készültek²²⁰ – újabb példaként az eltérő keménységű kőanyagok használatának egyazon műhelyben. A vörösmárvány egyértelműen az ország központi területéről került az erdélyi várba, minden bizonnyal már kifaragva, legfeljebb a végső csiszolást hagyva a helyszíni összeállító munkát végző műhelytagokra, és nehéz feltételezni, hogy az oszloptörzsekhez tartozó fejezetek ne a központi műhelyben készültek volna (anyaguk természettudományos vizsgálatára azonban eddig nem került sor, így a Buda környéki mészkövekhez hasonló, a többi vajdahunyadi kőanyagtól eltérő megjelenésük mérlegelése erősen szubjektív vélekedés).

A sírlapot keretező, hullámzó feliratszalagok a korábbi magyarországi síremlékanyagban nem ismertek. Írásszalag természetesen akad, ha nem is túl nagy számban. A legkorábbi egy bizonyos Borbála vörösmárványból készült, a budai Nagyboldogasszony-templomból származó sírkőtöredéke, a

219 Möller I.: A vajdahunyadi vár építési korai i. m. XX/2–5. tábla; Entz G.: Erdély építészete a 14–16. században i. m. 103. 6. j.; Lupescu Radu: Feliratos oszlopfő másolata a vajdahunyadi vár palotaszármányából. In: Hunyadi Mátyás, a király i. m. 188. (kat. sz.: 1.19.).

220 Lővei Pál opponensi véleménye. In: Lupescu Radu „Vajdahunyad vára a Hunyadiak korában” című doktori (PhD) értekezésének vitája. Művészettörténeti Értesítő 57. (2008:1) 168–169.

figurális ábrából megmaradt hajtincs mellé helyezett írásszalagján kétsoros, *MISER[ERE MEI] DEUS [---] SECV(N)D[VM MA]GNAM* felirattal.²²¹ A keret és a belső mező egy síkban tartásával, egyben a sírkőábra domborművű faragásával annak az 1370 körüli, kulcsfontosságú síremlékcsoportnak²²² egyik tagja, amelyet Cudar László pannonhalmi apát (+1372) pannonhalmi,²²³ Bebek György királynéi tárnokmester (+1390) 1371 után készült tornagörgői sírlapja,²²⁴ valamint egy feltételeesen Vezsenyi Domonkos fia Tamás mesterhez kötött, a Margit-szigeten talált töredékes sírkő²²⁵ fémjelez, és stílusosan a székesfehérvári Anjou-sírkápolna síremléktöredékeihez²²⁶ áll közel. (Ehhez hasonlóan homogén stílusú és kivitelű síremlékegyüttes egyébként ezt követően nem fedezhető fel a magyarországi emlékanyagban, egészen a „Stibor-síremlékek mestere” tevékenységéig.) A szegedi középkori plébániatemplom területén előkerült, az 1370–1380-as évekre keltezhető, de az előbbieknél jóval igénytelenebb megmunkálású, vörösmárvány kriptafedlapon egy vésett vonalrajzú, térdeplő férfialak emel a feje felett kacskaringózó szalagot *ave m[ari]a gratia pl[ena]* felirattal,²²⁷ és egy már említett, a Stiborműhelyhez köthető, a lengyel Pobóg-címernemzetség címerábráját mutató faragványon (29. kép) ábrázolt alak tart maga előtt írásszalagot, *miserere mei [---]* feliratrészzel.²²⁸ A feliratszalagot tartó emberalakoknak óriási ikonográfiai hagyományuk volt a fal-, könyv- és táblakép-festészetben, de ilyesfajta emlékek a vajdahunyadi oszlopfejezeten körbefutó vagy a Szécsi Dénes síremlékét övező szalagok ötletadóinak aligha tarthatók. Az utóbbinál

221 BTM, ltsz. BTM-KO 245. — Horváth H.: A Fővárosi Múzeum 29. (245. sz.); Horváth H.: A Székesfehérvári Múzeum középkori lapidáriuma i. m. 119., kép a 128. oldalon; Lővei P. – Varga L.: Síremlékek i. m. I. 465., 591.; II. 636. kép.

222 Tóth S.: Veszprémi középkori sírkőtöredékek i. m. 169.; Lővei P. – Varga L.: Síremlékek i. m. I. 465.; Engel Pál – Lővei Pál: Két töredékes sírkő a Margitszigetről. Budapest Régiségei 29. (1992) 51., 55. 17. j.

223 Takács Imre: Czudar László síremléke a pannonhalmi bazilikában. Művészet 22. (1981:6) 44–45.; Lővei P. – Varga L.: Síremlékek i. m. I. 464., 465., 466., 20. színes kép; II. 640. kép; Lővei Pál: Középkori síremlékek. In: Mons Sacer i. m. I. 310., 311., 313–314. (kat. sz.: II.26.), 315.

224 Csoma József: Magyar sírkövek. I. Bebek György sírköve. II. Bebek László sírköve. Turul 6. (1888) 159–160.; Csergheő, G. – Csoma, J.: Alte Grabdenkmäler aus Ungarn i. m. 11–14.; Dercsényi Dezső: Nagy Lajos kora. Budapest [1941] 107., XI/2. kép; Engel P. – Lővei P. – Varga L.: A tornagörgői, egy bazini és egy ismeretlen helyről származó sírkőről i. m. 255–256., 1. kép; Engel, P. – Lővei, P. – Varga, L.: Grabplatten von ungarischen Magnaten i. m. 36., 38., 39., 43–44., 6. kép.

225 BTM, ltsz. BTM-KO 940, 1000. — Engel P. – Lővei P.: Két töredékes sírkő i. m. 51., 6–8. kép.

226 Lővei Pál: Az Anjou-síremlékek újonnan előkerült töredékeiről. In: Magyar királyi és főrendi síremlékek. Gótikus baldachinos síremlékek a középkori Magyarországon. Főszerk. Deák Zoltán. Budapest 2004. 72–85.; Lővei Pál: A székesfehérvári Anjou-síremlékek az újabb töredékek tükrében. In: Károly Róbert és Székesfehérvár. Szerk. Kerny Terézia, Smohay András. Székesfehérvár 2011. 171–187.

227 Horváth Ferenc: Szeged, Várkert. In: Régészeti kutatások Magyarországon 2001. Budapest 2003. 218.

228 Művészet Zsigmond király korában i. m. II. 294–295. (kat. sz.: Sz. 50., Lővei Pál); Lővei P.: A Stibor-síremlékek mestere i. m. 105., 8. kép.

113. kép. Friedrich Gunderstorfer sírlapja (Ranshofen; fotó: Lóvei Pál)

114. kép. Ulrich Zächenperger és két felesége síremléke (Burghausen, plébániatemplom; fotó: Lóvei Pál)

korábbi, hozzá közel álló megoldások elvéve említhetők Salzburg ma Felső-Ausztriába eső környezetében. A Hans Kuchler (†1436) *Erblandmarschall* feleségével együtt ábrázoló, berakásokkal színezett tumbafedlap Mattighofenben a férfi által alapított egykori Stiftskirchében, a mai plébániatemplomban mind a négy oldalon végigfutó írásszalagot hordoz, Friedrich Gunderstorfer kanonok (†1448) félprofilban ábrázolt alakja pedig a Braunau am Inn közelében fekvő Ranshofen egykori prépostsági templomában megfogja a három oldalon húzódó (a láb alatt elhagyták) szalagot (113. kép) — a feliratot mindkettőn vésett betűkkel alakították ki.²²⁹ Ezek vagy hasonló darabok adhatták az ötletet a már a Salzach folyó bajor oldalán, Mattighofentől és Ranshofentől azonban csupán 20–30 km távolságban fekvő Burghausenben nagyjából 1475 és 1504 között működő Franz Sickingernek, de ő a motívumot tökéletesre fejlesztve már mélyített háttérből domborúan kiemelkedő betűkkel írta tele a szalagokat (114. kép). A Volker Liedke által összeállított műtárgylista szerint az ő mintegy hatvan síremléket és epitáfiumot számláló műv-

²²⁹ Liedke, V.: Die Burghauser Sepulkralskulptur i. m. 82., Abb. 67., 69.

re-jén²³⁰ belül nyolc címeres és figurális sírfedlap hordoz tekeredő keretszalagot.²³¹ Franz Sickinger hatására, valamivel még később Mühldorf am Inn kőfaragóműhelyében készült az Au am Inn ágostonos kanonokrendi kolostortemplomában eltemetett Wilhelm Helfendorfer prépost (†1504), valamint az 1515-ben eltemetett Christian Sperrer prépost két figurális síremléke²³² — valójában igényességben ezek mérhetők a két alakos esztergomi érsek-síremlékhez. A burghauseni mester szalagjain és más, hagyományos keretű síremlékein, továbbá epitáfiumtábláinak párhuzamos soraiban sem töltik ki a betűk a mélyített háttérsávok teljes magasságát (ez jellemzi a mühldorfi mester két síremlékét is), ebben a magyarországi emlékektől — nemcsak a Stibor-mester körének alkotásaitól — eltérnek, azokon ugyanis a betűk ritka és késői kivételektől eltekintve alul-felül érintkeznek a sávok széleivel. A magyarországitól eltérő megoldás egyébként nem csupán Franz Sickingerre volt jellemző, általánosabb jellemzője a Salzburg-bajor vidékek késő gótikus sírkőfaragásának, például a nagyjából 1437 és 1510 között működő müncheni Haldner-műhely is így dolgozott.²³³

A Sickinger-műhely később kezdte munkáját, mint ahogy a vajdahunyadi és az első esztergomi írásszalagos alkotások megszülettek. Valószínűleg a salzburgi példaképek lehettek közösek, ezek azonban már nem a „Stibor-síremlékek mestere” 15. század eleji iskolázottságának a tanúi voltak, hanem 1430-as, 1440-es újabb alkotások. Egyébként, ahogy azt a Kuchler-fedlap és a Gunderstorfer-síremlék tanúsítja, ugyancsak a lágy stílus hagyományát vitték tovább. Itt említendő meg az is, hogy a freisingi Grünwalder-síremléken a püspökfigura lába alá helyezett *pedum*hoz hasonló megoldások a magyarországi főpapi síremlékcsoporthoz hasonló alkotásaira, így Szécsi Dénes esztergomi és Györgyi Bodó Miklós székesfehérvári síremlékére (98., illetve 100. kép) is jellemzők. A Stibor-műhelybe tehát valamikor az 1440-es években, legkésőbb 1450 körül új művészi impulzusok érkeztek — valószínűleg egy újabb mester jóvoltából, aki a Stibor-mester iskolázottságának helyszínein, a vörösmárvány-faragás salzburgi/bajor központjaiban tett szert a saját tapasztalataira, amelyek azonban jól összeegyeztethetők voltak a műhely akkor már vagy három évtizedes hagyományaival, stílárís igazodásával, technikai tudásával. Az új mester „bátorságát” jelezhetik a vajdahunyadi vörösmárvány oszloptörzsek is, amelyek készítéséhez a gercsei vörösmárvány valójában nem volt elég homogén, ezért — mint már említettem — később meg is kellett őket vasal-

²³⁰ Liedke, V.: Die Burghauser Sepulkralskulptur i. m.

²³¹ Liedke, V.: Die Burghauser Sepulkralskulptur i. m. Abb. 75–76., 79., 81–82., 84., 90., 92., 94–95., 97–98., 111.

²³² Liedke, V.: Die Burghauser Sepulkralskulptur i. m. 128., Abb. 111.; Liedke, Volker: Der Maler Wilhelm Pätzold und der Bildschnitzer Matthäus Krinis, zwei bedeutende Mühldorfer Meister vom Anfang des 16. Jahrhunderts. *Ars Bavarica* 59–60. München 1989. 20–24., Abb. 21–22.

²³³ Liedke, V.: Die Haldner i. m. Abb. 10–11., 13–15., 17–18., 21., 23–30., 38–46., 48–59., 61–71., 73–74., 76–78., 81., 90–91., 96.

115. kép. A visegrádi oroszlános falikút egyik oszloptartó oroszlánja (Visegrád, Mátyás Király Múzeum; fotó: Lővei Pál)

116. kép. A visegrádi oroszlános falikút egyik oszloptartó oroszlánja (Visegrád, Mátyás Király Múzeum; fotó: Lővei Pál)

ni. Aligha véletlen, hogy mesterünk az oszloptörzsek gyártásában követőkre Magyarországon csak elvétve talált, és akkor is a gerecsei vékonyabb rétegek-ből adódó, lényegesen kisebb keresztmetszetben készültek hasonlóak.²³⁴ (Egy az ismert emléktárgy alapján alapvetően sírköveket faragó műhely természetesen minden további nélkül készíthetett vörösmárvány építészeti elemeket is, ahogy azt az altöttingi prépostsági templom karzatának 1503-ban Franz Sickinger burghauseni műhelyében készült, vörösmárvány oszlopai kitűnően mutatják.²³⁵) A visegrádi kút azt jelzi, hogy talán azt sincs okunk feltételezni, hogy az 1470-es években a tevékenység a műhelyben hirtelen megszakadt volna — oroszlánjainak hasukon fekvő pozitúrája (115–116. kép) például a vránai perjel budai fedlapja (102–103. kép) oroszlánjának beállításával rokon. A kút modernebb, a lágy stílustól már teljesen elszakadt jellemzői azonban talán ismét generációs váltásról tanúskodhatnak.

A budai műhely második generációját az elsőhöz nem csupán a kontinuum főpapi síremlécsoport időbeli átfedése vagy a jellegzetes *m* betű vajdahunyadi megléte köthette. A vajdahunyadi várban a csigalépcső-feljáró udvari bejáratának kaputimpanonjában (117. kép) a két angyal által hordozott Hunyadi-címert Marosi Ernő ugyanahhoz a 14. század végi, seeoni Aribó-síremléktől és Rupert Pipan ambergi síremlékétől a 15. század második feléig követhető bajor és salzburgi körrel, illetve e kör stájerországi kisugárzásának

234 A budai királyi palotából „sorozatban gyártott”, 18,5 és 22 cm átmérőjű, hengeres oszloptörzsek és hozzájuk kapcsolható, késő gótikus jellegű, nyolcszögű fejezetek – egyikőjük magassága: 23 cm – mutatják azt a mintegy 25 cm vastag rétegződést, amelyik a gerecsei bányákból fejthető, homogén nyersanyagot jellemezte. Ez a vastagság jól megfelelt a sírlapoknak, de nem volt megfelelő a monumentális oszloptörzsek és az ausztriai emlékekehez hasonló méretű keresztelőkutak faragásához. A budai leletekről: Végh András: Késő gótikus oszlop a budai királyi palotából. In: Hunyadi Mátyás, a király i. m. 334–335. (kat. sz.: 9.6.a–b.).

235 Az egyházi számadások szerint 1503-ban egy bizonyos Franz von Burghausen szállított oszloptörzseket, oszlopfégeket és -lábazatokat, valamint oltárlapokat a templom számára: Liedke, V.: Die Burghauser Sepulkralskulptur i. m. 30–32., Abb. 28.

117. kép. A vajdahunyadi vár csigalépcső-feljárója udvari bejáratának kaputimpanonja (fotó: Lővei Pál)

118. kép. A vajdahunyadi várkápolna boltozatának karzat feletti, Hunyadi-címeres záróköve (fotó: Lővei Pál)

központi emlékével, Vas Ernő herceg reini síremlékével (12–14. kép) kapcsolta össze, mint a budai Stibor-síremléket.²³⁶ A reini síremléken az egyik szárnyukat felemelő, a másikat lefelé hajtó, a herceg köpenyének szegélyét tartó angyalalakok beállítása lényegében azonos a vajdahunyadi címer karéjos keretét emelő angyalokéval, a lefelé fordított szárnyak „hurokszerűen” rajzolt élével egyetemben. A timpanon fehér kőanyaga egyezőnek tűnik a vajdahunyadi nagyterem oszlopfégezteinek anyagával, és a sisak takarófoszlányai és a némelyik fejezetet díszítő indák (94. kép) is erősen hasonlóak. Az indadísz/takarófoszlányok azonos formálása és a sisakdísz Hunyadi-hollójának a timpanon angyalszárnyaihoz hasonló szárnyalakítása alapján ehhez az együtteshez kapcsolható a várkápolna boltozatának a karzat feletti, Hunyadi-címeres záróköve is (118. kép).²³⁷ Semmiképpen nem állítható azonban, hogy ez lenne Hunyadi János vajdahunyadi építkezéseinek egyetlen stílusrétege: Radu Lupescu mutatott rá egyes faragványok — a Valois-család címerével is kísért — franciás jellegzetességeire (ő egyébként a csigalépcső-feljáró kaputimpanonjával kapcsolatban sem zárta ki a francia kapcsolatot).²³⁸ A helyzet a kormányzó várában hasonló volt ahhoz, amilyenről a Zsigmond kori budai szoborlelet

236 Marosi Ernő: Buda és Vajdahunyad, a 15. századi magyarországi építészettörténet tartópillérei. Építés-Építészettudomány 15. (1983) 307–308.; A timpanonról: Möller I.: A vajdahunyadi vár építési korai i. m. XIX/1., XXI. tábla; Entz G.: Erdély építészete a 14–16. században i. m. 104.; Lupescu Radu: Vajdahunyad vára a Hunyadiak korában. Budapest 2006. (Kézirat, doktori disszertáció). 158–159.

237 Möller I.: A vajdahunyadi vár építési korai i. m. XIX/2. tábla; Entz G.: Erdély építészete a 14–16. században i. m. 103.

238 Lupescu R.: Vajdahunyad vára i. m. 157–163., 178.; Lővei P. opponensi véleménye i. m. 170.; Papp Sz.: A királyi műhelye i. m. 29.; továbbá: Fehér Krisztina – Halmos Balázs: Hunyadi János vajdahunyadi várának burgundiai kapcsolatai. Műemlékvédelem 58. (2014) 244–251.

119. kép. Szapolyai Imre szarkofúgfedlapja (Szepeshely, prépostsági templom, Szapolyai-kápolna; fotó: MTA BTK Művészettörténeti Intézet)

120. kép. Perényi István vagy Perényi Imre terebesi síremléke (Terebes; fotó: MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Makky György)

tanúskodik: egymás mellett és egymással párhuzamosan több kőfaragócsoport és műhely dolgozott az egyetlen gárda számára túlságosan nagy feladatok megvalósításán.

A műhely további utóélete?

A budai műhely második generációs korszakának a visegrádi oroslános kút már említett jellemzőiben megfogható hatása nem feltétlenül áll magában.

A budai Mária Magdolna-templom feltárása során talált, befejezetlenül maradt angyalos töredéket (20. kép) feltárója a szepeshelyi Szapolyai-síremlékekkel hozta összefüggésbe²³⁹ – a bobovaci faragványok ismeretének hiá-

²³⁹ Bertalan V.: Előzetes jelentés i. m.

121. kép. Pálóci Imre szolnoki síremlékének (?) töredéke (Szolnok, magángyűjtemény; fotó: Lóvei Pál)

nyában ez nagyon is megalapozottnak tűnhetett. Azóta azonban a budai és a boszniai angyalok hajzatformájának, gallérjának, szárnyélének pontos egyezése ezt az azonosítást egyértelműen cáfolja. Legújabbán Buzás Gergely mégis felújította ezt a véleményt, a befejezetlen töredéket a 15. század végére keltezve, az 1487-ben elhunyt Szapolyai Imre nádor szepeshelyi síremlékén (119. kép) látható, címertartó angyalfigurákkal egyező kompozíciója alapján; a részletek, a pajzs, a ruha, a hajviselet ábrázolása azonban Buzás szerint is eltérő, így a két faragvány szerinte sem azonos kéztől származik, de a szepeshelyi darab az ugyancsak az 1480-as évekre keltezhető terebesi figurális Perényi-fedlappal (120. kép) és a szolnoki, a Pálóciakhoz kötött, páncélos figura mellrészét mutató síremlék-töredékekkel (121. kép)²⁴⁰ egy csoportot alkot, és a budai faragvány befejezetlensége következtében a sírkőgyűjtést készítő műhelyről feltételezhető a budai működés.²⁴¹ (A síremlékcsoport budai – esetenként „udvari műhelyben” történt – készítésének tételezése, az angyalos töredék bevonása nélkül is, az egész korábbi szakirodalmon végigfut.²⁴²) A 15.

²⁴⁰ A közelmúltig ismeretlen szolnoki töredékről és felirat hiányában csak feltételes – Pálóci Imre lovászmester (+1483) síremlékéként való – azonosításáról: Kertész Róbert – D. Mezey Alice: Adatok egy bárói familia és Szolnok késő középkori kapcsolataihoz: a Pálóci-sírkőtöredék. *Archaeologia – Altum Castrum Online. A Magyar Nemzeti Múzeum Visegrádi Mátyás Király Múzeumának középkori régészeti online magazinja* (2015) 1–22. <http://archeologia.hu/content/archeologia/351/kertesz-mezey-sirko.pdf> (letöltés: 2017. február 25.) 2–4., 7., 10., 11., 13., 14–15., 17., 18., 2–5. kép; D. Mezey Alice – Kertész Róbert: Páncélos vitéz síremlékének töredéke Szolnokról (1500 körül). *Ars Hungarica* 41. (2015) 436–441., 443., 444., 445., 1–3. kép.

²⁴¹ Prohnenko I. – Zsilenko M. – Buzás G.: A nyalábvári Perényi-sírkő i. m. 12., 13. kép.

²⁴² Például: Divald K.: Szepesvármegye művészeti emlékei i. m. II. 101–103.; Vernei-Kronberger E.: Magyar középkori síremlékek i. m. 46.; Balogh J.: A művészet Mátyás király udvarában i. m. I. 297–298.; Balogh J.: Mátyás király és a művészet i. m. 251–252., 254.; Kresák, F.: Úvahy o renesancii na Slovensku i. m. 22.; Lóvei P. – Weisz B.: A gazdaság- és pénzügyigazgatás i. m. 230.

század végére a címertartó — esetleg síremlékeken a halotti figura mögé függesztett díszes drapériát emelő (Ipolyi Arnold: „geniusok, mint telamonok [...] függönyszerű lepelt, szőnyeget tartva a hős megett”²⁴³) — angyalalak már sokkal kevésbé számított újdonságnak, mint 1430 körül: kályhacsempék, pecsétek, címereslevelek egész sora mutatja, hogy a motívum közhelyszerűvé vált. Alkalmazásuk 15. század végi figurális síremlékeken mégsem triviális, hiszen az elhunyt szobrán kívül két vagy négy további figura kivitelezését igényelte, nyilván jelentősen megemelve a kőfaragó honoráriumát.

Megkockáztatható, hogy esetleg mindenkinek igaza lehet, és az egészen biztosan a kordivatban gyökerező megrendelői igényként jelentkező, késői angyalalakok megformálásához a kőfaragói előképet nem a kortárs kisművészeti emlékek szolgáltatták, hanem az egykor akár rajzvázlatokban is megőrzött, esetleg a budaihoz hasonló befejezetlen darabokat is elraktározó műhelyhagyomány. Sem a középkori Magyarországról, de még például a korábban más összefüggésben már említett Nikolaus Gerhaerts von Leyden, Veit Stoss vagy Tilman Riemenschneider sokkal jobb forrásadottságú környezetéből sem említhetők síremlékeket ábrázoló tervlapok, vázlatrajzok. Hogy ilyenek „archiválása” és gyűjtése azonban — hasonlóan alighanem minden festőhöz és szobrászhoz — a sírkőkészítők műhelygyakorlatához is hozzátartozott, mutatja két, a drezdai Kupferstich-Kabinetben őrzött, Németalföldről származó rajz, az 1480, illetve az 1490/1500 körüli évekből.²⁴⁴ Mindkettő alkalos ábrázolású síremlékhez készült, az egyiket házaspár, a másikat férfialak látható, gondosan megtervezték rajtuk a figurák beállítását, ruházatát, a címerdíszet. Ha a Stibor-mester műhelyében egykor készült alkotások emlékét is őrizték régebbi rajzok, tervek, vázlatok — ami igencsak valószínű, amennyiben a műhelyhagyomány valóban folyamatos volt, s ezt legalábbis lehetségesnek tartom —, akkor a korábbi angyalok típusának felelevenítése könnyen megvalósítható lehetett. Ekkor a „Stibor-síremlékek mestere” már sok évtizede halott volt, de ismét Marosi Ernőt idézve: a mesterrel „kapcsolatba hozható technikai tudás és stílári apparátus aztán a középkor végéig öröklődött a magyarországi hagyományban”.²⁴⁵

Ennek a hagyománynak a hordozói már a budai városi műhely harmadik generációjához tartozhattak — és alighanem ugyanúgy nem voltak tagjai

243 *Ipolyi Arnold*: A középkori szobrászat Magyarországon. A M. Tudom. Akademia XXI. ünnepélyes köz. ülésében jan. XVII. MDCCCLXIII. A M. Tud. Akademia Évkönyvei X/13. Pest 1863. 73. (újabb kiadása: *Ipolyi Arnold*: Tanulmányok a középkori magyar művészetről. [Budapest] 1997. 130.)

244 *Ketelsen, Thomas – Neidhart, Uta*: Das Geheimnis des Jan van Eyck. Die frühen niederländischen Zeichnungen und Gemälde in Dresden. München–Berlin 2005. 56–59. (Kat. Nr.: 9–10., *Ketelsen, Thomas*)

245 *Marosi Ernő*: Márvány, homokkő, interdiszciplinaritás. In: „Szeresd a magad kis mesterségét...” Archaeometriai, régészeti és művészettörténeti tanulmányok Tóth Mária tiszteletére. Szerk. Bajnóczi Bernadett, Dági Mariann, Lővei Pál, Ridovics Anna. Budapest (megjelenés alatt).

122. kép. Sirokai László sírlapja (Siroka, plébániatemplom; fotó: Varga Livia)

vány stílusa és a Szapolyai Imre szepeshelyi síremlékével mutatott rokonsága alapján keltezte évtizedekkel korábbra, valószínűsítve, hogy Perényi István tárnokmester (†1484/87) síremlékéről lehet szó.²⁵⁰ Véleménye számomra is teljesen meggyőzőnek tűnt, leginkább a két síremlék szigorúan frontális beállítására, az architektonikus keretelés egyes elemeinek azonosságára, valamint a

246 Lásd a 240. jegyzetet.

247 *Prohnenko I. – Zsilenko M. – Buzás G.*: A nyalábvári Perényi-sírkő i. m. 10–22.; 8–12., 16–14., 23–29. kép.

248 Az emlékkör jórészt fényképen is megjelenített számba vétele: *Prohnenko I. – Zsilenko M. – Buzás G.*: A nyalábvári Perényi-sírkő i. m. 1–25.

249 *Csoma J. – Csergheő G.*: A Perényiek középkori síremlékei i. m. 300–302.

250 *Balogh J.*: Későrenaissance kőfaragó műhelyek i. m. 36.; *Balogh J.*: Mátyás király és a művészet i. m. 251.

semmilyen királyi műhelynek, ahogy a „Stibor-síremlékek mestere” is polgári szobrász-vállalkozóként vehetett részt Zsigmond budai szobrainak elkészítésében. A 15. század utolsó két évtizedének és a 16. század első harmadának páncélos vitézeket ábrázoló, nem kis részben ép, teljes sarkofágfedlapokat és sírlapokat tartalmazó faragványcsoportja igen népes. Az utóbbi évek két jelentős síremlék-lelete, a már említett szolnoki,²⁴⁶ valamint a nyalábvári²⁴⁷ sírkőtöredékek első bemutatásai is mutatják, hogy egyes darabok két évszázadra visszamenő, nagyszámú közlései ellenére is milyen kevéssé feldolgozott ez a kör.²⁴⁸ A részletes stílári és motívus elemzésre jelen tanulmány nem vállalkozhat, a felmerülő problémákra azonban a terebesi síremlék (120. kép) összefüggésében legalább utalni tudok. A korábbi szakirodalom a darabot Perényi Imre nádor (†1519) síremlékével azonosította.²⁴⁹ Balogh Jolán a farag-

páncélzat hasonlósága alapján²⁵¹ (ugyanakkor éppen a síremlékeken ábrázolt páncélzatok fegyvertörténeti tudáson alapuló részletes leírása és korszerű vizsgálata maga is nagyon hiányzik). Legutóbb azonban Neumann Tibor olyan, még közöletlen heraldikai megfigyeléseket és adatokat volt szíves tudomásomra hozni, amelyek a készítés idejét 1504 utánra tennék, ismét Perényi Imre nádort „hozva helyzetbe”.

A páncélos vitézi figuráknak ezt a csoportját ugyanúgy nem könnyű a korszak figurális főpapi síremlékeivel összevetni, mint a 15. század második-harmadik negyedének produkciója esetében. Sirokai László nablusi (neapoliszi) címzetes püspök, egri segédpüspök (†1487) sirokai sírlapján (122. kép)²⁵² mindenesetre Balogh Jolán éppúgy az udvari műhely hatását vélte felfedezni, mint a szepeshelyi és a terebesi síremlékeken.²⁵³

A figurális vitézi síremlékek együtteséhez tartozik egy töredék is, sima kereten belül erős homorlattal mélyülő mezőben domborművű, zászlórudat tartó páncélos jobb karral (123. kép).²⁵⁴ A tömörszerű, a rúd körül lefelé tekeredő zászló ívelt felülete simára csiszolt. A váll fölött kinagyolt hajrészlet látható, a zászlórúd vége, a zászló elvékonyodó alja és a belső mező sarka is befejezetlen. Valószínű, hogy a körirat is ezért hiányzik. Leginkább a 16. század elejére keltezhető, bár a rúdja körül tekeredő, erős plasztikájú, hengerszerű zászlónak egy közeli analógiája a landshuti Szent Jodok-templomban, Heinrich von Staudach (†1483) síremlékén²⁵⁵ valamivel korábbi. A töredék a Szépművészeti Múzeum északi kertjében „került elő” a harmincas években, 1973 óta őrzi a Magyar Nemzeti Galéria. Leopold Dax budai bíró (†1481 után)

123. kép. Sírkőtöredék Budáról (?) (MNG; fotó: Mester Tibor)

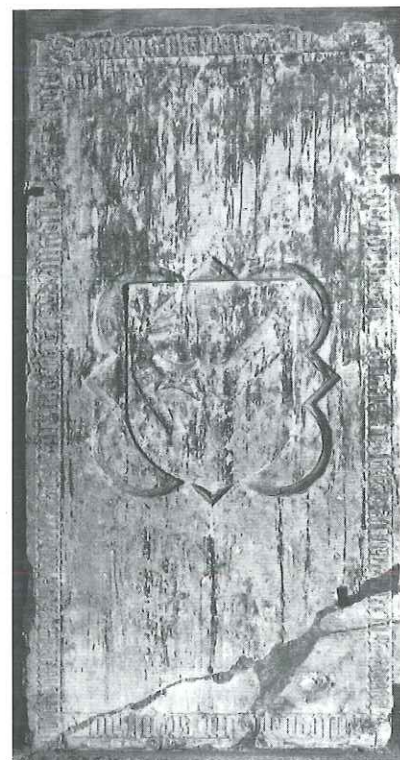
251 Lővei, P. – Varga, L.: *Funerary Art in Medieval Hungary* i. m. 150.; Lővei P.: „Posuit hoc monumentum pro aeterna memoria” i. m. I. 340–341.; az azonosítást elfogadni látszik Buzás György: *Prohnenko I. – Zsilenko M. – Buzás G.: A nyalábvári Perényi-sírkő* i. m. 11.

252 Czobor Béla: Sirokay László sírköve. *Archaeologiai Értesítő Ú. F. 8.* (1888) 405–409.; Csergheő, G. v. – Csoma, J. v.: *Alte Grabdenkmäler aus Ungarn* i. m. 51–56.; Luxová, V.: *Memento mori* i. m. 333., 668–669. (kat. sz.: 2.2.13.); Čovan, M.: *Historické nápisy zo Šariša* i. m. 84–85. (28. sz.), 40–41. kép.

253 Balogh J.: *Mátyás király és a művészet* i. m. 253.

254 MNG, ltsz. 58.3.M. — Balogh J.: *A művészet Mátyás király udvarában* i. m. 298.; Radocsay, D.: *Les principaux monuments funéraires* i. m. 484. (88. sz.); Török Gy. — Osgyányi V.: *Reneszánsz kőfaragványokról* i. m. 111. (15. sz.), 25. kép.

255 Halm, P. M.: *Studien zur süddeutschen Plastik* i. m. 162., 146. kép.

124. kép. Szántói Ambrus esztergomi sírköve (Esztergom, Bazilika alttemploma; fotó: Műemléki Fotótár)

125. kép. Hecht György nagyszebeni sírköve (Nagyszében, evangélikus templom; fotó: Vajda József)

sírköve vele egyező sorsú felirattöredékének²⁵⁶ származási helye minden bizonnyal a budai német polgárok plébániatemploma, a Nagyboldogasszony-templom, így a páncélos kartöredék esetében is feltehető legalább a budai eredet: a várnegyedből vihették be a 20. század elején a Szépművészeti Múzeumba.

Ennek a generációnak alkotásai — amennyiben van rajtuk felirat — már reneszánsz kapitális betűtípusú, vésett technikájú feliratokat hordoznak. A mélyített sávból domborúan kiemelkedő minuszkulák utolsó „klasszikus” példáit Szántói Ambrus szentistváni prépost (†1483) esztergomi sírköve (124. kép)²⁵⁷ és Hecht (Csukás) György szebeni polgármester (†1496) nagyszebeni

256 MNG, Régi Magyar Gyűjtemény, ltsz. 58.6.M. — Radocsay, D.: *Les principaux monuments funéraires* i. m. 476. (55. sz.); Lővei P. – Varga L.: *Síremlékek* i. m. I. 696.

257 Mathes, J. N.: *Veteris arcis Strigoniensis* i. m. 22. (§. 36.); Tab. VI. lit. A.; Pór Antal: *Az Esztergom-várbeli Szent István első vértanúról nevezett prépostság története*. Budapest 1909. 7., 34–35.

sírlapja (125. kép) hordozza.²⁵⁸ Kettőjük „dekoratív” minuszkula-feliratát Ioan Albu hasonlónak is találta.²⁵⁹ A Szántói-sírkő mezőjét csupán kisebb, karéjokkal bővített négyzet alkotta tükörben álló címerpajzs díszíti. A prépost a sírkövet még életében elkészíttette, halálának időpontját utólag faragták ki rajta. Várady Zoltán mutatott rá,²⁶⁰ hogy a keresztnev *a* kezdőbetűjének két szára közötti átkötéshez hasonló forma a székesfehérvári Bodó-síremléken (100. kép) és egy a Veszprém megyei Pulán talált (eredetileg talán a tálodi pálos kolostorból származó), figurális ábrázolásra utaló fejpárna sarokbojtját hordozó, 1474-es halálzási évszámú, vörösmárvány sírkőtöredéken (126. kép) is megtalálható.²⁶¹ Ezekkel a faragványokkal ellentétben a Hecht-sírkő ábrázolását a *horror vacui* jellemzi, a címeres sírlapon a motívumok tobzódása leginkább Perényi János terebesi síremlékének (42. kép) felfogásához áll közel. A nagyszebeni faragvány vörösmárvány anyaga mindenképpen az ország központi területei felé mutat, a vele egyidős figurális vitézi sírkövekhez azonban semmi sem köti.

126. kép. Ismeretlen (+1474) pulai sírkövének töredéke (Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum; fotó: Lővei Pál)

258 Henszlmann Imre: Úti jegyzetek a Királyföldről. Archaeologiai Értesítő 13. (1879) 382.; Reissenberger, Ludwig: Die evangelische Pfarrkirche A. B. in Hermannstadt 1884. 43.; Roth, Viktor: Geschichte der deutschen Plastik in Siebenbürgen. Strassburg 1906. 29., 30.; Gündisch, Gustav: Die Grabsteine in der Ferula der ev. Stadtpfarrkirche in Hermannstadt. Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museum 12. (1947) 12–15.; Vătăşianu, Virgil: Istoria artei feudale în ţările Române I. Bucureşti 1959. 739.; fig. 700.; Albu, Ioan: Inschriften der Stadt Hermannstadt aus dem Mittelalter und der Frühen Neuzeit. Hermannstadt–Heidelberg 2002. XXXV., XXXVIII. 237. j., XL., XLI., LIII., LIV., 21–23. (18. sz.), 27.; Abb 9.; Albu, I.: Forme de scriere în epigrafia transilvăneană i. m. 112., 121–122., 125., fig. 12.; Lővei P. – Weisz B.: A gazdaság- és pénzügyigazgatás i. m. 253–254., 26. kép.

259 Albu, Ioan: Forme de scriere în epigrafia transilvăneană în context central-european (sec. XII–XVII). Studia Universitatis Cibiniensis Series Historica 1. (2004) 125.; Albu hozzájuk kapcsolta Szamosfalvi Mikola Ferenc és János kolozsvári 1471-es évszámú sírkövének (Vătăşianu, V.: Istoria artei feudale în ţările Române i. m. 739.; fig. 699.; Magyarországi művészet 1300–1470 körül i. m. II. 1689. kép) betűtípusát is, a kolozsvári sírlap azonban helyi produkció, a két vörösmárvány faragvány egyikéhez sincs köze.

260 Várady Z.: Gótikus minuscula feliratok i. m. 23–24., 34., 36., 45–46. (8. sz.); 20., 39/3. kép.

261 Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum, ltsz. 65.457.1. – Éri István – Kelemen Márta – Németh Péter – Torma István: Veszprém megye régészeti topográfiája. Veszprémi járás. Budapest 1969. 182.; 36.2. kép; Várady Z.: Gótikus minuscula feliratok i. m. 22–23., 24., 26., 27., 34., 75–76. (44. sz.); 21/1., 39/1. kép.

A műhely topográfiai lokalizálása

Magyarországon középkori kőfaragóműhely maradványa csak néhány helyszínről ismert. Bátmonostoron egy földbe mélyített, cölöpszerkezetes, Árpád-kori épületben annak használata során keletkezett, kőporos réteg került elő, rajta vagy a fölötté húzódó, letaposott földrétegen elszórtan öt kváderkővel (a faragványok nem tartozhattak magához az épülethez). A feltáró Biczó Piroska először a monostor építkezéseihez kapcsolódó műhelynek, raktárnak tartotta, utóbb azonban valószínűbbnek gondolta, hogy az intézmény gazdasági épületeihez tartozott.²⁶² Az épületegyüttes kőelemei helyi készítésének, vörösmárványt is faragó két műhelynek a nyomai ismertek a szeri monostorban. A korábban előkerültek a részletei közöletlenek.²⁶³ A másikat a tatárjárás előtti kolostoregyüttes udvarának apró vörösmárvány-törmelékkel borított, kb. 3×3 méteres területe jelezte, három oldalról az egykori fészerszerű tető oszlophelyeivel övezve.²⁶⁴ Esztergomban régészeti feltárás során nagyobb számban került elő a Szent Adalbert-székesegyház polikróm márványdíszei, így a *Porta speciosa* faragása során leptantott, többek között fekete szilánkok: az ásátás részletei publikálatlanok, a leletekből egy-két maroknyi az esztergomi Vármúzeum kiállításán volt látható az utóbbi időben.²⁶⁵ Visegrádon a Várhegy tufaanyagának bányahelyei tárultak fel a Fellegvár árokrendszerében — a kőfejtés nyomai a kivésett szárazárkon kívül a déli kaputorony környékén lévő kisebb árkokban ma is látszanak. A bányászat során egyszerre mélyült az árok, és emelkedtek az onnan kitermelt kőtömbökből a falak.²⁶⁶ 1990-ben a visegrádi palotaegyüttes déli udvarában, a déli kerítésfal és a nézőtéri tribün között, a kovácsműhely szomszédságában egy kőfaragóműhely kősfira rétege került elő; a kizárólag vörösmárvány szilánkokból ítélve a reneszánsz építészeti és szobrászati díszek, a kutak és a díszudvar törpepillérei készülhettek itt.²⁶⁷ 2004-ben és 2015-ben egy további műhely maradványai kerültek elő: a déli kerítésfal másik oldalán, utóbb az obszerváns ferencesek kolostorához csatolt területen egy többperiódusú műhelyépülethez kapcsolódó, faszerkezetű szín belső járószintjét kőpor, valamint vörösmárvány és dominálón hárshgyi homokkő és durva mészkő szilánkok vastag rétege borította, benne Mátyás-kori kályhacsempe töredékével. A kőanyag egyértelműen a késői Mátyás-kornak és a korai Jagelló-kornak a királyi palota és a ferences kolostor építkezéseit egyaránt jellemző anyaghasználatát és an-

262 Biczó Piroska: Árpád-kori házrészlet Bátmonostorról. In: A fénylő középkor. Tanulmányok Kovalovszki Júlia tiszteletére. Budapest–Békéscsaba 2006. 48., 52.

263 Vályi Katalin: Ópusztaszer. Régészeti Füzetek Ser. I. 43. (1991) 46.

264 Vályi Katalin: Ópusztaszer, Szermonostor. In: Régészeti kutatások Magyarországon 2002. Budapest 2004. 250.

265 Horváth István lelete.

266 Bozóki Lajos: Visegrád, Alsó- és Felsővár. In: Lapidarium Hungaricum. Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye 8. Pest megye II. Budapest 2012. 50., 200. kép.

267 Buzás G.: Építőműhely feltárása i. m. 13–14.

nak arányait tükrözte, ahol a feltáró Buzás Gergely szerint az épületegyüttesek késő gótikus kőfaragványai készülhettek.²⁶⁸ A budai szoborlelet régészeti dokumentációjának elemzése alapján legutóbb Végh András meggyőzően fejtette ki, hogy „a használaton kívüli, félkész, fel nem használt, illetve javításra leemelt és részben megrongált szobrokat” alighanem magában a kőfaragóműhelyben tárolták, amelynek leégése során hullottak a faragványok a pincébe, majd került föléjük az épületmaradványok már tervszerű bontásának törmelékrétege.²⁶⁹ Itt a leletek között kis modell-faragványok is voltak, faragási törmelék azonban nem mutatkozott a környéken.

A középkori Magyarország síremlékeinek ma ismert anyagában meglehetősen kevés a befejezetlenül hagyott faragvány. Az évszám végét fel nem tűntető, még a „tulajdonos” életében általa elkészítettet, de halála után már nem kiegészített feliratú daraboktól eltekintve csupán féltucatnál alig több síremlék sorolható ide. Nagyváradon a középkori székesegyház egyik gótikus kápolná-

127. kép. Budai Konrád és felesége, Anna váradi kriptafedlapja (fotó: Vasiličá, I.: Piatra tombală i. m. nyomán)

128. kép. Garai (I.) Miklós sírlapja (Siklós; fotó: Lővei Pál)

268 Buzás G.: Építőműhely feltárása i. m. 8., 11., 14., 24. kép.

269 Végh András: Zsigmond-kori szoborleletek a budai királyi palota környezetéből. In: Sigismundus rex et imperator i. m. 219–224., az idézett hely: 222.; Papp Sz.: A király műhelye i. m. 2.

jának területén 2012-ben került elő Budai Konrád és felesége, Anna kriptafedlapja, vésett vonalas címerdíszes ábrával és *in no(m)i(n)e d(omi)ni am(en) h(ic) iacet conrad(us) de buda et ana uxor ei(us) q(u)oru(m) a(n)i(m)e rege(s)ce(n)t i(n) pace* körirattal.²⁷⁰ (127. kép) A már gótikus minuszkulás betűtípusú feliratban az évszám hiánya meglehetősen archaikus vonás, ez, valamint a sisaktakaró jellege alapján az 1360–1370-es évekre keltezhetjük a faragványt. A láb felőli alsó negyedben a betűk körvonalait vésték csak ki, bemélyítésükre nem került már sor: vagy a sürgőssé vált elhelyezés miatt került így ki a műhelyből, vagy már a helyszínről vonult le túl korán a kőfaragó. Garai (I.) Miklós nádor (†1386) Siklóson talált sírlapja (128. kép) biztosan nem oda készült, és az út szélén lekasabolt, szabályos temetésben aligha részesített nádor utólag kialakított siklósi „sírját” inkább csak kenotáfiumként jelölhette. Feliratának faragását a csiszolatlanul hagyott keretsávon meg sem kezdték, és a figura mellé helyezett sisakdísz stilizált sasszárnyon cölöpösen álló, koronás, szájában gömböt tartó kígyójának koronája sem csiszolt, és „liliomai”-t sem faragták ki.²⁷¹ További négy említhető darab valamilyen mértékig a Stibor-műhelyhez köthető. Az új fehervári leletről (49–50. kép) fentebb már volt szó, köriratának elmaradt faragásán kívül ábrájának csiszolása sem készült el, funkcióját a sírgödör lefedésével azonban így is betöltötte, ha összetörve is, de *in situ* került elő. A további három darab egyaránt budai lelet. Az erősen befejezetlen angyalos faragvány (20. kép) a Mária Magdolna-templom feltárása során került elő, oldalának másodlagos faragásnyomai azonban talán építőkként való használatáról tanúskodnak. A Frangepán-sírlapon (25. kép) a sisak és a sisakkorona csak körvonalakban kinagyolt, durván megmunkált felületként készült el — a férj elhunytát követően az uralkodóval komoly ellentétbe került özvegy alighanem kénytelen volt Budán hagyni a még nem teljesen kész faragványt, amely pedig az egyébként erősen itáliai kapcsolatokról árulkodó tersatói Frangepán-síremlék-együttesnek²⁷² az Adria partjain különleges darabja lehetett volna, már csak a távolsági faragvány-szállítás boszniaival vetekedő nehézségei, továbbá anyaga és Zsigmond kori késő gótikája miatt is. A sírkő fej felőli részére Keméndi Várady Ádám hívta fel Rómer Flóris figyelmét — akkoriban a faragvány Budán, Kemény István pénzügyminisztériumi pénztárnok Új utca 696. sz. házában az

270 A feltárást a Körösvidéki Múzeum – Muzeu Țării Crișurilor – munkatársai, Posztner Kitti és Mihálka Nándor vezették; Vasiličá, I.: Piatra tombală de pe cavoul lui Conrad. Descoperire surprinzătoare în Cetatea din Oradea. Oradeapress 19 November 2012 – <http://www.oradeapress.ro/2012/11/piatra-tombala-de-pe-cavoul-lui-conrad-descoperire-surprinzatoare-in-cetatea-din-oradea/> (letöltés: 2016. szeptember 21.).

271 Lővei Pál: Garai-sírkő. In: Pannonia Regia i. m. 276–278. (kat. sz.: IV–49.); Jékely, Zsombor: The Garai Tomb Slab at the Augustinian Church of Siklós. Acta Historiae Artium 40. (1998) 125–143.

272 Horvat, Zorislav: Pregled sačuvanih nagrobnih ploča Krčkih knezova Frankopana. Senjski zbornik 32. (2005) 25–58.; Helyette később egy azóta elpusztult, néhány darabból kikövetkeztethető, reneszánsz síremlékekkel jelölték a sírt: Marković, Predrag: Mramorni reljefi venecijanske radionice Bon u Senju i krčki knezovi Frankopani. Radovi Instituta za povijest umjetnosti (Zagreb) 30. (2006) 22., 26. 40. j.

Albert útra kiszögellő részében (a mai I. ker., Hunyadi János utca) egy ülőke alátámasztására szolgált.²⁷³ A törésvonal mentén látható, szabályos befaragások — a baloldali kereten egy 5 cm mély, 7,5 cm átmérőjű lyuk és ehhez sarkával csatlakozva egy téglalap alakú, durvábban lemélyített felület — arra utalnak, hogy másodlagos felhasználással talán ajtóba építették be, ami feltehetően megelőzte az említett budai házba való elszállítását. A pénzügyminisztérium egyébként akkoriban a középkori domonkos kolostor helyén épült egykori jezsuita kolostor épületében működött. (A Frangepán-sírlap másik része, leginkább küszöbként való másodlagos felhasználásra utaló, erős kopásnyomokkal ismeretlen módon Sárospatakra jutott.) A Garai-címeres budai darab, a hátoldalán látható, befejezetlen fejtöredékkal (73–74. kép) a pénzügyminisztériumnak már az újabb, a 20. század elején emelt épületéhez kapcsolódik, annak építése során került elő.

Mindhárom budai darab tehát másodlagos felhasználás vagy átfaragás nyomait őrzi, és semmi sem utal arra, hogy eredeti funkciójukat sírgödör fölélt valaha is betöltötték volna. Lelőhelyeik nem is szóródnak túlságosan, a budai Várhegy északi városrészének területéhez kapcsolódik mindegyik. Kevésbé valószínű, hogy el nem készült darabokat a lenti külvárosokból szállítottak volna föl, ésszerűbb feltételezés, hogy eleve azon a tájon használták fel őket, ahol befejezetlenül maradtak. Így talán még akár az is felvethető, hogy a Stibor-mester műhelye valahol a Várhegy ezen részén működhetett. Talán még a nyomai is előkerülhetnek valamikor: az Erdélyi-bástya és a *Kammerhof* még hátralévő régészeti kutatásai például akár ebből a szempontból is érdekesek lehetnek, de akár a Várhegynek a Víziváros felé eső lejtője is.

Írott forrás azonban aligha várható. Buda város 15. századi jogkönyvében még az ácsokra, kőfaragókra, kőművesekre, téglavetőkre és kőburkolókra vonatkozó szabályozásnak is csupán a címe — „118. Von derr Zÿmerleüt, stainmetzen, Maurerr, Ziegelstreicherr vnd derr pflastrerr rechten” — lett megfogalmazva, az előírásoknak csak helyet hagytak ki,²⁷⁴ és a Budára vonatkozó, erősen hiányos okleveles anyagban²⁷⁵ kőfaragóra vonatkozó adat alig, szobrászra vagy sírkőfaragóra vonatkozó egyáltalán nem található. A név szerint mégis ismert kőfaragók és kőművesek közül igazi tudományos „hírnévre” egyedül az 1352-ben, 1365-ben, 1374-ben ismert Pocakos (*ventrosus*) János királyi kőfaragó, kőműves tett szert, akinek korábban több fontos épület emelését tulajdonította a kutatás.²⁷⁶ 1471-ben és 1481-ben Mátyás kőfaragó (*lapicida*) házáról van szó a mai Országház utca, a középkorban Olasz utca északi vége táján, az 1505-ös dézsmajegyzékben Olasz (*Italus*)

273 Rómer F.: Régi sírköveinkről i. m. 209–210.

274 Das Ofner Stadtrecht. Eine deutschsprachige Rechtssammlung des 15. Jahrhunderts aus Ungarn. Hrsg. Karl Mollay. Budapest 1959. 105.

275 Vö. Végh A.: Buda város középkori helyrajza I. i. m., valamint Végh András: Buda város középkori helyrajza II. Budapest 2008.

276 Végh A.: Buda város középkori helyrajza i. m. I. 154–155., 160, 170.; II. 55. sz., 61–63. sz.

Mátyás kőműves szerepel, 1507-ben pedig az Eger melletti segedelemvölgyi karthauzi kolostor bérbe adta a kolostor házát az Olasz utcában Mátyás kőfaragónak, budai polgárnak.²⁷⁷ Az 1505-ben kelt dézsmajegyzékben Antal kőfaragót (*lapicida*), aki azonos lehet az 1510 körül a hegyoldalon húzódó Mészáros utca végén lakó Kőműves Antallal, a Halászbástya alatt lokalizálható Szent Mihály-kápolnánál írták össze.²⁷⁸ Rajtuk kívül ismert még a 16. század eleji dézsmajegyzékekben Kőműves Gergely (1510 körül: *Gregorius Kymyes*), Kőműves György (1505 és 1510 körül: *Georgius Kymyes*), Kőműves Pál,²⁷⁹ továbbá Szalai György kőműves (1505: *Georgius Zalay kwmives*).²⁸⁰ A milánói (*de Mediolano*) Nicolo kőműves, budai polgár nevéhez fűződik az egész középkor egyetlen fennmaradt — Perényi Gáborral kötött — budai építési szerződése 1526-ból.²⁸¹ A jogkönyvből ismert *pflastrerr* (Pflasterer = kövező) foglalkozás egyezhet a kőszegőkével: a dézsmajegyzékekből Kőszegő (*Khyzegev, Kwzezew*) Lőrinc, Bálint, Dénes neve ismerhető meg.²⁸² Valamennyi adat vagy jóval korábbi, vagy jóval későbbi, mint a „Stibor-síremlékek mestere” működésének időszaka.

Ezekkel a késő középkori, Jagelló-kori adatokkal egy idős a fentebb leírt, zászlót tartó kart ábrázoló, szintén befejezetlen — feltételezhetően budai eredetű — síremléktöredék. (123. kép) Ugyancsak 1500 körülre keltezhető az az eddigiektől eltérően nem vörösmárványból, hanem Buda környéki márgából faragott, töredékes sírkő, amely az egykori budafelhévízi johannita, majd prepostsági templom romjai között, az egykori belső térben került elő 1906-ban, Supka Géza feltárása során.²⁸³ (129. kép) Vésett feliratot hordozó keretén belül félköríves karéjokkal bővített, nyújtott rombusz alakú tükör, benne domborművű, durvább, csak kinagyolt felületű tárcsapajzs jobb felső sarkával. A címerpajzs befejezetlensége ellenére felirata elkészült, és leelőhelye alapján céljának megfelelően fel is használták.

*

Ha vázlatosan és sok bizonytalansággal is, egy csaknem száz éven át, de akár még Mohácsig is tevékeny budai műhely körvonalazható a bemutatott emlékanyag alapján. Egy mindenképpen polgári műhelyről lehet szó, amely a királyi udvartól függetlenül, attól azonban időnként — mind Zsigmond, mind pedig Mátyás idején — megbízásokat elfogadva és azokat elvégezve tevékeny-

277 Végh A.: Buda város középkori helyrajza i. m. I. 240., 246., 283., 289.; II. 332. sz., 367. sz., 369. sz., 517. sz.

278 Végh A.: Buda város középkori helyrajza i. m. I. 102–103., 116.

279 Végh A.: Buda város középkori helyrajza i. m. I. 96., 116., 284.

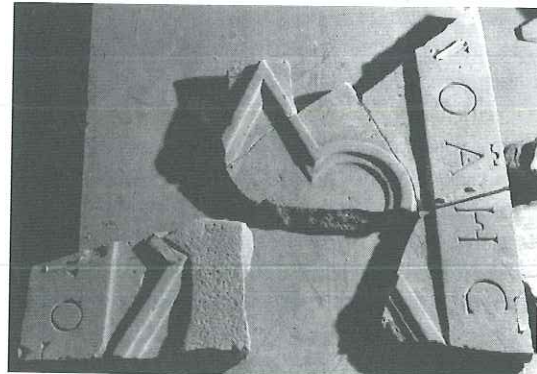
280 Végh A.: Buda város középkori helyrajza i. m. I. 222.

281 Végh A.: Buda város középkori helyrajza i. m. I. 167., 285.; II. 689. sz., 716. sz.

282 Végh A.: Buda város középkori helyrajza i. m. I. 96., 187., 230.

283 MNM, ltsz. 1906.91.2. — Supka Géza: A budafelhévízi Szentháromság-templom. Archaeologiai Értesítő 27. (1907) 97–119.: 100., 2. kép; Radocsay, D.: Les principaux monuments funéraires i. m. 484. (89. sz.).

129. kép. Ismeretlen töredékes, 16. század eleji budafelhévi sírköve (MNM; fotó: Varga Livia és Lővei Pál)

kedett. Produkciójának leginkább csak a legkvalitásosabb, leglátványosabb, az uralkodókat és a főpapokat is beszámítva a kormányzó elitnek készült emlékeit tudjuk megragadni. Pedig a műhely biztosan dolgozott mindenkinek, akitől megbízást kapott — és aligha csak a budai szoborlelet egyes darabjai, egyes szarkofágok/tumbák oldallapjai, valamint a vajdahunyadi vár esetében merészkedtek ki lapcidái a vörösmárvány „bástyái” mögül, hogy egyszerűbben faragható, puhább anyagokat is munkába vegyenek.

A „Stibor-síremlékek mesterével” ellentétben a második és harmadik „generáció” — jelen tudásunk szerint — már csak a Magyar Királyságon belüli hatókörrel működött, a Szepesség és a délvidéki Újlak így is 200–250 km-es hatókört jelöl ki Buda körül. Az 1490-es évek közepétől legalább a 16. század második évtizedének közepéig azonban egy másik műhely ennél jóval nagyobb, a Zsigmond kori Stibor-műhelyhez mérhető nemzetközi piacörzetet mondhatott magáénak: arról az esztergomi sírkőfaragó-műhelyről van szó, amely Iohannes Fiorentinus szignókban is megnyilvánuló nevével fémjelezve Zágrábtól a szilágysági Menyőn át a lengyelországi Gnieznoig és Włocławekig szállította termékeit.²⁸⁴

A budai műhely működésének feltételezhető időintervallumaihoz összehasonlításképp: a már említett müncheni Haldner-műhely 1437 körülől nagyjából 1510-ig állt fenn, a feltehetően 1483-ban elhunyt Hans (Hannsen) Haldner kőfaragó és építőmester, fivére, az adókönyvben 1462-től megfogha-

284 Gerevich, László: Johannes Fiorentinus und die pannonische Renaissance. Acta Historiae Artium 6. (1959) 310–311., 1–4. kép; Horler Miklós: Ioannes Fiorentinus Forgách-síremléke. Építés-Építészettudomány 15. (1983) 248–249., 13–16. kép; Mikó Á.: Jagello-kori reneszánsz sírköveinkről i. m. 100–101., 102., 106. 43. j.; Mikó Árpád: All'antica djela i njihovi stvaraoци u Budimu i Zagrebu za Matije Korvina i Jagelovića (1480–1526) / All'antica művek és alkotóik Budán és Zágrábban Mátyás Király és a Jagellók idején (1480–1526). In: Hrvatska / Mađarska. Stoljetne kniževne i likovno-umjetničke veze – Horvátország / Magyarország. Évszázados irodalmi és képzőművészeti kapcsolatok. Szerk. Jadranka Damjanov. Zagreb 1995. 57., 319., 47. kép; Lővei, Pál: Salzburg und Gran versus Krakau, Gnesen und Wilna: Die Lieferung des Rotmarmors im Fernhandel Mitteleuropas. In: Die Jagiellonen. Kunst und Kultur einer europäischen Dynastie an der Wende zur Neuzeit. Hrsg. Dietmar Popp, Robert Suckale. Nürnberg 2002. 414–415.

tó, 1496-ban még élőként szereplő Matthäus (Matheis) Haldner és az először 1475-ben Hans fiaként szereplő, az adókönyvekben 1501-ben is előforduló, munkáiból ítélve 1505 táján még élő Marx Haldner tevékenységéről, 1474-ben és 1482-ben hármójuk közös munkáiról, a freisingi székesegyház lettneréről, illetve a Tegernsee apátságában emelt szószékről is van adat.²⁸⁵ Franz Sickinger burghauseni műhelye 1475 körül alakult, és körülbelül 1504-ig követhető a működése, Volker Liedke oeuvre-katalógusa szerint mintegy hatvan alkotás köthető hozzá.²⁸⁶ Az augsburgi Ulrich-műhely 1422 és 1467 között két generáción át működött.²⁸⁷

A két téma, a „Stibor-síremlékek mestere” munkássága, műhelyének működése és továbbélése, valamint az inkább csak érintett Sárkányrend a fentiek alapján nem függetlenek egymástól. Stiborici (I.) Stibor 1408-ban a rend egyik alapító tagja volt, bár hozzá köthető, rendtagságával kapcsolatos tárgyi-művészeti emlék nem ismert — székesfehérvári síremlékéből is csak töredékek maradtak fenn. (4–5. kép) Fia rendi tagságáról ugyan forrásadat nem maradt meg, síremlékén (1–2. kép) viszont a szoboralak bal válla alatt — zsinórra fűzve — ott díszel a sárkányos rendi jelvény, az annak viselési módjáról tanúskodó, nem túl nagy számú ábrázolás egyikeként. Az összefüggés a boszniai Bobovac emlékeivel is fennáll, az egyik figurális fedlaptöredék sárkánymotívumáról (16. kép) fentebb már volt szó, ahogy az ugyanitt talált, kisebb szobortöredék is hordozza a sárkányrendi jelvényt. A berzevicei Berzevici-sírlap (47–48. kép), főleg pedig a rudabányai és a terebesi Perényi-sírkövek (23., illetve 24. kép) a középkori magyarországi síremlék-művészetnek, ezen belül közös alkotójuknak ugyanúgy főművei, mint a Stibor-síremlékek. A rajtuk kifaragott rendjelvények, köztük a Sárkányrend becses voltukat tovább erősíti. A rend pajzstartó sárkánya övezte egy említett budai sírlap címerpajzsát is. (30. kép) A rend ismert tagjai közül többen is, más rendtagoknak pedig legalábbis a leszármazottai a Stibor-mester műhelyében készíthettek maguknak síremléket, ha azok megmaradt töredékein maga a rendjelvény nem is tűnik fel. A fentebb vázoltak alapján úgy fest, hogy a „Stibor-síremlékek mesterének” sárkányrendi jelvényt is mutató alkotásai nem csupán Magyarországon, továbbá délen, Boszniában terjedtek el, de észak felé is kelenő exportcikkek bizonyultak, ahogy azt Konrad von Nimptsch sziléziai síremléke (81–82. kép) alapján feltételezhetjük.

Több mint száz év művészettörténeti vizsgálatai és régészeti feltárásai a budai emlékanyag — épségét és világi figurális ábrázolását tekintve is — magányosan álló síremléke köré közel száz évnyi, alighanem kontinuus műhelyhagyományt vontak. De nem kell nagy jóstehetség hozzá, hogy biztosan állíthassuk: aligha ez a tanulmány lesz az utolsó akár a „Stibor-síremlékek meste-

285 Liedke, V.: Die Haldner i. m. 9–13.

286 Liedke, V.: Die Burghauser Sepulkralskulptur i. m.

287 Lásd a 76. és 77. jegyzetet.

re" oeuvre-je, akár a Sárkányrend folyamatosan gazdagodó ismeret- és emlékműve²⁸⁸ tekintetében.²⁸⁹

288 Az 1987. évi Zsigmond-kiállítás katalógusának tanulmánykötetében, írásom (Lővei P.: A Sárkányrend fennmaradt emlékei i. m.) elé szerkesztve, Kovács Éva tágabb összefüggésben elemezte a Luxemburgi-dinasztia rendjeit: *Kovács Éva: A Luxemburgi-uralkodók rendjei*. In: *Művészet Zsigmond király korában* i. m. I. 135–147.; *Kovács, Éva: The Chivalric Order of the Dragon. The New Hungarian Quarterly* 29. (1988:110) 102–105.; Nem ezek voltak az első írásai a középkori rendjelekről, vö. *Kovács Éva: Hattyú és strucc – Lancaster és Luxemburgi? Építés-Építészettudomány* 12. (1980) 231–239.; *Kovács, Éva: L'Ordre du camail de ducs d'Orléans. Acta Historiae Artium* 27. (1981) 225–231.; A két 1987-es tanulmány – nem is annyira a kiállítás adta véletlen apropóján, hanem Kovács Évának és a kiállítást rendező Marosi Ernőnek a nemzetközi kutatási trendekre vonatkozó naprakész információi alapján – a középkori uralkodói rendek és rendjelek kutatása új hullámához is csatlakozott; a téma legfontosabb egyidejű monografikus feldolgozása: *Boulton, D'Arcy Jonathan Dacre: The Knights of the Crown. The Monarchical Orders of Knighthood in Later Medieval Europe 1325–1520*. Woodbridge–New York 1987. (2000.?).

A rendjelvények vizsgálatának ebbe a folyamatába a következő években számos szerző közép-európai vonatkozású témákat feldolgozó, részben a Sárkányrend kérdéskörére is kitérő tanulmánya illeszkedett: *Kaczmarek, Romuald: Stowarzyszenie „Obrozy Psa Gończego”*. *Z dziejów świeckich zakonów rycerskich na średniowiecznym Śląsku*. *Sprawozdania, Wydział Nauk o Sztuce* Nr 108. Poznań 1991. 13–23.; *Studničková, Milada: Hoforden der Luxemburger*. *Umění* 40. (1992) 320–328.; *Veszprémy László: Az Anjou-kori lovagság egyes kérdései. A Szent-György-lovagrend alapítása. Hadtörténeti Közlemények* 107. (1994) 3–18.; *Steeb, Christian: Die Ritterbünde des Spätmittelalters. Ihre Entstehung und Bedeutung für die Entwicklung des europäischen Ordenswesens*. In: *Österreichs Orden vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Hrsg. Johann Stolzer, Christian Steeb. Graz 1996. 40–67.; *Steeb, Christian: Der Orden vom Goldenen Vlies*. In: *Österreichs Orden* i. m. 68–89.; *Graus, Igor: Dračí rád Žigmunda Luxemburského a jeho symbolika*. *Slovenská archivistika* 31. (1996) 86–106.; *Graus, Igor: Rádová symbolika a jej aplikácia v heraldickej tvorbe*. In: *Heraldika na Slovensku 1997*; *Feder, Klaus H.: Die ritterliche ungarische Gesellschaft vom Drachen (Societas draconis)*. *Zeitschrift der Österreichischen Gesellschaft für Ordenskunde* 36. (November 1999) 1–19.; *Mureșan, Augustin: Cu privire la emblema ordinului dragonului reprezentată pe sigiliul din 1437 al voievodului Vlad Dracul*. *Ziridava* 23. (2002) 385–394.; *Müller, Mathias F.: Der Orden vom Goldenen Vlies und das Haus Habsburg im Heiligen Römischen Reich – ein (kultur-)geschichtlicher Rückblick*. *Mitteilungen der Gesellschaft für Vergleichende Kunstforschung in Wien* 61. (September 2009:3) 3–21.; *Paravicini, Werner: Von Schlesien nach Frankreich, England, Spanien und zurück. Über die Ausbreitung adliger Kultur im späten Mittelalter*. In: *Adel in Schlesien I. Herrschaft – Kultur – Selbstdarstellung*. Hrsg. Jan Harasimowicz, Matthias Weber. München 2010. 135–206.; A Sárkányrendről szóló, kisebb lélegzetű újabb hazai összefoglalások: *Pandula Attila: Rendjelek a magyar állami heraldikában*. *Turul* 74. (2001) 94–95.; *Pandula Attila: „Sárkány-rend” címszó*. In: *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon X*. Főszerk. Kőszeghy Péter. Budapest 2010. 226–227.

A 2006. évi budapesti és luxemburgi Zsigmond/Sigismundus-kiállítás lehetővé tette számomra a Sárkányrend és más rendek/rendjelvények kérdésének európai összefüggésben történő újragondolását (lásd a 4. jegyzetet); részben már a kiállításra, illetve a tanulmányírással való előkészületek során született írások: *Lővei Pál: Zsigmond király kardja Yorkban*. In: *Détsy Mihály nyolcvanadik születésnapjára – tanulmányok*. Szerk. Bardoly István, Haris Andrea. Budapest 2002. 127–136.; *Lővei, Pál: Drache und Schlange: heraldische Elemente auf den mittelalterlichen Wandbildern der Pfarrkirche von Siklós*. *Acta Historiae Artium* 44. (2003) 59–70.; *Lővei Pál: Zsigmond király sárkányrendjének egy frankföldi ábrázolása*. *Művészettörténeti Értesítő* 54. (2005) 73–80.; A kiállítás újabb lökést jelentett a kutatások számára: *Mirnik,*

Ivan: The Order of the Dragon as reflected in Hungarian and Croatian Heraldry. In: *Proceedings of the XXVII International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences St Andrews*, 21–26 August 2006. Eds. James D. Floyd, Charles J. Burnet. Edinburgh 2008. – <http://crosbi.znanstvenici.hr/prikazi-rad?lang=EN&rad=377177> (letöltés: 2009. december 16.), valamint http://biblio.irb.hr/datoteka/377177.365dragons_st_andrews_2008.pdf (letöltés: 2010. szeptember 7.); *Graus, Igor: Štúdie Rád Draka a jeho insignie*. *Vojenská História* 10. (2006:4) 3–25.; *Dracula. Woiwode und Vampir*. *Schloss Ambras, Innsbruck*, 18. Juni – 31. Oktober 2008. Hrsg. Wilfried Seipel. Wien 2008.; *Studničková, Milada: Drehknoten und Drachen*. *Die Orden Wencels IV. und Sigismunds von Luxemburg und die Polysemantik ihrer Zeichen*. In: *Kunst als Herrschaftsinstrument. Böhmen und das Heilige Römische Reich unter den Luxemburgern im europäischen Kontext*. Hrsg. Jiří Fajt, Andrea Langer. Berlin–München 2009. 377–387.; *Studničková, Milada: Drache oder Schlange? Das Louvre Profilporträt Sigismunds von Pisanello im Licht der italienischen Quellen*. In: *Bonum et Pulchrum. Essays in Art History in Honour of Ernő Marosi in His Seventieth Birthday*. Eds. Livia Varga, László Beke, Anna Jávör, Pál Lővei, Imre Takács. Budapest 2010. 241–250.; Hamarosan magam is szükségesnek éreztem az 1987. évi jegyzéknek a számomra ismertté vált további emlékekkel történő kiegészítését: *Lővei Pál: Újabb ismeretek a Sárkányrend emlékeiről*. In: *Erősségénél fogva várépítésre való*. *Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére*. Szerk. Juan Cabello, C. Tóth Norbert. Nyíregyháza 2011. 259–265.; Korábbi munkáimon alapult a 2014-ben a Szent István-rendről rendezett nagyszabású kiállítás katalógusában a középkori magyarországi uralkodói lovagrendekről írt összefoglalóm: *Lővei Pál: Uralkodói lovagrendek a középkori Magyarországon: a Szent György Rend és a Sárkányrend*. In: *Szent István lovagjai. A legrangosabb magyar kitüntetés 250 éve*. Kiállítási katalógus. Szerk. Gödölle Mátyás, Pallos Lajos. Budapest 2014. [2015] 13–19.; ugyanebben a kötetben egy teljesen új sárkányrendi jelvény-lelet bemutatása: *Kiss Etele: Sárkányrendi jelvény töredéke*. In: *Szent István lovagjai* i. m. 138. (kat. sz.: I-5.).

289 A tanulmány megírását adatokkal, fényképekkel segítette Adrian Andrei Rusu, Biczó Piroška, Boda Zsuzsanna, Czeglédy Ilona, Emódi Tamás, Farbakyné Deklava Lilla, Kuczogi Zsuzsa, László Csaba, Makky György, Mudrák Attila, Papp Szilárd, Reich Szabina, Sepsi Szűcs Levente, Smohay András, Surány László, Takács Imre és Vajda József.

PÁL LÖVEI

THE STONE CARVER OF THE “DRAGON-KNIGHTS”
THE FIFTEENTH-CENTURY BUDA WORKSHOP WITH BOSNIAN AND SILESIAN
RANGE OF EFFECT OF A SCULPTOR-ENTREPRENEUR TRAINED IN SALZBURG:
THE MASTER OF THE STIBOR TOMBS

In the second half of Sigismund of Luxemburg's reign (1387–1437), the workshop of a master trained in the western territories of Central Europe (Salzburg, South Bavaria) “ruled” an exclusive segment of Hungary's tombstone market. This bourgeois enterprise, which produced goods for export too, had a role in carrying out the king's commission of sculptural works as suggested by some pieces in the Buda statue find. Because this master stone carver made tombs of great importance around 1430 for the Stibor family in Székesfehérvár and Buda, for lack of any written source about him he is known as the master of the Stibor tombs. Another two dozens quality sarcophaguses and tomb lids, all of red marble quaried in the Gerecse Mountains not far from Esztergom and commissioned by members of the aristocracy, can be tied to him and his workshop. The tomb fragments – also made of Hungarian red marble – of the Bosnian rulers found in the Bobovac castle in the vicinity of Sarajevo were made by the same artist as the Stibor sepulchres. The strong similarities between an angel fragment from Bobovac and an unfinished angel with coat of arms, together with some other unfinished pieces from Buda help to locate the workshop in Buda. We only have modern-period engravings of two tombs from Silesia – that of Gotsche (II.) Schoff (d. 1418?, 1420?), formerly in Warmbrunn (Cieplice, today Cieplice Śląskie Zdrój, Jelenia Góra), and Konrad (II.) von Nimptsch (d. 1446), formerly in Schweidnitz (Świdnica) – that once had similar motifs and postures as those found on the Stibor tombs; therefore, the workshop most likely transported carvings not just to the south but to the north too.

In aristocratic circles during the late Angevin and Sigismund periods (the last third of fourteenth century, first third of fifteenth century), tombstone depictions were almost exclusively of a coat-of-arms (among them several pieces carved in the Stibor-workshop: Henrich Mehlmeister, d. 1412/15, Buda; Imre Perényi, d. 1418, Kurityán; János Décsei Rohfi, d. 1420, Kutina [today Croatia]; Miklós Szécsi, d. 1428, Szentgotthárd; Péter Berzevici, d. 1433, Berzevice [Brezovica nad Torysou, today Slovakia]; Johannes Frangepán, d. 1436, Buda; István Perényi, d. 1437, Rudabánya; János Perényi, d. 1458, Terebes [Trebíšov, today Slovakia]; Ilona Garai, d. 1441, Szentgotthárd; slabs and fragments in Székesfehérvár, Buda, Torna [Turňa nad Bodvou, today Slovakia], Esztergom, Szőlőgyörök, Nagyvárad [Oradea, today Romania]). Exceptions were the tombs of the members of the Stibor of Stiboric family (made around 1430) in Székesfehérvár and Buda, which had figural depictions. The upper layers of the urban bourgeoisie for the most part emulated the tomb slabs of the aristocracy with their heraldic depictions.

The archetypes of the Stibor tombs can be traced back to the Salzburg tomb production, represented by the sarcophag lid of Styrian pince Ernst der Eiserne (d. 1424) in the Cistercian Monastery of Rein. All the other pieces mentioned above suggest German and Austrian artistic connections too, as does also a group of mid-fifteenth century tombs belonging to the church elite of Hungary, having figural depictions in the Gothic soft style (International Gothic) (Bishop György Berzevici, d. 1437, Nyitra [Nitra, today Slovakia]; Bishop Joseph of Bosnia, d. 1442/44, Diakovár [Đakovo, today Croatia]; Bishop Mátyás Gatalóci, d. c.1457, Veszprém; Archbishop Dénes Szécsi, d. 1465, Esztergom; Provost Miklós Györgyi Bodó, d. 1474, Székesfehérvár). Special epigraphical characteristics of the inscriptions of the production of the Stibor-workshop appears on the tomb slab of Bishop György Berzevici, too – the two groups can be perhaps connected.

The direct leadership of the master of the Stibor tombs can be traced until around the 40s of the fifteenth century. Besides the later pieces of the group of tombs of the church elite mentioned above a series of figural and heraldic tomb fragments first of all in Buda suggest, that the workshop continued its activity well into the second half of the century. The influence of the master of the Stibor tombs can also be found in some stylistic elements, but new impulses came once again from the Salzburg-Bavarian regions. This new master carved huge columns of red marble in the Hunyadi-castle of Vajdahunyad (Hunedoara, today Romania), together with their capitals with coats of arms, floral ornaments and an inscription of 1452. The workshop may carve also the late Gothic "fountain with the lions" (1483) in Visegrád palace of King Matthias Corvinus.

The coat of arms on the tomb monuments of the aristocracy was generally replaced by the valiant figure in armour holding a flag in the last third of the fifteenth century and first half of the sixteenth. Some of them – among others and unfinished piece depicting an armoured arm with a banner from Buda – may be the production of already the third generation of the Buda workshop (Imre Szapolyai, d. 1487 and István, d. 1499, Szepeshely [Zipser Kapitel, Spišská Kapitula, today Slovakia]; Perényi tomb, Terebes, etc.). The workshop of bourgeois enterprise of Buda, as the legacy of the master of the Stibor tombs, worked until the first quarter of the sixteenth century – the tomb monuments and other carvings made by its masters and stone carvers are the witnesses of a century-long continuous production of a high level.